

Kind van de Oost

Hans Vervoort

bron

Hans Vervoort, *Kind van de Oost*. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 2005

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/verv017kind01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Ten geleide

In *Kind van de Oost* heb ik verspreid gepubliceerde en nieuwe autobiografische verhalen over mijn Indische jeugd, de komst naar Nederland en de terugkeer naar Java - twintig jaar later - bijeengebracht. Ze zijn tot een chronologisch relaas bewerkt en voorzien van toelichtingen en naschriften. Ook zijn enkele verhalen opgenomen over andere kinderen van de Oost, die ik heb gekend.

Hans Vervoort

www.hansvervoort.nl

e-mail: brievenbus@hansvervoort.nl

Een trilling van de tijd

Zou ik nu echt oud aan het worden zijn? Steeds vaker komt het voor dat ik plotseling in het verleden sta. Vooral onder de douche heb ik er last van. Ik sta in de wasem met een dikke warme waterstraal in de nek te staren naar het douchegordijn waarlangs waterdruppels zich naar beneden spoeden. Ik hum een liedje en ineens ben ik zes jaar en klim uit de jeep die me naar school heeft gebracht. De zon schijnt krachtig en ik loop een paar meter naar de poort van de school. Daar staat een dik Chinees jongetje, een half hoofd kleiner dan ik. Ik loop op hem af en geef hem een stomp tegen de borst. Hij valt bijna om, slaat aan het huilen en holt weg. Ik kijk achterom. De jeep staat er nog, de twee soldaten die me naar school hebben gebracht, kijken lachend naar me. Ze zwaaien en rijden weg.

Onbegrijpelijk fragment, al weet ik zeker dat het echt gebeurd is. Makassar, 1946, zo te zien. Maar wat moet ik ermee? Waarom gaf ik dat jongetje een klap? Ik ken hem helemaal niet.

Een dag later ben ik ineens tien jaar en sta ik buiten de school tussen een paar pisangbomen. Ik ben de klas uitgestuurd maar voel me niet boos of bang. Ik kijk naar de gro-

te gerafelde bladeren die langzaam heen en weer bewegen en een zacht ruisend geluid maken. Tussen de bladeren zijn de trossen bananen al zichtbaar, maar ze zijn nog groen en klein. Ik ga op mijn hurken zitten, neem een stokje en maak krassen in het zand. Einde van de opname.

Utrecht, ik ben acht jaar en het loopt tegen Sinterklaas. Voor het eerst van mijn leven zal ik een winter mee gaan maken met sneeuw, dat moet je je voorstellen als watten, maar dan koud. We zijn met verlof in Holland en alles is vreemd. Ik heb net een ons suiker in een zakje ingeleverd bij de juf, maar weet niet precies waarom. Op weg naar huis is het al donker, het is vier uur. De mensen lopen met wasemwolkjes uit hun mond, ik ook. Ik heb wanten aan en ben dik ingepakt. Er is veel roezemoezig licht in de winkelstraat. Ik steek over en kom bij een winkel met snoepgoed. Thuis zal ik straks gaan lezen in *Pietje Bell*. In de etalage liggen grote roze suikerbeesten. Ik kijk mijn ogen uit.

Zinloze fragmentjes uit mijn historisch archief. Ik heb een zoon van bijna drie. Af en toe tref ik hem starend aan met grote zwarte ogen. Hij heeft net een opname gemaakt en is bezig die ergens in zijn geheugen op te bergen. Over een jaar of dertig, veertig komen ze wel weer tevoorschijn, betekenisloze flarden herinneringen zonder kop of staart, waarvan hij niet kan begrijpen waarom ze hem zo melancholiek stemmen.

I

Een beetje oorlog

Intro

Ik ben geboren in Magelang, op 22 april 1939, in het militaire hospitaal. Ik was het jongere broertje. Ik heb ooit een fotootje gezien waarop mijn veertien maanden oudere broer en ik elk op een driewielertje rondfietsen, het tropische zonlicht spat van de chromen stuurtjes af. Ik heb het oude Indië meegemaakt, al herinner ik me daar niets van. Mijn eerste herinnering is die van een tocht achter op een vrachtwagen, met moeders en kinderen op weg naar een kamp, de vaders waren elders krijgsgevangen gemaakt. Dat moet in maart 1942 zijn geweest, de Japanners waren Indië binnengevallen en interneerden alle blanken en veel halfblanken. Ambarawa, kamp 6, waar we terechtkwamen, was eigenlijk een militaire kazerne van het KNIL, vierhonderd meter lang en tweehonderd meter breed, met tien stenen barakken. Daar bracht ik drieënhalf jaar door achter de dichte omheining, spelend met de andere kinderen en kijkend naar de volwassenen. Was het leuk? Was

het erg? Ik zou het niet kunnen zeggen, een kind weet niet beter dan dat het leven is zoals het is. Voor de moeders was het een zware tijd, onzeker als ze waren hoe lang de oorlog zou duren en of hun man nog leefde. Voor mij was het opgroeien in een kamp normaal.

Mijn broer, ziekelijk van aard, overleed enkele maanden voor de bevrijding. Dat verlies is vermoedelijk de reden geweest waarom er later bij ons thuis nooit over de oorlog werd gepraat. De herinneringen die ik aan die tijd heb zijn dan ook puur en alleen van mij. Ik heb ze opgeschreven als de fragmentarische scènes die in mijn geheugen zitten, met alle kleine sluwe bijgedachten (Opletten! Hier kan ik voordeel uit halen!) die een kind heeft.

Ambarawa, kamp 6 (1942-1945)

De grote hal is vol familiegroepjes - moeders met kinderen, oma's -, koffertjes en manden. Geen vaders, geen opa's. Geroezemoes, onrust. Mijn moeder legt een spreid op de vloer en zegt dat we moeten gaan slapen. Broer Robbie gaat liggen en slaapt. Ik lig op mijn rug en knijp mijn ogen dicht, maar de lampen blijven branden en ik kan ze zien, door mijn oogleden heen. Ik ben drie jaar en ik zeur maar eens dat ik niet kan slapen met het licht aan.

Op een open vrachtwagen samengepakt, op weg naar het kamp. Zon, veel bomen langs de weg, frisse wind.

In het kamp ligt een autowrak. We spelen chauffeurkje. Of passagier. De sterkste is chauffeur, maar soms mag het om de beurt.

Het kamp bestaat uit barakken. Elk gezin heeft zijn bedden als leefruimte. Waren er ook afscheidingen of liep alles in elkaar over? Er was toch een soort eigen ruimte voor mijn moeder, mijn broer en mij en tante Aal met haar twee kin-

deren, Mien en Cor. Cor is wel heel klein, bijna een baby, niet van belang. Tante Aal is niet mijn echte tante, maar zo noem je iemand die vlakbij woont en met wie je moeder veel omgaat. Hun bedden staan bij de onze. We horen bij elkaar.

Ik word 's avonds wakker. Heb ik geklaagd over honger? Tante Aal opent een blikje, we smikkelen en smullen, haar kinderen slapen en krijgen niets. Ik wel. Daar klopt iets niet. Onthouden: er is reservevoorraad. Maar die is klein.

Ik ben ziek, voel me erg warm. Bezorgde blikken, hoofden zwemmen boven me, ik hoor mijn moeder huilen. Dan ben ik weer beter, nooit ziek geweest. Zoutinjecties deden het wonder, zegt mijn moeder. De dokter in het kamp heet dokter Lodder, en we zingen: 'Dokter Lodder speelt met modder aan de rand van de Rode Zee.'

Later is er geen dokter meer, alleen een ruwe verpleegster en die stipt met jodium de blaasjes aan die iedereen in de mond krijgt. Pijn doet zeer.

Kinderen moeten elke dag de grassprietjes tussen de tegels van de tegelpaden uittrekken en vliegen vangen. Honderd vliegen per dag? Veel in elk geval. En misschien is het nooit waar geweest. Hoe vangt een kind een vlieg?

Mijn moeder zit in de keukenploeg en komt kreunend van pijn thuis. Ze heeft onder haar jurk een zakje gloeiend hete rijst op haar blote buik ontvoerd. Ze heeft gestolen van de Jap. Dat mag. Maar het is heel gevaarlijk. Je kunt klappen krijgen, of erger.

Er schijnt een gruwelijke straf te zijn waaraan een grote ketel water te pas komt.

De moeders hebben het erover met zachte stem, maar de kinderen mogen niks horen en het fijne kom ik er niet van te weten. Ik ben er ook niet gretig nieuwsgierig naar.

De Japanners doen niks tegen kinderen, als je maar stil bent en beleefd buigt.

Een groot meisje is bezig op een houtskoolvuurtje een pan water te koken en krijgt hevig op haar kop van haar moeder: heeft ze weer het water van de kook laten gaan, en de kooltjes zijn op. Nadenkend loop ik verder. Water koken is kennelijk een hele kunst. Onthouden.

Mijn moeder heeft haar trouwring verpatst voor eten voor ons. Ze herhaalt geregeld dat onze vader dat zo gewild zou hebben. Het mag kennelijk eigenlijk niet.

Er is een kleuterklasje. Een heks geeft les. We moeten zingen van ‘Daar was laatst een meisje loos’. Dat meisje kreeg klappen, begrijp ik uit de tekst. Maar waarom? De juf laat ons op de grond zitten en de benen optillen en met de armen wapperen terwijl we zingen: ‘Lamme handjes, lamme voetjes, kan niet lopen op de straat.’

Ze haalt ook haar kunstgebit uit haar mond. Ik word behoorlijk bang van dat mens en ik heb een hekel aan bang zijn. De Japanners verbieden het klasje en de moeders spreken daar schande van. Maar ik ben blij.

Er is ineens brood. Het wordt in heel dunne plakjes gesneden en in de zon gelegd. Je eet het dun besmeerd met wat sambal. Het is ongelooflijk lekker.

De appèls zijn vervelend. Lang staan in lange rijen, de telling begint steeds opnieuw. Het is warm. De moeders zeggen welk nummer je moet roepen, je moet buigen voor de commandant. Iedereen is wel een beetje bang, er kan wat misgaan, er kunnen klappen worden uitgedeeld. Kinderen zijn veilig, maar als je iets verkeerd doet kan je moeder een klap krijgen. Ik leer in het Japans tellen. Het klinkt als: ‘Iesj nje sjang sji go ro.’

Mijn broer ligt allang in het ziekenzaaltje, buitenspel.

Blond, blauwe ogen, heel levendig pratend. Op een keer vertelt hij dat hij moest lachen en niezen tegelijk.

‘En wat heb je gedaan?’ vraag ik gespannen. Ik ben het jongere broertje, ik moet nog veel leren.

‘Allebei,’ zegt hij.

Mijn broer is doodgegaan en mijn moeder mag de poort uit om hem te begraven. Ik krijg ineens veel aandacht, andere moeders die mij aanhalen, ik begrijp niet goed waarom. Van het ziekenzaaltje krijg ik de soep van hondenvlees die eigenlijk voor hem bestemd was. Ik kan me niet herinneren ooit iets te hebben gegeten dat zo heerlijk rook. De geur van bouillon.

Mijn moeder vecht met een andere moeder om het bezit van een pannetje. Ze trekken er allebei aan en schreeuwen. Het barakhoofd moet erbij komen.

Mijn vader zit heel ergens anders dan wij, maar hij ziet dezelfde maan, zegt mijn moeder. Als het donker is, kijken we ernaar en zing ik het liedje dat ze me geleerd heeft: ‘Maantje tuurt, maantje gluurt, al door de vensterruiten.’ Dat kaatst via de maan naar mijn vader.

Ik leer breien met twee sapu-lidi-stokjes. Insteken, omslaan, doorhalen, af laten glijden. Ik heb één draad om dat mee te doen, als die op is moet ik het uithalen en opnieuw beginnen. Zinloos, vind ik, maar volgens mijn moeder is het goed als je dat kunt, breien.

Oma Van Soest ligt op sterven en heeft een hartenwens, nog één keer erwtensoep (of was het hutspot?). Het is tante Aals laatste blikje en ze offert het. Vele malen, bij honger, wordt het verhaal later verteld. Weet je wel, toen oma Van Soest op sterven lag, dat we haar nog dat plezier konden doen?

Het wordt koud. Hoe groter ik word, hoe kouder het wordt.

En de knagende honger neemt toe.

Stijfsel met een bruinebonensausje is nu vaak het maal, en het is te weinig.

‘Mam, ik heb zo'n honger.’

‘Ga maar een uurtje op bed liggen, jochie. Dan gaat het vanzelf over.’

Ik ben een kind, niks verschrikkelijkers dan een uurtje op bed liggen. Met honger valt veel beter te leven.

De oudere jongens moeten naar het oudemannetjeskamp dat een eind verderop ligt en waarmee geen contact is. Ze moeten de oude mannetjes verzorgen.

Er wordt over gepraat dat de leeftijd van vertrek van de jongens verlaagd zal worden. Wanneer zal ik weg moeten? Mijn moeder haalt me extra aan, maar ik voel niet veel voor die aanhaligheid, ik ben al bijna zes, geen knuffeldier.

Er is enig tumult, een groepje Koreaanse soldaten holt hop-hop-hop in gelid door het kamp.

De Koreanen zijn in opstand tegen hun bazen, de Japanners. Hoe het afloopt horen kinderen niet.

Op een dooltocht door het kamp vind ik in een afvalhoop bij de keuken een stronkje kool. Een onbegrijpelijk gelukkig toeval. Delen komt niet bij me op, ik eet het ter plekke op. Het smaakt zoetig.

De bevrijding komt. Een vliegtuig werpt pamfletten uit. Er wordt over het kamp geschoten door de naderende Ghurka's, dat zijn Indiase soldaten die hun tegenstanders de strot afbijten. We schuilen met zijn allen onder een bed, de bultzakken als een muur eromheen. Ik heb een stukje rubber om op te bijten als ik bang ben, en ik draag om mijn hals een rond benen plaatje met mijn naam erop. Voor als er iets ergs gebeurt, dat men dan weet wie ik ben.

Van tamelijk dichtbij hoor ik een vrouw gillen: ‘Help, help dan toch.’ Ik zie door een kier in de matrassen een plasje bloed over de stenen vloer naderen. Het zit vol bubbeltjes of luchtbelletjes, het is geen glad vocht.

‘Ze wilde een brief aan haar man afmaken,’ hoor ik later zeggen. Ze was op haar bed blijven liggen in plaats van eronder.

Vliegtuigen werpen voorraden uit, en ik proef cornedbeef, vlees dat zo zout is dat je het bijna niet kan eten. We zijn geen zout gewend. Ik ben er nogal kwaad over, wat is dit voor pesterij?

De poort gaat open en wie nog sieraden heeft koopt er kip of eieren van. Maar mijn moeder heeft zelfs haar trouwring niet meer.

Bij een van de barakken kijk ik toe als een oude dame een gekookt ei pelt en heel langzaam opeet, en daarna een volgend ei pelt en opeet en daarna een derde ei pelt en opeet. Ik sta te watertanden, ze weet dat ik kijk, maar ze eet geen hap sneller. Ik weet dat ik niets van haar zal krijgen en ik vind dat gewoon, zo is het leven. Toekijken is ook een beetje mee-eten.

Er begint post binnen te komen. Sommige vaders zijn dood. Mijn moeder krijgt maar geen bericht en na weer een postronde zonder brief huilt ze en wordt getroost door tante Aal. Die heeft een gele leren huid, malaria.

Ik zit erbij en mors per ongeluk koffie op de matras. Ik krijg geen standje.

Er is een granaat in het kamp gevallen, tussen spelende kinderen. Ze zijn ineens weg, ze zullen wel dood zijn. Het heeft geen zin om ernaar te vragen, ik krijg toch geen duidelijk antwoord.

De brief is gekomen, met een foto van twee mannenhoofden, mijn vader en een kampmaat die zich samen hebben laten fotograferen. Die uitleg wacht ik niet af, ik hol het kamp door en laat aan iedereen de foto zien: 'Ik heb twee vaders!'

Ik ben zesenhalf, we worden opgehaald door trucks. Buiten het kamp is veel groen, maar de dessa's staan in brand. Veertig jaar later zie ik op de televisie een filmopname van de evacuatie van kamp Ambarawa. Vrouwen en kleine blonde kinderen klimmen op een vrachtwagen, links en rechts van de weg staan bomen in brand. Dat klopt dus.

Op pad

Nu we weg waren uit het jappenkamp, werd het leven heel anders. Weliswaar zaten we opnieuw in een kamp, maar je kon eruit en ik wist dat er allerlei dingen te gebeuren stonden: we zouden weer vertrekken, we zouden met de boot naar mijn vader gaan. Dat reizen met de boot scheen iets machtigs te zijn. Mijn moeder kon lang vertellen over de hijskraan op de kade. Ze liet dan haar arm langzaam dalen met geopende hand, die hand kwam ergens op terecht (een blokje, of een stukje brood), sloot zich na enig zoeken, en steeg dan weer op, begaf zich zijwaarts en liet dan de lading weer zakken op het dek van het schip. Dat moest ik mij natuurlijk vele malen groter voorstellen.

We zaten hier in Semarang in sombere kamertjes zonder raam. Het was een oude kazerne. Buiten scheen de zon, maar je zag er niets van, want de deur kwam uit op een gang.

‘Weet je wat we doen?’ zei tante Aal op een dag binnenkomend.

‘We hakken een gat in die muur.’

‘Kun je dat nou wel doen, meid?’ vroeg mijn moeder ongerust.

‘Welja,’ zei tante Aal, ‘als ze er wat op tegen hebben, dan

plakken ze het maar weer dicht met hun formulieren.’

Dit bracht mijn moeder aan het giechelen. Tante Aal nam de bijl op die ze bij zich had en sloeg aan het hakken. Het was een dunne witte muur, maar toch duurde het nog een uur voordat zij en mijn moeder het gat hadden gemaakt. Het was een rond gat, en een beetje gekarteld, maar je kon erdoor naar buiten kijken en er kwam ook licht naar binnen. Het hokje werd er een stuk vrolijker door.

‘Zo, nou valt er tenminste in te wonen,’ zei tante Aal. We zaten op de bedden en keken tevreden naar het gat.

‘Wanneer gaan we nu naar pappie?’ vroeg ik om iets te zeggen.

Mijn moeder zuchtte. We zaten nu twee weken in het doorgangskamp.

‘Nog een paar dagen wachten, jongen,’ zei ze, en tegen tante Aal: ‘Hij vraagt voortdurend om zijn vader. Ik ben gisteren nog wezen informeren, maar die onderluitenant Onderwater verstoopt zich gewoon. We moesten maar eens voor zijn kantoor gaan zingen: “Luitenant Onderwater, kom eens boven water.”’

Dat leek me erg leuk en ik lachte hard.

Die middag kreeg mijn moeder een brief. We zaten bij het washok. Het rook er niet zo fijn, een beetje naar urine. Na een tijdje begon ik me te vervelen. Ik liep naar haar toe, bukte me en keek.

‘Waarom huil je, mam?’ vroeg ik verlegen, maar ik kreeg geen antwoord. Ik nam een scherp steentje en begon mijn naam te schrijven in de groene aanslag op de muur van het washok.

Hans Vervoort, Hans Vervoort, Hans Vervoort, dat was íken als we straks in Makassar waren, zou ik in de eerste klas komen en dan zou blijken hoe handig het was dat ik al kon schrijven. Om de hoek hoorde ik geluiden. Ik keek en er stond een hond raar te doen op het grasveldje buiten, hij kokhalsde voortdurend. Gespannen keek ik toe en na een tijdje kwam een worstje uit zijn bek, toen nog een en nog een, vier in totaal. Bleke saucijsjes, die als een ketting aan el-

kaar waren verbonden. De zon scheen hard, de hond was hier en daar kaal. Hij keek naar de worstjes, snuffelde er nog eens aan en liep toen schouderophalend weg, op een kalm drafje. Hij liet de vier worstjes achter, bleek en vochtig.

‘Hans, ik heb een brief uit Holland gekregen,’ zei mijn moeder.

‘Uit Holland!’ riep ik.

‘Je opa is overleden,’ zei mijn moeder. Daar kon ik me niets bij voorstellen.

‘Dood?’ vroeg ik.

‘Ja,’ zei ze.

Ik knikte nadenkend. Opa dood. Hm.

‘Dus we gaan vanmiddag niet wandelen?’ vroeg ik ongerust.

Daar moest ze om glimlachen en hoofdschudden en een uur later waren we op pad. Ik hield haar hand vast. Het fijne van dit kamp was dat je eruit mocht, er was wel prikkeldraad omheen, maar je mocht zonder meer door de poort. We wandelden verder dan we ooit gegaan waren. Het was hier frisser, stiller en groter dan in het jappenkamp. Veel straten en bomen, veel ruimte om je heen. We kwamen op een lange brug, beneden zag je de rivier, traag en bruin. Aan het begin en het eind van de brug kon je van alles kopen. Trossen kippen, met de poten bij elkaar gebonden, allerlei vruchten, rudjak, stroop. Ik kreeg een ijs lilin, een roze blokje waterijs aan een stokje. Heerlijk was het en ik voelde me volkomen gelukkig.

Tevreden wandelden we terug, maar bij de poort kwam tante Aal ons al tegemoet rennen. ‘Gré, je moet weg,’ riep ze. ‘Het is ineens afgekomen. Je kunt mee met de *Queen Mary*.’

We holden. Géén paniek, toch paniek, snel inpakken, afscheid nemen (een dikke zoen op de geelbruine malariawang van tante Aal) en een paar uur later op de boot.

De hijskranen miste ik. Ze stonden er nog wel en ze waren inderdaad kolossaal, maar ze deden niets meer toen wij aankwamen. Drie zware stoten op de hoorn en we vertrokken.

De boot was iets heel gek: enorm groot, en uit alle kranen kwam zout water. Warm zout water en koud zout water in vuistdikke stralen. Er waren wel drie of vier verdiepingen en op elke verdieping grote zalen met bedden. Wij hadden twee bedden, ik één en mijn moeder één. Ik lag onder, mijn moeder boven. In grote waslokalen kon je je wassen, onder elke kraan stond een bloot kind dat door zijn moeder werd gewassen. Het hele schip rook naar etensluchtjes, warm en zoetig, en de eetzaal waren enorm. Je kreeg pap met jam, vlees met jam, brood met jam. Alle kinderen aten tegelijk en als iedereen weg was, zat ik nog achter mijn bord met lange tanden te kauwen. Er kwamen matrozen langs om de tafels schoon te maken. Ze hadden heldere gezichten, lachten tegen me en praatten in een onbekende taal.

De reis duurde me veel te lang, maar ten slotte kwamen we toch in Makassar aan. Het was net avond geworden en al vrij donker. We stonden op de kade in de menigte, naast onze koffertjes, toen mijn vader ons vond. Hij tilde me op en drukte mijn moeder tegen zich aan en zo stonden we een tijdje. Ik kende hem wel van een foto, waar hij samen met iemand anders op stond, twee mannen met een envelopachtige pet op het hoofd. Hij was stevig en had een breed, rood gezicht en hij rook prettig naar tabak.

We stapten in een dogkar, een wagen met paard, en reden weg. Al na een halfuur kwamen we aan waar we zouden wonen, Besiweg nummer 10. Er woonden vier gezinnen, en wij hadden twee kamers. Je kwam binnen en het was een groot huis, met warm licht uit de lampen. Mijn vader had voor eten gezorgd, boterhammen met kaas uit blik. Het was stil buiten en gezellig binnen en al ver na bedtijd. Mijn ouders praatten af en toe met elkaar. Ik hoorde de naam Robbie vallen, terwijl ik met aandacht mijn boterhammen at. Nu ik zijn naam weer hoorde, in Makassar onder het lamplicht, dacht ik voor het eerst sinds lange tijd aan hem. Ineens begon mijn vader zacht te huilen. Ze stonden tegen elkaar aan, mijn vader en mijn moeder. Na enig aarzelen

klom ik van mijn stoel af en ging erbij staan. De hand van mijn moeder kwam naar beneden en trok me tegen zich aan.

Naschrift

In de jaren negentig rondrijdend in Californië zag ik dat er in de haven van Los Angeles een hotelschip lag dat *Queen Mary* heette. Het was inderdaad de oude Engelse dame, nu omgebouwd tot luxehotel. In de lobby was een kleine fototentoonstelling ingericht over de jaren na de oorlog toen het schip troepen en evacués transporteerde. Ik zag daar in zwart-wit mijn herinneringen terug. Zoals de grote eetzaal met lange tafels op schragen, waaraan een menigte kinderen zat te eten. Het schip was ook nu nog enorm, alle dekken schoongeschrobd, de koperen deurknoppen blinkend gepoetst. Het was volgeboekt, misschien maar goed ook.

Notities achteraf

Toen de oorlog was afgelopen, ging het leven snel verder. Indonesië was in opstand, maar de Nederlanders geloofden nog heel lang dat het mogelijk zou zijn de goede oude tijd terug te krijgen. Ze werkten er in elk geval hard aan, er was dan ook geen tijd om terug te denken aan de zware oorlogsjaren. Toen we in 1953 uiteindelijk toch naar Nederland moesten verhuizen, merkte ik dat in dat donkere, koude, natte land de oorlog nog continu werd besproken. Hun heroïsche strijd tegen de Duitsers. Ik herinnerde me ineens dat ikzelf ook een oorlog had meegemaakt en begon in mijn geheugen te graven tot ik alle stukjes beeld had teruggevonden. Op één na, het hondensoepverhaal. Dat kwam ineens naar boven toen ik een jaar of zeventien was. Ik kon die herinnering aanvankelijk niet plaatsen en voor de eerste en laatste keer sprak ik met mijn moeder over de oorlog.

‘Ik herinner me dat ik een keer in het kamp soep van honden-

vlees heb gegeten,' vertelde ik haar, 'die geur van bouillon zal ik nooit vergeten.'

'Ja,' beaamde ze, 'heel af en toe kwam er een zwerfhond in het kamp, op zoek naar iets te eten. En daar werd dan soep van gemaakt, zodat zoveel mogelijk mensen ervan konden genieten. Maar alleen de zieken kregen ervan. Misschien was het toen je tyfus had en bijna doodging.' Ik dacht na. Er kwam een herinnering bij.

'Nee,' zei ik zonder nadenken, 'ik herinner het me nu ineens. Jij was het kamp uit om Rob te begraven. En ik kreeg zijn soep...' Het was eruit voordat ik het wist. Ik zag haar gezicht van verdriet samentrekken. Nooit meer roerde ik het onderwerp aan. Rob, of althans beenderen van een jongetje van zijn leeftijd, werd enkele jaren later opgegraven bij het kamp Ambarawa en herbegraven op het erekerkhof Kembang Kuning in Surabaya, waar we toen woonden.

In 1974, bijna dertig jaar na de oorlog, reisde ik met vrouw, kinderen en collega Bouke Walstra drie maanden door Java en we kwamen ook langs Ambarawa, dat in Midden-Java ligt. Ik schreef erover in het reisboek *Vanonder de Koperen Ploert* (Thomas Rap, 1975):

Ambarawa is een levendig plaatsje dat er welvarend uitziet. Een wit kerkje, veel stenen huizen, een schooltje, een stenen passar. Ik vraag de chauffeur te stoppen en probeer hem duidelijk te maken dat ik graag het Jappenkamp zou willen zien.

'Japanners?' vraagt hij verbaasd en laat een serie gouden tanden zien, 'maar die zijn allang weg.'

Ja, inderdaad, wat doe ik hier eigenlijk? Geheel overtuigd laat ik hem maar doorrijden.

Op de begraafplaats Kembang Kuning in Surabaya was ik in 1974 niet veel doortastender:

Kembang Kuning te Surabaya herbergt de overledenen sinds 1920 en hier moet mijn broertje begraven liggen, langzamerhand mijn broer want hij is een jaar ouder dan ik. Nerveus meld ik me bij de ingang, weet zo gauw het woord voor broer niet en sta het zwetend op te zoeken in een woordenboekje, terwijl de dienstdoende ambtenaren geluidloos wachten. Robert Vervoort, ze kunnen het niet vinden in hun boeken. Er is een Betsie Vervoort en een Ronald Arnold Vervoort, maar Robert? Een militair soms? Nou nee, een kind. Na enig aarzelen sturen ze ons toch maar door naar het militair kerkhof. We lopen door de burgerrij, grote grijze stenen met pathetische opschriften, hier ligt ons lief moesje. Bij Sjoerd Edelhagen slaan we linksaf. Een menigte jongetjes vergezelt ons met de eis dat we hen bloemen laten kopen voor het graf dat we gaan bezoeken. Ik word moedeloos bij de gedachte dat we straks tawarrend en door kleine bruine kinderen gadeslagen aan het graf zullen staan. Dan maar niet. Ik wil alweer terugsjokken als Bouke zich kwaad maakt en het groepje weg scheldt. Ik loop door en als ik de zee van witte kruisjes zie weet ik het weer. Natuurlijk ligt hij op het militair kerkhof, want was mijn vader immers niet militair? Op de eerste rij vind ik hem, naast enkele kinderen Engelenburg en ene Bronsgeest, R.A.A. Vervoort, zeven jaar oud. Er is niets aan te doen, de tranen dringen zich op. Ook alweer dertig jaar dood, deze Robbie, waar blijft de tijd. ‘Apa tjari?’ (‘Wat zoekt u?’) vraagt een tuinman en ik kan mezelf net nog groot houden. Gelukkig dat ik een zonnebril op heb. ‘Al gevonden,’ zeg ik en wijs. In de verte komen Maja en Bouke aanlopen en van de andere kant de vrouwelijke beheerder.

Samen bezichtigen we, gezellig keuvelend zoals het hoort, de graven. Veel kruisjes van de familie Massagraf, het graf van de onbekende zeeman en de gedenksteen voor Karel Doorman.

Maja heeft voor bloemen gezorgd en ik maak nog een keurige foto. Het is trouwens niet eens zeker dat hij onder dit kruisje ligt, het betrof alleen een zevenjarig jongetje, opgegraven bij het jappenkamp Ambarawa. Waar maak ik me druk over?

Weer bijna dertig jaar later, in 2003, bezoek ik opnieuw mijn geboorteland en kom voor de tweede keer door Ambarawa. Het dorp ligt in een vruchtbare vallei tussen de bergen van Midden-Java. Tani's (boeren) werken op de rijstvelden, een colonne eenden waggelt druk snaterend de stille autoweg over, de contouren van de bergen zijn wazig zichtbaar in de verte. Het is stil en mooi hier. Daar merkte ik niets van, al die jaren in het overvolle kamp achter de hoge en dichte omheining van gedek (gevlochten bamboe). Gluren door het gedek was verboden en ik kende dus niets anders dan de kampwereld.

De barakken van toen zijn enkele jaren geleden vernieuwd, er huist nu een cavalerieregiment in het kamp. We rijden erlangs. Twee tanks staan op een beschaduwde plek siësta te houden, bezoekers zijn niet welkom. Ambawara heeft wel een andere attractie, het spoorwegmuseum van waaruit je met een oude lorry over de rails enkele kilometers het adembenemende landschap in kan rijden en weer terug. Over de sawa's heen zie ik in de verte het kamp liggen. Het ligt er klein en onschuldig te midden van het natuurschoon. Als de lorry een schrille fluittoon laat horen, zwaait een tani naar ons. Enkele

kinderen uit de kampong hollen een stukje met de lorry mee, lachend en roepend.
Ambawara, de naam zal voortaan ook mooie herinneringen voor me hebben.

II

Makassar (1946-1947)

Intro

Mijn vader was tijdens de oorlog als krijgsgevangene terechtgekomen bij de Birma-spoorweg en werd daarna naar de mijnen in Japan getransporteerd. Aan de Birma-tijd hield hij een enorme hekel aan Engelsen over, luie arrogante egoïstische rotzakken. Over het werk in de mijnen vertelde hij dat hij een keer het etensblikje van een Japanse mijnwerker stal en tot zijn verbazing merkte dat daar precies hetzelfde magere rantsoentje in zat als de krijgsgevangenen kregen. Aan Japanners had hij dan ook veel minder een hekel dan aan de Engelsen. Na de bevrijding kwam hij in Manilla terecht en wachtte daar met vele andere Nederlanders gespannen op het moment waarop zij terug konden keren naar Indië, om vrouw en kinderen weer te zien. Dat het roerig was in de kolonie wisten zij en ze vreesden voor de veiligheid van hun gezinnen. Maar het duurde maanden voor ze terug mochten. Indië was bevrijd door Engelse troepen en mijn vader hield later vol dat Enge-

land de terugkeer van Nederlandse militairen opzettelijk vertraagde om de naoorlogse positie van Nederland als koloniale mogendheid te verzwakken. Mijn vader had echt een grondige hekel aan de Britten. Maar in januari 1946 was sergeant Vervoort eindelijk terug, nu als administrateur van de troepen op Makassar, de hoofdstad van Celebes. En wij kwamen, zoals eerder beschreven, per *Queen Mary* naar hem toe vanuit Java. We woonden in een straat die Jalan Besi heette (letterlijk IJzerstraat) maar die mijn moeder hardnekkig de Bessieweg bleef noemen, Maleis was niet haar sterkste taal. Het was een groot huis waar vier gezinnen van militairen al passend en metend in terecht konden. De families Tabak, Andreas, Hoemakers en Vervoort met in totaal zes kinderen, onder wie Ruud Hoemakers, mijn vaste speelgenoot.

Er was vaak aanloop van jonge militairen die kersvers uit Nederland waren aangekomen en door mijn moeder als tijdelijke zoons werden geadopteerd. Makassar was een mooie stad, met (in mijn herinnering) een brede hoefijzervormige baai waar je de vlerkprauwen kon zien uitvaren naar zee. Hoge tamarindebomen beschaduwden de straten, je kon de bruine peulachtige asemvruchten van de grond oprapen en het zure kleverige vruchtvlees van de pitten kluiven. Ik ging voor het eerst naar school, een broederschool bij de kerk, waar als je iets verkeerd deed een grote Hollandse broeder je bij een oor pakte en uitfoeterde. Er waren ook enkele nonnen, die zich heel wat menslievender gedroegen. Met een ervan had ik zelfs ooit een gesprekje. ‘Heb jij nog broers of zusjes?’ vroeg ze, haar witmarmeren engelengezicht nauw omlijst door de witte kap. ‘Nee,’ antwoordde ik, ‘ik had een broer, maar die is doodgegaan in het kamp.’ Ze keek ontdaan. ‘O, daarom kijk

je altijd zo ernstig,' zei ze, en gaf me een koekje en een bidprentje. Zelig zijn helpt, ik had weer wat bijgeleerd.

Boven Makassar lagen in de bergen twee dorpjes, Malino en Paréparé, die voor de oorlog de vaste vakantiebestemming waren voor wie de klamme warmte van Makassar wilde ontvluchten. Maar nu was er eigenlijk te veel onrust onder de bevolking om zo'n tocht te durven ondernemen. Toch gebeurde het een keer. In konvooi reed een dozijn jeeps en weaponcarriers achter elkaar de smalle bergwegen op. Jonge dienstplichtigen zaten met het geweer in de aanslag op de zijbanken, de burgers ertussenin. Er heerste gedempte uitgelatenheid. Het was een lange tocht. Plotseling een kreet, de wagens stopten. Het was donker geworden, ik zag flashlights heen en weer hollen. Wat was er gebeurd? Een van de jonge militairen had zijn benen buiten de jeep gestoken en bij een smalle brug waren die tegen de leuning geslagen en allebei gebroken. Na lang gedelibereer werd besloten dat de helft van de colonne zou terugkeren en dat de andere helft naar Malino door zou rijden. Bij die laatste groep hoorden wij gelukkig. Een dag later zat ik op een groot paard en reed door de pijnbossen van Malino. Mijn vader had me na veel gejangel het grote dier gegund, hij reed achter mij op een veel kleiner paard waarvan de rug onder zijn gewicht doorzakte. Ik snoof de geur van dennen in mijn longen en mijn hart sprong op toen mijn paard uit zichzelf in galop ging. Een grote laaghangende tak kwam snel op me af en ik kon me alleen redden door op het paard achterover te klappen. 'Kijk je uit?' hoorde ik mijn vader achter me roepen.

Ik genoot en keek mijn ogen uit, zo veel ruimte, zo veel natuur. 's Nachts dansten vuurvliegjes rond in het bos. Het hel-

dere en ijskoude water van de bergbeekjes werd naar de bungalows getransporteerd via lange bamboebuizen, je hoorde het overal murmelen en suizen.

Terug in Makassar leerde ik zwemmen in de baai, eerst onder water van vader naar moeder en terug, daarna met het hoofd boven water hetzelfde traject. Ik had het zwemmen gelukkig vrijwel onder de knie toen mijn vader tijdens zo'n les werd gebeten door een schorpioen en een nacht lang met hevige koorts en pijn in bed lag. Daarna was zwemmen taboe, al gingen we nog wel vaak naar de baai om te kijken naar de zonsondergang.

's Avonds als het bedtijd was nam mijn moeder de flitspuit en pompte antimuskietennevel in alle hoeken van de slaapkamers. Na een paar maanden kwam er een beter middel, de DDT-bom, mijn favoriet. De bom zag eruit als een grote handgranaat. Als mijn moeder de veiligheidspin had verwijderd, hoorde je het sissende geluid van ontsnappende damp en de kamer vulde zich met aromatische rookslierten die ik met volle teugen opsnoof, de weldadige zoetige geur van DDT was het toetje van de dag.

'Nu de slaapkamer een kwartier goed dichthouden,' zei mijn moeder, 'anders ontsnappen die beestjes.' Snel nam ik nog een ferme teug voordat we de muskieten alleen lieten om te sterven. Soms hingen restanten van de heerlijke geur er nog als ik naar bed moest. Later bleek dat DDT kankerverwekkend was, maar ik kan het nog steeds maar moeilijk geloven.

Makassar had de rustige sfeer van een groot dorp, met lange lanen, hoge bomen en brede huizen met grote erven. Maar er hing ook altijd enige dreiging in de lucht. Kapitein Westerling oefende namens de Nederlandse regering in de gebieden

rond Makassar een schrikbewind uit, je hoorde je ouders erover praten of dat nu wel goed was. 's Nachts morrelden hoopvolle dieven aan de deuren en ramen van elk huis. Overdag gooide een dappere pemoeda soms een handgranaat in een openbaar gebouw, één keer vergiste zo'n strijder zich en klonk de knal in onze school. Gelukkig was er niemand in het lokaal.

Over het leven op en rond ons erf in Makassar aan de Besiweg nummer 10 schreef ik de nu volgende drie schetsjes.

Mensenkinderen

Ik had niet zoveel op met kippen. Had je een wondkorstje op je been en zat je in de achtergalerij op de gladde tegels te bikkelen (eigenlijk een meisjesspel), dan kon je er staat op maken dat zo'n mager sekreet aan het korstje kwam pikken.

Toch had ik geen leedvermaak toen oom Jo Andreas er een slachtte voor de soto ajam.

Hij was al een tijd in de weer met zijn mes, voordat ik het in de gaten kreeg.

‘Ajo Hans, help even,’ riep hij. ‘Te snel, deze brandal.’

‘Welke, oom?’

We dreven er drie in een hoek en naderden, half gebukt en met gespreide armen en benen. Luid kakelend en fladderend schoten ze langs onze uitgestrekte handen. Nog een keer. De derde maal had ik er één bij een vleugel.

‘Deze, oom?’

Hij aarzelde, deze was niet helemaal de bedoeling van tante Daat.

‘Ach, deze is wel goed, ja,’ zei hij ten slotte en hij nam het beest van me over. Hij ging op zijn hurken zitten en klem-

de haar tussen zijn knieën. Het mes had een kartelrandje en mijn oom sneed krachtig de nek door. Er spatte wat bloed rond en er werd hevig gefladderd. Verschrikt liet hij het beest vallen. Het viel in twee stukken uiteen. De kop bleef met geloken ogen liggen, maar het lichaam krabbelde na een seconde overeind en stormde vooruit, iets meer voorovergeleund dan normaal. Oom Jo barstte in een verrast gelach uit en de toegelopen baboes sloegen giechelend de handen voor de ogen. De kip liep tegen de schutting op, viel om, stond weer op, rende terug maar er viel natuurlijk weinig meer te redden. Na enige tijd was ze dood. Er liep een rode streep over het zand. Toen ze geplukt was, werd ze geopend en er kwam een klein, geaderd, zacht basisei tevoorschijn. Ik mocht de twee poten hebben. Er zat een pees aan en als je daaraan trok, bewogen de tenen.

•

Met Adrie Tabak naar school lopend kwamen we bij een driesprong.

‘Hier is het gebeurd,’ zei ze ineens gedecideerd.

Adrie was een kop groter dan ik en onaangenaam bezig. Haar haar was zeer kort geknipt, maar dan mocht ze nog niet eens mopperen, want haar broertje werd telkens helemaal kaalgeschoren om hem sterk haar te geven. Ze was sproetig en had een smal gezicht met grijze ogen. Eén klas hoger dan ik.

‘Ja?’ vroeg ik. Ik keek naar het asfalt. Er was niets te zien, zelfs geen plukje haar.

‘Dat meisje was zes jaar,’ zei Adrie. Iets jonger dan wij dus. Ik zag het helemaal voor me, een blond meisje van zes jaar, dat de weg overstak. Er kwam een vrachtwagen aan die haar overreed.

‘Was het een vrachtwagen met twee wielen aan de achterkant?’ vroeg ik.

‘Nee, zo eentje met vier wielen, misschien wel zes wielen.’

Allemaal wielen aan de achterkant.

‘En toen zijn ze er nog een keer overheen gereden?’ vroeg ik huiverend.

‘Dat heb ik toch al verteld,’ riep Adrie. Ze slingerde haar schooltas om zich heen en raakte me in de heup.

‘Het is niet waar,’ zei ik.

‘Wel waar, ik heb het zelf gehoord van mijn moeder. Dat kleine meisje werd overreden maar ze was nog niet helemaal dood. Toen kwam de dokter. Die heeft naar haar gekeken, maar hij kon niets doen. Toen is die chauffeur achteruit gereden, over haar heen, en toen was ze dood.’

‘Vier wielen?’

‘Vier wielen, zes wielen, een heel grote vrachtwagen.’

Ik voelde me bang. Het asfalt was warm en zacht. We waren vlak bij Oey Tjeng Hwa, waar we asemkoekjes mochten kopen.

‘Ik zal het je moeder vragen,’ zei ik, maar ik wist dat ik dat toch nooit zou durven, een grof wijf met losse handen.

Terneergeslagen liep ik verder. Doodzonde van dat blonde meisje van zes jaar.

•

Varkens, wat een bakbeesten. Grote vette lichamen en op de kop kleine onverschillige oogjes met witte oogharen. In een uithoek van de tuin stonden ze eeuwig te slobberen aan het stinkende afval dat ze dagelijks met emmers vol van oom Jo Andreas kregen. Het was druk in de tuin want naast kippen liepen er ook drie manillaeenden rond. De vierde zat al een paar maanden op vijf eieren. Dat werd te gek. ‘Hoe lang duurt dat?’ hoorde ik oom Jo vaak vragen aan mensen, maar niemand wist het precies.

Op een dag kwam er een KL'er langs, een dienstplichtige soldaat, vers uit Holland. Hij zat op een trekker, met twee kleine wielen voor en twee kolossale wielen achter en hij zou een boomstronk uittrekken. De trekker zette zich schrap, de ketting stond strak, maar aan de stronk viel niets

te zien, die stond maar. Hij reed achteruit naar de boom - we stonden allemaal te kijken - en hij nam een aanloopje. Niets gedaan. Hij stapte af, het was een lange jongen met een zacht gezicht en hij kwam uit Noord-Brabant. Oom Jo nam hem mee naar binnen voor een glas bier. Ik bleef bij de trekker en keek naar de knoppen en stangen. Niet lang daarna kwamen ze weer naar buiten. Oom Jo was een hoofd kleiner en eigenlijk erg mager. Zijn bruine gezicht zag er een beetje gelig en ziek uit, hij liep sjokkend. Ze gingen samen naar de broedende manillaend.

‘t Is over, jongen,’ riep oom Jo. Hij nam de eend op en zette hem opzij. De vijf eieren lagen er nog. Hij pakte ze op en gaf er een paar aan de KL'er. Samen liepen ze weg en ik volgde.

‘Wat gaat u doen, oom?’ vroeg ik. ‘Kijk maar,’ zei hij.

We liepen naar de varkens die direct kwamen aanlopen en hun stopcontacten door het hek staken. Oom Jo gooide één ei stuk, het struif vloog over de grond en de varkens duwden elkaar opzij om het op te slobberen. Snel gooide hij er nog twee achteraan. Toen wierp de KL'er de laatste twee weg. Een ervan pakte anders uit. De schil brak en er kwam een klein kuiken vrij. Het lag vochtig op de grond in de rommel en het bewoog eigenlijk niet. Pas toen de varkens eraan kwamen, liet het een beweging zien met beide pootjes. De drie varkens stortten zich er gelijk op en ik kon eigenlijk niet goed zien hoe het afliep.

III

Utrecht (1947-1948)

Intro

In 1947 werd mijn vader met zijn gezin voor verlof naar Nederland gestuurd.

‘10 juli 1947 - 13 mei 1948 met recuperatie in Nederland,’ staat in zijn prachtige kalligrafische handschrift in het curriculum vitae dat ik aantrof tussen zijn nagelaten papieren. Het was dus ziekteverlof, al heb ik als kind niets van ziekte gemerkt. Hij had wel veel pijn in zijn rug dankzij de Birmaspoorweg, maar een paar aspirientjes deden wonderen, vertelde hij steevast. Hij nam er voor alle zekerheid ook altijd een handvol van in. Mijn vader was een kleine, stevige man voor wie de militaire pas eigenlijk een maatje te groot was. Maar het nemen van iets te grote stappen was in de loop van de jaren zijn tweede natuur geworden en als ik hem met energieke tred over straat zag gaan, was ik toch niet weinig trots op hem. Zette hij thuisgekomen zijn militaire pet af, dan toonde hij ook nog een onoverwinnelijke joviale haardos, mijn vader

had ‘slag in zijn haar’ zoals mijn moeder het uitdrukte. In de crisisjaren was hij als boekhouder werkloos geraakt en had zich ten slotte in arren moede als soldaat gemeld voor het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger, het KNIL. In 1935 werd hij naar de tropen uitgezonden, enkele jaren later gevolgd door zijn bruid. Hij begon als infanterist en klom ijverig op in de onderofficiersrangen. Maar toen bleek hij toch een beperking te hebben. Na het horen van een commando van korporaal Boy Vervoort vroeg iemand: welke psalm is dat? Zijn gevoelige bariton ontbeerde de echte commandoblaf. Kort daarna vond hij zijn eigen plek, bij de militaire administratie.

Twaalf jaar en een oorlog later nam hij ons mee terug naar zijn land van herkomst. We reisden met de *Kota Inten*, een klein passagiersschip dat overal naar taart en koekjes rook en vol zat met vrolijke verlofgangers. Op 7 augustus 1946 meerde het schip in Rotterdam aan.

Jopie

We kwamen in Utrecht bij mijn grootouders terecht en ik kreeg het kleine zijslaapkamertje. Het had een fris geboend zeil en een gordijn met lange bruine lijnen, die als je in bed lag zachtjes bewogen en dreigende taferelen schetsten. Het rook er naar appelmoes. Als ik advertenties lees waarin frisse slaapkamertjes worden aangeboden, ben ik daar weer terug. Op school baarde het jongetje uit Indië enig opzien, vooral omdat je het niet aan hem kon zien, en ook omdat hij bij het knikkeren niet eenvoudig de knikker in de vuist hield en hem met zijn duim wegschoot, maar met wijs- en middelvinger van beide handen een ingewikkelde lanceerinrichting bouwde van waaruit hij hem wegkatapulteerde.

Geen wonder dat ik spoedig een vriend kreeg. Jopie van Berkel. Van Jopie herinner ik me vooral zijn ouders; soms mochten wij een middag bij hem spelen met de meccano en dan keek ik naar zijn vader en moeder die de zwartste tanden hadden die ik ooit heb gezien.

Jopie zelf onderscheidde zich tijdens een bezoek van een schoolverpleegster aan onze klas, die alle hoofden op luis controleerde. Alhoewel ik zelf werd afgekeurd, kon ik

ruimschoots meegenieten van de belangstelling die Jopie kreeg, toen hij als enige van de klas een poeder van de zuster meekreeg.

Tegenover onze school stond een broederschool, ten name van Thomas à Kempis, waarop de rotroomsen school gingen, lange jongens met bleke gezichten. 's Middags, als de school uitging, achtervolgden zij ons in groepjes. Op een dag was ik samen met Jopie op weg naar huis, een stuk of vijf roomsen volgden ons. Ik had aangebeld en mijn moeder had de deur al opengetrokken toen de roomsen - die hun prooi zagen ontsnappen - met stenen begonnen te gooien. Jopie, even lang en broodmager als zij, stortte zich in de strijd en begon terug te gooien. Ik stond voor de open deur en aarzelde. 'Kom je nou of kom je niet?' riep mijn moeder, die van het er-in-of-er-uit-type was.

'Ja, maar Jopie vecht,' riep ik zenuwachtig naar boven. Mijn moeder had zich al omgedraaid. 'Kom boven,' riep ze nog. Ik liet de voordeur open en betrad met lange tanden de trap.

Boven moest ik mijn handen wassen en pas toen ik daarmee klaar was, kon ik haar eindelijk vertellen wat er aan de hand was. Mijn moeder was onthutst en kwaad op zichzelf.

'Had dat dan meteen gezegd,' riep ze. 'Ga maar weer naar beneden hoor, je kunt Jopie niet alleen laten.'

Verbijsterd keek ik haar aan en liep weer naar de trap. 'Die jongens gooien met stenen!' zei ik met nadruk tegen haar. Het moest haar toch duidelijk zijn dat het onverantwoordelijk was om een klein kind aan dat gevaar bloot te stellen?

'Dan gooi je terug,' zei ze strijdlustig.

Aarzelend zette ik de eerste schreden, maar ik was nog geen drie treden afgedaald toen Jopie hijgend de deur openstootte en trots riep: 'Ze zijn weg.' Hij was ongedeerd, had alleen een veeg aan zijn wang.

'Ik mocht niet, mijn moeder,' zei ik tegen hem. Hij knikte, hij had ook een moeder. Maar bij het knikkeren liet ik hem winnen, die dag.

Naschrift

Nederland was arm in die tijd. Iedereen woonde bij iedereen in en veel etenswaren waren nog op de bon. Het arbeidershuisje in de Bilderdijkstraat in Utrecht had maar een paar kamers en ik bofte dat er een piepklein zolderhok was waar alleen een kind in paste. Behalve mijn ouders, mijn in Makassar geboren zusje en ik woonden daar ook tante Joop en oom Paul en hun baby. En de gastheer en gastvrouw natuurlijk, mijn oma en opa. Opa was een magere zacht pratende man met peper-en-zout-kleurig haar die - zoals alle oudere mannen toen - lichtgebogen liep. Hij was beddenreparateur in het Utrechtse ziekenhuis, nadat een carrière als behanger was afgebroken omdat zijn kleurenblindheid daarbij toch problemen gaf. De ochtend na onze aankomst nam hij me mee om Utrecht te zien. Hand in hand wandelden we langs de grachten, weinig pratend, opa zei nooit veel. Maar ik voelde me wel op mijn gemak bij hem. Het was zondag, overal luidden kerkklokken, Utrecht stond vol kerken. Opa klopte aan bij een speelgoedwinkel die eigenlijk dicht was, maar waar we toch werden binnengelaten. Hij kocht een speelgoedstoommachine voor me, een koperen apparaat met een stoomketeltje waarin je water kon doen dat tot koken werd gebracht met een waxinelichtje. De stoom bracht dan een zuigerstangetje op gang dat - tjoeketjoeke - een wieltje liet draaien. En aan dat wieltje kon je bijvoorbeeld een molentje koppelen dat dan ook ging draaien. Omdat het niet te dol mocht worden of omdat zijn geld niet verder reikte, liet opa het bij de stoommachine, de dingen die je ermee kon laten draaien, kwamen later wel. 'Ga toch met je stoommachine

spelen,' hoorde ik daarna altijd als ik me verveelde en geregeld stak ik dan het vuurtje aan en vulde het tankje met water. Dankbaar dat ik zijn cadeau waardeerde, legde opa dan zijn krant weg en kwam dichterbij. Het door hem goed ingevette zuigerstangetje sputterde en spetterde hete oliedruppeltjes in het rond, het wieltje draaide en draaide en ik merkte dat ik er eigenlijk niets aan vond. In het geniep was ik dankbaar toen oma de stoommachine verbood, het oliegespetter was slecht voor het tafelkleed. Opa zuchtte, maar hij kon niet tegen haar op.

Oma was een dikke vrouw met grijs haar in een wrong. Haar lichaam werd bijeengehouden door een zwarte uitbollende jurk, zoals bij alle oudere vrouwen in die tijd. Met tegenzin plaatste ik elke avond een nachtzoen op haar sponzige wangen. Oma hield er de wind onder door te klagen, oma klaagde de hele dag.

Ik ving een gesprekje van mijn ouders op.

'Ik moet hier weg,' hoorde ik mijn moeder verzuchten, 'ik poets en schrob de hele dag en het is nooit goed.'

'Stop er dan mee,' zei mijn vader, 'we zijn hier op verlof.'

'Ja, en dan achter mijn rug een luie Indische genoemd worden! Dat nooit!'

Oma won, mijn moeder poetste van de vroege ochtend tot de late avond. Mijn vader wandelde veel door de stad. En ik zat veel op het slaapkamertje. Zaterdag kreeg ik twee dubbeltjes waarmee ik in de boekhandel op de hoek twee keurig gekafte kinderboeken kon lenen. Je mocht ze een week houden, maar na het zaterdagse bad in de teil las ik ze allebei achter elkaar uit. En herlas ze in de dagen daarna.

Het eind van het schooljaar haalde ik niet, op 13 mei 1948

vertrok de *MS Indrapoera* met ons naar Java. Ik dacht nog weleens terug aan Jopie van Berkel, maar ik had nooit heimwee naar Nederland en Utrecht.

IV

Surabaya (1948-1953)

Intro

Surabaya, de krokodillenstad, de tweede stad van Indonesië. Mijn stad. Een grote, voortvarende haven- en handelsstad met brede straten en koele koloniale huizen. In het hart de winkelstraat Tunjungan met de centrale pasar, de boekhandels Kolff en Van Dorp (op mijn verjaardag mocht ik een boek kopen) en het Hoenkwee-huis, de ijssalon waar we op feestdagen noga-ijs met slagroom aten.

Ik woonde er van mijn negende tot mijn veertiende jaar en veranderde van kind in puber. De eerste jaren zat ik nog op de lagere school, de Theresiaschool. Ik zong in het kerkkoor en zwierf met mijn vriendje Ronnie Eekhout over het spoorwegemplacement waar we langskwamen als we van school naar huis liepen. Daar vonden we een keer een handgranaat en waren zo verstandig die niet op te rapen maar mijn vader erbij te halen. Aangemoedigd door dit succes alarmeerden we hem een paar weken later omdat we een dode man in de berm van

de weg hadden zien liggen. Ik zag aan mijn vader dat hij absoluut geen zin had in een lijk, maar hij wilde ons niet in de steek laten en ging toch mee. Daar was de overledene overeind gekomen en zat een kreteksigaretje te roken.

‘Pap, hij was echt dood!’ probeerde ik nog. ‘Ik zweer...’

‘Ja, het is goed, jongen. Laten we dit het Wonder van Surabaya noemen.’

Hij nam me soms mee naar de film, *Tarzan* meestal. Ik leerde eraan te wennen dat na anderhalf uur het gewone leven weer begon, dat je dan weer naar buiten moest in het volle licht. Het kostte wel moeite.

Er was ook een bibliotheek in de buurt, maar ik mocht er geen lid van worden. ‘Eerst laten zien dat je op school mee kunt komen.’ Ik snakte naar lectuur en vond het niet eerlijk, al die overplaatsingen waren toch niet mijn schuld? Maar het ouderpaar hield stand en ze kregen hun zin. De bibliotheek bleek vervolgens een complete Karl May te hebben en nog vele vele planken van andere schrijvers. In het zicht van zo'n overvloed durfde ik eindelijk ook eens wat pagina's over te slaan, de oersaaie natuurbeschrijvingen van het land van Old Shatterhand en Winnetou had ik altijd braaf gelezen. De *Indische Courant* die ik dagelijks voor mijn vader haalde, stond vol berichten over de politionele acties, maar dat nieuws ging langs me heen. Ik was negen, ik was tien, ik had mijn eigen besognes.

Eind 1949 werd dat anders. Indonesië kreeg zijn zelfstandigheid en in de gezinnen van mijn Indische schoolvriendjes begon men zich af te vragen hoe het verder moest. Ze konden Warga Negara worden, dus kiezen voor de Indonesische nationaliteit. Maar de bloedige Surabayaanse bersiaptijd van vlak na de oorlog zat nog vers in het geheugen; zouden de

nationalisten niet opnieuw de Europees georiënteerde Indo's gaan tjintjangen?

Naar Nieuw-Guinea dan maar? Of naar het onbekende moederland, waar het zo koud scheen te zijn en rijst onbekend was? Ik kon ze vertellen over Nederland, omdat ik er geweest was.

‘Daar word je in de winkel gewoon geholpen door belanda's,’ vertelde ik Ronnie.

‘Nee... Niet waar.’ Hij kon het niet geloven. Geen Chinezen achter de toonbank?

Voor ons melkblanke gezin was van meet af aan duidelijk dat het moederland de enige optie was. Maar dan graag zo laat mogelijk, besloten mijn ouders. Ze hielden van de tropen. Een kans om langer te blijven deed zich voor toen de Militaire Missie werd opgericht. Een kleine groep Nederlandse militairen zou nog een paar overgangsjaren mogen blijven om aan de Indonesische militairen kennis over te dragen. En zo gaf mijn vader van 1950 tot 1953 les in militaire administratie aan de kaderschool in Tretes, een bergdorpje boven Surabaya.

Hij reed dagelijks de zestig kilometer op en neer, we bleven in Surabaya wonen. De Militaire Missie had een eigen woonerf toegewezen gekregen, de Jalan Raya Adityawarman, voorheen Wonokitri-boulevard. Een korte brede straat met een strook groen in het midden, zoals het in Indië hoorde bij een boulevard.

Aan beide kanten een vijftiental grote laagbouwhuizen met piramidedaken, de Hollands-Indische bouwstijl die koelte gaf. Hier woonden we op nummer 34. Ik maakte de lagere school af en ging naar de rooms-katholieke hbs aan de Coenboulevard.

Maar de uittocht was begonnen, blank en halfblank vertrok naar Nederland of Nieuw-Guinea, of emigreerde naar de Verenigde Staten. Met een handdruk en een zwaai werd afscheid genomen. In 1952 hield de rooms-katholieke hbs op te bestaan en de nog resterende leerlingen werden overgeplaatst naar de laatste Nederlandstalige middelbare school in Surabaya: de SSV (Soerabaiase School Vereniging) aan de Gentengkali.

My Truly Fair van Guy Mitchell was de tophit van die tijd. Pauline ten Klooster, op verlof geweest in Nederland, kwam terug met een gewaagde haartooi: de paardenstaart. Ik werd voor het eerst verliefd. Meermalen zelfs. Het ritme van zo'n schooldag was simpel: om half acht begonnen de lessen en om half een fietste je met je vrienden naar huis, onderweg stoppend om de meisjes voorbij te laten komen. Het fietspad was smal, meestal stopten zij ook. Dan enige stoerdoenerij van de jongens en gegiechel van de meisjes. Veel tijd was er niet, want om één uur werd je aan tafel verwacht voor de rijstmaaltijd. Daarna volgde de verplichte middagdut. Surabaya was in de middag zo warm dat het asfalt van de straten zacht werd. Je zag de lucht erboven zinderen. Niemand deed in die uren iets. Ik las wat of speelde in de grote achtertuin krijgertje met mijn hond Bobby. Tenminste, als hij er was. Bobby was vaak in de naburige kampong op zoek naar vrienden of vijanden. Soms bloedde hij aan zijn nek of aan een oor als hij in slenterdrif huiswaarts keerde, maar hij was altijd goedgemutst als we elkaar tegenkwamen. Op een dag kwam hij niet meer thuis en na enig aarzelen vertelden mijn ouders dat hij wegens hondsdolheid naar het asiel was gebracht. Afmaken betekende dat, zoveel wist ik er wel van.

Ik geloofde hun verhaal niet, want bij hondsdelheid moest iedereen die met het dier in aanraking geweest was, een aantal injecties halen. En dat hoefde nu niet. Mijn moeder had vaak geklaagd als Bobby met vuile poten over de tegelvloer liep en ik verdacht haar ervan dat ze mijn vader had overgehaald om de hond weg te doen. Dagenlang zon ik op de mogelijkheid om Bobby te bevrijden uit het asiel, maar in mijn hart wist ik dat hij er niet meer was. Tientallen jaren later viel zijn naam een keer en ik hoorde mijn moeder zeggen: ‘Ja, Bobby. Die is vergiftigd door de overbuurvrouw, omdat hij altijd achter haar kippen aan zat. Ze gingen van de leg af.’ Eindelijk hoorde ik dat de vrouw van sergeant Van de Wall, die aan de overkant woonde, mijn hond vlees had gevoerd dat met vergif was vermengd. Ik kende haar wel, een tanige Indische vrouw met eeuwig een sigaret aan de onderlip gekleefd en altijd in de weer met haar kippen. Mijn ouders hadden het me niet durven vertellen en kozen voor een leugentje om bestwil dat ik hen vervolgens de rest van mijn jeugd heb kwalijk genomen. Zonder dat zij dat wisten.

Om drie uur werden mijn ouders wakker, we dronken thee. Dan begon de middag. Soms vroeg mijn vader me om mee te gaan ijs halen. De frigidaire, de elektrische koelkast, kwam later, maar de eerste jaren hadden we een echte ijskast, een kast waar je ijs in deed. De ijsfabriek lag aan de rand van de stad. Een werkman van de fabriek sloeg een stalen haak in een grote staaf ijs, gooide er een juten kleed overheen en tilde het zware blok in de achterbak. Dan snel in de jeep terug naar huis waar we getweeën zuchtend en steunend het blok ijs de ijskast in manoeuvreerden. Daarna mocht ik op pad om met

vrienden te sporten. Volleybal, badminton of zwemmen waren favoriet, totdat onze hormonen ontdekten dat er een korfbalvereniging was waar enkele van de mooiste meisjes van de school op zaten. Een prachtige sport dus. We hadden maar een paar uur, want stipt om half zeven viel de nacht als een baksteen. Dan moest je naar huis. Surabaya was in die tijd niet echt gevaarlijk, maar na zonsondergang kon je toch beter niet over straat gaan. Een licht avondmaal volgde.

Dan deed je je huiswerk, en luisterde je naar het roepen van de tokeh en het kleppen van passerende verkopers van etenswaren: saté, mie bakso, kolobak. Soms hadden je ouders zin in nog iets lekkers, dan bofte je.

Eén keer per week gingen mijn ouders 's avonds naar het zwembad Tegalsari, waar zwemclub De Krokodillen bijeenkwam om langs het bad wat te dansen en soms een verfrissende duik te nemen. De meeste leden van die club waren Hollandse of Indische employés van grote bedrijven. Op een avond kwamen mijn ouders wat vroeger dan gebruikelijk terug, enigszins geschokt. De luxe auto's van andere blanke leden van de vereniging waren bekrast met anti-Nederlandse leuzen, het was de tijd waarin Sukarno zijn land definitief losmaakte. De jeep van mijn vader was niet aangeraakt, omdat er TNI op stond, de initialen van het Indonesische leger die ze uitleende aan de Nederlandse Militaire Missie.

Alhoewel kinderen eigenlijk nooit gevaar liepen, kreeg ik in die tijd de schrik van mijn leven toen ik, al fietsend, door onoplettendheid een bewoner van de aangrenzende kampong met mijn voorwiel raakte en hij met getrokken mes achter me aan rende. Nooit heb ik zo hard gepeddeld. En vervolgens

werd op een nacht een buurman op zijn platje neergeschoten, zonder aanleiding of duidelijke reden. Rampokpartijen (overvallen) waren niet ongebruikelijk, maar golden meestal rijke Chinese huizen. Dit was iets anders, het begin van het uit de Indonesische samenleving stoten van de blanke en Indische bovenlaag.

Toch waren het mooie jaren.

Theresiaschool, Surabaya (1949)

Blanke jongetjes in Indonesië zijn lullig om te zien, omdat ze spierwit haar krijgen door de felle zon. Op school was je als overduidelijke kaaskop dan ook voortdurend in het defensief. Kolonisator zijn is mooi, maar heeft iemand ooit weleens gedacht aan de zontjes van kolonistoren, die hun vervloekte blanke huid en grove proporties dagelijks moesten meedragen in een schoolverband waar de meerderheid sierlijk bruin en slank was?

Als je niet heel voorzichtig was, kon je je lol wel op.

Omdat ik bevriend was met Ronnie Eekhout, de voorman van de Indische jongens, had ik weinig last. Maar toen hij een week ziek was, liep het onherroepelijk spaak.

In het speelkwartier liep ik per ongeluk Buddy Dumpel omver, een forse en gezette Indische jongen.

‘Chooootverdomme, wach maar strak om half een!’

Om half een ging de school uit, maar ik verstopte me in het tekenlokaal, zag Buddy en zijn kornuiten een halfuur aarzelen op het schoolerf en ten slotte vertrekken.

De volgende dag kreeg ik niet de kans om te verdwijnen.

‘Ik *lel* jou,’ riep Buddy me toe toen de les was afgelopen,

‘*flèr... kedebrak*’ (het geluid van brekende botten).

‘Wat nou?’ zei ik zo agressief mogelijk en zocht fanatiek naar een excuus om eronderuit te komen.

‘Jij durreft niet.’

‘Man, ik mol jou,’ zei ik brutaal.

We gingen naar het schoolhek, omspoeld door vriendjes die met hun schooltassen zwaaiden, en gingen tegenover elkaar staan.

‘Wat jij,’ riep Buddy.

‘Wat jij,’ riep ik.

Langzaam begonnen we tegenover elkaar rond te draaien in een cirkel.

Luid waren de toejuichingen voor hem. Ik was nog te kort op deze school. Kontol (lul), asu (stomme hond), was wel het minste wat ik toegevoegd kreeg.

Ik liep met knikkende knieën rond Buddy. Laat-ie me maar rot slaan, dacht ik, man begin nou toch. Ik was niet van plan veel weerwerk te geven, gewoon op de grond gaan liggen en het hoofd afdekken.

Toen we zo'n vijf minuten met gebalde vuisten tegenover elkaar hadden gestaan, begon het volk ongeduldig te worden. Daar betaalden ze hun schoolgeld niet voor.

‘Ajo, toe dan,’ riepen ze en ze duwden ons naar elkaar toe. Elke keer als we elkaar raakten, gaven we elkaar een duw en renden dan weer achteruit. Na een tijdje keek ik Buddy eens aan. Hij was bang, ik herkende het instinctief. Misschien duwde ik toch harder dan hij had verwacht. Ik raapte mijn tas op en liep naar hem toe.

‘Hij durft niet,’ riep ik schril. Het werd even stil toen ik met mijn schouder tegen hem aanliep en hem opzij duwde. Ik ging meteen door, boorde me door de menigte en sloeg de weg naar huis in. Ik probeerde niet te hard te lopen; toen ik na een paar honderd meter steels omkeek, zag ik dat de groep uit elkaar ging. Buddy bleef achter, pakte ten slotte zijn tas op en ging schouderophalend weg.

Alleen, net als ik.

Een begrafenis

Toen de bisschop van Surabaya overleed, heerste overal een sfeer van blijde opwinding. Droefheid was onzin, want pastoors gingen al regelrecht de hemel in, laat staan bisschoppen. In verband met zijn gevorderde leeftijd en de heersende temperatuur zou hij al de volgende dag begraven worden en de zusters fladderden zenuwachtig heen en weer om plannetjes te maken, bidprentjes uit te reiken en ons te vertellen hoe we gekleed moesten gaan. De hele school ging de volgende dag op pad. Het was een gezellig kerkhof en overal zag je groepen schoolkinderen die de dag vrij hadden gekregen om de bisschop uit te wuiven. Het was een gekwetter en een geroep van belang. In de drukte raakten Ronnie en ik onze klas kwijt zonder dat we er moeite voor hoefden te doen. Langs bloemen en struiken, hoge en lage zerken, zerken met huisjes en zerken met prentjes, voerde hij me regelrecht naar het graf van de vlieger. Het was een heel mooi graf, afgedekt met een zware marmeren plaat. Aan het hoofdeind was een verhoging en daarop zat de vlieger. Hij had zijn vliegershelfm nog op, maar het bandje hing los. Hij zat in peinshouding, een el-

leboog op de knie en de kin in de hand gesteund, en keek met stenen ogen zonder pupillen in de verte.

‘Dit is hem,’ zei Ronnie opgewonden, ‘soms kijkt hij de andere kant op, soms kijkt hij je aan.’ Aangename rillingen van angst liepen over mijn rug. We bleven zolang we maar durfden, maar er gebeurde niets. Ten slotte voegden we ons maar weer bij de menigte. We wrongen ons tussen allerlei schoolklassen van meisjes door - bruine gezichten en zwarte vlechtjes en de sterke geur van klapperolie in hun haar. We kwamen nog net op tijd om weer afgevoerd te worden. Op de terugweg, het kan geen toeval geweest zijn, leidde zuster Sebastiana onze klas weer langs het beeld. Ronnie gaf me ineens een harde stomp. ‘Zie je dat?’ fluisterde hij scherp. ‘Hij kijkt de andere kant op.’ Ik keek en twijfelde. Waar keek hij de eerste keer naartoe?

Naschrift

In 2003 kwam ik op hetzelfde kerkhof het witte beeld van de vliegenier weer tegen. Hij keek recht voor zich uit. Hij zit bij het graf van vier bemanningsleden van een vliegtuig dat in 1932 crashte, lees ik in het fotoboek *Soerabaja, beeld van een stad* (1994, Uitgeverij Asiamaior).

Een grote

De tekenen waren duidelijk al zag ik ze lange tijd niet. Een rit naar buiten met sergeant Maas, die telkens bij een rivierovergang afremde en zwaar uit de jeep leunde om naar de badende vrouwen te kunnen kijken.

De grasvelden bij de kali in de stad, waar 's avonds de haveloze wijven lagen met losgeknoopte kebaya's ('Ik wandel 's avonds met de hond,' zei Paul, 'en dan liggen ze daar te repen.').

De keer dat ik met mijn vader langs een kampong reed; er kwam een blonde magere man uit een hut wankelen, die plotseling voor ons de weg overstak. Mijn vader trapte fors op de rem, week uit en mompelde ' hoerenloper'.

In het zwembad zag ik majoor Vater de vrouw van luitenant Bats in het water gooien. Zij stond haar badmuts aan te trekken (een goed figuur) en hij greep haar van achteren vast en hield haar boven het water. Hij was een zeer forse man met haar op de rug. Hij keek gespannen en met domme halfopen mond naar haar, terwijl zij gilte en lachte en zwaaide met haar benen. Toen liet hij haar los en het water spatte over de rand van het zwembad. Peinzend watertrappend kon mij

niet ontgaan dat ik iets van betekenis had bijgewoond.

In die tijd begonnen mijn vrienden en ik tegen elkaar te roepen: 'De mijne is groter dan die van jou,' hoewel na het zwemmen, als we ze vergeleken tijdens het omkleden, ieders deel zeer klein was. Wij zwommen veel in die tijd, 's avonds van zes tot acht, langs de kant dansten onze ouders op sentimentele grammofoonmuziek. Onder anderen was daar Selena.

Selena was het meisje van Paul, in zoverre althans dat zij opvallend weinig aandacht aan hem schonk. Uit loyaliteit - hij was geen lid van de zwemclub - kon ik me niet met haar bemoeien, zij het dat ik haar één keer ten dans vroeg, op een schoolfeestje. Ze keek vluchtig langs me heen met haar lichte blauwe ogen en liep weg. Van de nood een deugd makend kon ik Paul verzekeren dat ze duidelijk zijn meisje was. Paul handelde toen zeer doortastend: hij liet zijn ouders lid worden van de zwemclub en was er voortaan altijd bij. Daar hij in het waterpoloteam zat, was er niets mis met zijn zwemkunst. Zeer lang heb ik mij die avonden herinnerd waarop ik nors langs de kant bleef zwemmen terwijl er een onbegrijpelijke lol heerste op een grote drijvende band met Selena, haar zusje en Paul erop. Herhaaldelijk riepen zij mij op om mee te doen, maar ik wilde liever op de wallenkant handstandjes demonstreren en twintig keer op één been hurken en overeind komen. Vanaf de tijd dat Paul 's avonds mee kwam zwemmen, werd het zwempak van Selena steeds kleiner, van eindelijk tot tweedelig en ook die twee delen steeds smaller. Zij moet er voortdurend aan versted en geknipt hebben. Op een avond, het was pas kwart over zeven, zag ik Selena verdwijnen in de kleedcataboomben. Dat was een trapje af en links voor de mannen en rechts voor de vrouwen. Even later ging ook Paul uit het water en de trap af. Omdat ik op de kant zat, was het een kleine moeite om ook die richting uit te gaan. Het zusje van Selena zat eenzaam op de grote band en keek om zich heen. Ik vermoedde waar ik zijn moest, een tweede trap leidde naar onderaardse gewelven en buizen waar de watertoevoer werd geregeld.

Staande op de trap kon ik door een smalle spleet tussen twee buizen kijken en zag Selena en Paul zonder zwempakken dicht tegen elkaar aan staan. Selena had kleine niet-gebruinde borstjes, terwijl ook de plaats waar haar broekje had gezeten wit was. Paul kende ik al.

Ze pakte elkaar met een arm om het middel en grepen met de andere hand elkaars kruis. Stomverbaasd keek ik toe en was nog maar net op tijd met mijn terugkeer toen zij ten slotte uit elkaar gingen.

‘Hoe ging het?’ vroeg ik Paul later. ‘Ik zag jullie verdwijnen.’

‘O,’ zei hij nonchalant, ‘ik heb haar goed gepakt.’

Toen had ik door moeten vragen.

Naschrift

Niet zwemmen maar kogelstoten was eigenlijk mijn sport. In de tuin van ons Surabayaanse huis lag een ijzeren bal, ooit het uiteinde van een gewichtenhalter, en op het deksel van de beerput trainde ik elke middag mijn techniek. Het door de zon opgewarmde ijzer in de nek, een draai om de as en dan de krachtexplosie van de dertienjarige superatleet. Altijd ook even dansen op één been (voor het evenwicht en om niet over de rand te komen), terwijl rondom het applaus opklaterde van het veelkoppige publiek. De nieuwe Parry O'Brian! *Olympic Champion! Champion of the World!* Maar wat ik met vlijt en techniek moest opbouwen, was Paul gegeven: natuurlijke kracht. Op een middag vroeg hij: ‘Mag ik het ook eens proberen?’ We hadden krachtmetingen altijd vermeden, hij omdat hij wist dat hij sterker was en mij niet wilde vernederen. Ik omdat ik dat ook wist. Maar nu dacht ik een kans te hebben, zo lang geoefend en zo veel techniek opgedaan. Paul pakte de

ijzeren bal en legde hem in de nek. De draai om de as was hem te ingewikkeld, hij stootte de kogel uit stand. Die vloog door de lucht en viel met een droge klap op de grond, een kleine meter verder dan mijn recordafstand.

Revelatie

Tawarren was de nationale plaag, elke prijs was een vraagprijs en moest in onderhandeling bijgesteld worden.

Je begon dan met een tegenbod van een derde en eindigde halverwege tussen die bedragen. Dat stond bij voorbaat al vast. De tijdrovende zinloosheid van dat ritueel kon alleen gerechtvaardigd worden door de grote hoeveelheid tijd die iedereen beschikbaar had, en wie er het meest geduld voor had, hield er soms een dubbeltje extra aan over.

Maar het was mogelijk te ver te gaan, en ik herinner me nog altijd met schaamte een dag in Wendit, een klein vakantieplaatsje bij Malang, waar roeibootjes te huur waren voor een tochtje op de stille modderbruine rivier. Het was een rustige dag, veel boten en weinig klanten.

300 rupiah vroeg de luidste van de tien verhuurders voor een uur roeiboot, en in een bui van landerig zelfvertrouwen bood het blanke kolonialistenzoontje 50 rupiah.

De verhuurder acteerde verontwaardiging en noemde 250 als bodemprijs. Pesterig ging ik omhoog tot 60.

Na een kwartier was hij gezakt tot 150 en ik gestegen tot

100. En toen greep het vriendje in dat met mij zou gaan roeien.

‘Joh, die mensen moeten ervan leven,’ zei Wim ten Wolde.

Het was een donderslag bij heldere hemel. Zo had ik het nooit bekeken, het was de eerste keer dat ik de andere partij als mens zag voor wie die paar centen iets betekenden. Beschaamd betaalde ik de 150 rupiahs en peinzend roeiden we de rivier op. Van de weeromstuit begon ik erop te letten dat we geen schade aanrichtten aan de kangkung-aanplant aan de zijkanten van het water en zwaaide geruststellend naar de vrouwen die tot hun middel in het water stonden om de natte plantages te verzorgen. Ik was dertien toen ik een beetje mens werd.

Een soort cactus

Ik kende haar al van Makassar, we waren toen zeven jaar oud. Ik herinner me nog goed (het heeft nergens iets mee te maken) een gezamenlijke en vrolijke tocht naar de baai, met haar vader en moeder in een jeep, haar vader kaalhoofdig en bruinverbrand, pratend en gesticulerend met zijn zwartbehaarde handen, mijn moeder sereen glimlachend ernaast.

Het strand was stil, de zon gleed ver weg het water in en ik verwachtte en hoorde een zacht sissend geluid. 'Kijk daar, die prauw,' riep ik schril. Een gevlerkte prauw schoof tussen ons en de stralenbal, wij keken gefascineerd toe, staande in de jeep.

Beide families woonden toen op de Besiweg nummer 10 en Irene en ik speelden tamelijk wilde spelletjes over muren en daken. De aangrenzende Indische families stopten ons vol met de halfverboden rudjak van zure blimbings, wij aten de asam die van de bomen viel in de lange loodrechte lanen, we maakten met groot ritueel gaatjes in de grond die we vervolgens aan elkaar verkochten. Samen gingen we naar school per tiga-roda (zoals de betjak daar

genoemd werd), samen telden we de schoten die werden gelost ter ere van de geboorte van een prinses in het verre moederland en verbonden er de wildste gissingen aan.

Eens speelden wij tussen de struiken van de Besiweg, toen ik werd gestoken door een vreemd insect. Gek van angst rende ik naar huis, je weet het nooit met die giftige dingen. Ik herinner me hoe Irene krijtwit naast me rende en me voortdurend bezorgd aankeek, terwijl ik riep: 'Ik ga dood, ik ga dood.' Na een uur was ik van de schrik bekomen, maar Irene was nog dagenlang van streek. Zij was dan ook klein, blond, en een beetje verlegen.

Zes jaar later, in Surabaya, zag ik haar nauwelijks meer, al woonde ze tegenover ons. Van de Makassaarse vriendschap tussen onze ouders was dan ook niets over, al kon ik niet nagaan waarom. Irene speelde in mijn dagelijkse leven geen rol, want ze zat op een andere school en was nogal klein. Ze was zo'n klein onopvallend meisje dat ik me ervoor zou schamen verliefd op haar te zijn. In de gesprekken van de Grote Vier (mijn drie vrienden en ik), kwam ze dan ook niet voor. Maar in het bizarre en ontuchtige verhaal dat ik brouwde in de schaarse ogenblikken voor het slapengaan, kwam zij, tot mijn grote verwarring, soms onverhoeds tevoorschijn. Wat moest ik met haar in mijn weelderige hallen vol ongekuipt vlees?

Op een avond gingen mijn ouders naar het nabije bergdorp Trètès voor een slametan ter gelegenheid van het openen van een nieuw bungalowpark en bijna iedereen uit het hofje waarin wij woonden (weids Jalan Raya Adityawarman genoemd: dertig huizen in twee rijen van vijftien met een brede strook braak ertussen), ging mee.

Ze zouden een nacht wegblijven, ik had het rijk alleen in ons huis. Om zeven uur was het al behoorlijk donker. Ik zat in de voorgalerij onder de staande schemerlamp te lezen. Een driestuiverroman van Sarkington-Pierce, het enige ongelezen in huis.

Spoedig deden mijn ogen pijn van de slechte letters.

Ik haalde een koekblik vol kripik en at het leeg.

Ik keek in de ijskast en dronk alle orange crush die erin stond, zodat ik misselijk werd.

Dan in een stoel zitten en wippen. Tot ik achteroverviel, wat me een doodschrik bezorgde. Dat was dan weer aanleiding om een sigaret te roken uit het tinnetje Chief Whip van mijn vader.

Ik ging staan roken bij de pilaar, buiten het lamplicht.

De huizen aan de overkant waren voor het merendeel al donker en blind. Bij de Verhaars brandde echter nog licht in de voorkamer, daar moest Irene zitten, want haar ouders waren ook naar het feest.

Ik zag wel wat bewegen, maar de afstand was te groot (er was zeker vijftig meter ruimte tussen de twee straathelften).

De verreijker die acht keer vergrootte, liet me door de vitrage heen de vage gestalte van Irene zien, die rondliep en soms iets als danspasjes en kleine buigingen uitvoerde. Dat amuseerde me geruime tijd.

Toen zij plotseling naar buiten kwam en in de voordeur bleef staan, sprong ik weg. Beschermd door het lage muurtje rondom onze veranda kroop ik naar mijn stoel en rees daar voorzichtig uit het niets omhoog. Maar Irene was alweer naar binnen.

Om half tien begon ik me te vervelen. Overal waren larongs, vliegende mieren. De gevleugelden verdrongen zich rond de lamp, de ontvleugelden kropen handig over de grond, de tafel, mijn handen, in mijn nek, uiterst hinderlijk.

Ik ging naar de piano en probeerde een bomaanval na te bootsen, met forse bassen links en hoge angstkreten helemaal rechts op het klavier.

Toen was het tien uur geworden en moest ik naar bed.

Warti, de enige baboe die 's nachts bleef, zat met enkele anderen bij de ingang van nummer 14, vanwaar chronisch lachen en gillen kwam.

Ik ging ostentatief in de lichtkring staan en brulde sferisch iets in hun richting, maakte een teken dat ik ging sla-

pen. Er kwam een uitgebreid antwoord, waarvan ik alleen ‘sinjo’ opving. Naar binnen, meteen dóór naar de slaapkamer met de spiegelkast. De schaduwen onderweg waren, nou ja, misschien een beetje grillig en schrikbaar.

Ik begon me eenzaam te voelen. De achtertuin had ik de hele avond al niet in gedurfd (het gras is altijd verraderlijk) en veel geluid was er niet in de omgeving. Ik kleepte me uit en ging voor de spiegel staan. Ik streek door mijn haar, keek ingespanssen naar mijn ogen, drukte enkele jeugdpuistjes uit. Daarna een paar stappen achteruit om het totaalbeeld te bekijken.

‘Och,’ zei ik bemoedigend tegen mezelf.

Juist verwonderde ik me over mijn buik toen de deur langzaam openging, net als in een thriller. Ik stond verlamd van schrik. De deur deed zichzelf een halve meter open. Toen keek het angstige hoofd van Irene om de hoek.

Ze trok het meteen terug toen ze mij zag. ‘O, sorry,’ hoorde ik haar zeggen.

Ik stond versteld, ik stond zeker een halve minuut stil terwijl het bloed me naar het hoofd steeg. Snel een onderbroek aan. ‘Irene heeft je naakt gezien,’ zei ik spottend tegen het spiegelbeeld, maar het zat me niet lekker. Ik keek even of er misschien nog een stoel tussen ons in had gestaan, maar dat was niet het geval. Ik trok mijn pyjama aan, maar er was een bobbel ontstaan.

Vaag glimlachend keek ik in de spiegel. Er wacht een meisje, wat ga je doen? In een huis, alleen met een meisje? Ik was al dertien, maar ik wist het werkelijk niet.

Wat zou ik moeten doen met mijn lange armen en kolengrijpers van handen, met mijn grote gesteven oorschelpen, met mijn opstandig haar, met mijn vaak onverwacht overslaande stem, kortom met niets? Ik keek scherp in de spiegel en zag dat het hopeloos was.

Ik ging vastbesloten de deur uit.

Zij zat kleintjes in een roze rotanstoel.

‘Hoi,’ groette ik.

‘Hoi,’ zei zij.

Ons gesprek bleef op dit niveau. Ik manoeuvreerde koortsachtig met radio en grammofoon, verschoot in een kwartier mijn gespreksstof, maakte cream-soda en wist verder niets meer. Ten slotte - er was geen woord uit haar te trekken en je moest toch een gesprek hebben, niet? - dan maar zwetsen over meningen en opvattingen, lullen - o schaamte! - over mijn schrijfprobeersels.

Ze keek toe met een irritante zwijgzaamheid die me tot schreiens toe vermoeide (waarom was ze gekomen, in godsnaam?) en bracht me zo ver dat ik - bijna kokhalzend - voorlas uit eigen dichtwerk. Daarbij kreeg ik de hik en zij een ingehouden slappe lach.

Uitbundig ineens, vertelde ze dat zij uit elke fles in hun ijskast iets had gedronken.

Ik, blij-blij, zette ónze drankflessen op tafel en het werd leuk.

Om half twaalf waren we een beetje misselijk (ik had mijn buik ook nog vol gerookt) en bukten ons samen over het aanrecht en richtten ons opgelucht op. Ik spoot haar nat en zij lachte. Ik gaf haar een onbehouden zoen en we gingen (niet helemaal safe, ietwat wankelend) gearmd de tuin in. Wouwwouw, zei ik, dollend als een grote hond om haar heen, happend in de lucht. Om half een (wij tolden, verbeterde de driekwartsmaat tellend, rond in de hoek, bij de papajaboom) kwamen de auto's terug, met grote koplamplichten, luid gelach, twee raasden de inrit van de Wama's naast ons in.

Verstard zagen Irene en ik de jeep van mijn ouders aankomen. Wat te doen? Ze zouden de hele nacht wegblijven!

Ik rende met Irene mijn slaapkamer in, posteerde haar in een dode hoek, sprong in mijn bed. Ik had al uren in bed moeten liggen, ik had gelukkig mijn pyjama aan, gelukkig stonden de flessen weer in de ijskast.

Met een korte broem hoorde ik de motor afslaan in de garage, even later klonk gestommel in de slaapkamer naast de mijne. Er werd de eerste minuten niet gesproken, een ongewone stilte die me niet beviel.

Toen viel er iets en mijn vader zei godverdomme.

Mijn moeder zei: ‘Nou, nou.’

‘Ik zeg gvd als ik dat wil,’ zei mijn vader.

‘Ja, dat heb ik gemerkt,’ gaf mijn moeder terug, ‘je hebt niet veel anders gezegd.’

‘Was dat mijn schuld?’ zei mijn vader.

Moeder antwoordde niet.

‘Was dat mijn schuld?’ zei mijn vader met stemverheffing.

‘Ach, je was dronken,’ zei mijn moeder.

‘Oké, ik was dronken,’ zei mijn vader, ‘maar ik had gelijk.’

Het was duidelijk dat hij bepaald nog niet nuchter was. Hij riep nog wat boze dingen in het algemeen en over Irenes vader in het bijzonder, die met zijn poten van andermans vrouwen af moest blijven.

Pas na een uur werd het stil in hun slaapkamer, niemand kwam naar mij kijken.

Ik stond doodstil op en liep op mijn tenen naar Irene. Ze zat in een vreemde houding gekromd en ruggelings tegen de kast. Bij nadere beschouwing bleek ze te slapen. Ik stond peinzend overeind. Ach heden. In de kamer naast ons startte weer gemompel.

Irene moest op de een of andere manier toch naar huis. Ik dacht erover na of ik haar alleen kon laten gaan. Ze wist per slot van rekening de weg, het was simpel genoeg; even naar de overkant lopen, gewoon schuin naar de overkant. Nog geen zestig meter. De moeilijkheid was, onopgemerkt binnen te komen.

‘Irene,’ zei ik fluisterend bij haar oor. Daar werd ze natuurlijk niet wakker van. ‘Irene,’ en ik kwam met mijn hand aan haar schouder. Ze deed haar ogen open, ging overeind zitten en keek me dom aan. Ik was bang dat ze zou gaan praten en hield mijn vinger waarschuwend voor haar mond.

‘Het waren er zeventien,’ vertrouwde ze mij fluisterend toe.

Hè? dacht ik.

‘We moeten weg,’ zei ik tegen haar.

Er kwam maar langzaam begrip in haar ogen. Ze begon laag en schor te lachen en stopte bij mijn verschrikte gebaar.

Ze stond op, warm en rillerig, ze ging heel kordaat hoewel angstig met mij mee, de deuren uit sluipend het donker in.

We bekeken de straat. Er brandde eigenlijk een hél licht, nooit eerder gemerkt, iedereen zou ons gemakkelijk kunnen zien als wij overstaken. Het was te riskant.

Volgens mij konden we het best omlopen en aan de achterzijde van het huis over de muur klimmen. Alle deuren zouden toch niet dicht zijn?

Ik vroeg het Irene. Nou, zij wist het raam van haar kamer aan de buitenkant wel te openen.

Dat was tenminste één goed ding.

Het hart klopte ons in de keel toen we de tocht begonnen langs de randen van het licht. Alles is 's nachts heel anders. We stapten tussen de onzichtbare maar duidelijk hoorbaar aanwezige kikkers de tuinen in die links van ons huis lagen, pisangtuinen. De grote gerafelde bladeren streelden ons langs de oren. Recht voor ons lag de aangrenzende kampong, waar bijna alle lichten waren gedoofd. Er kwam van die zijde een constant zacht gonzen.

We gingen angstig de aarde over, en liepen stug met de weg mee rechts, rechtsaf, achter de huizen langs. Aan de achterkant van het huis van haar vader hield ik halt. Wij keken zwijgend naar de muur. Er was geen denken aan die te kunnen beklimmen van buitenaf. Te hoog en te glad, bovendien voorzien van een glasschervenrand. Dat had Irene weleens kunnen zeggen.

‘Is me nooit opgevallen,’ zei ze. Ik deed een halfbeschaamde poging, vooraf mompelend: ‘Dat lukt nooit,’ erna zeggend: ‘Zie je wel!’

Irene keek toe en wachtte af. Ik werd een beetje kregelig. Het gras was nat aan mijn voeten. Fluisterend zei ik: ‘We moeten maar voorlangs gaan of zo.’

Na een kwartier omlopen zaten we aan de voorkant, gehurkt in het beschaduwde struikgewas, en keken ingespannen naar de voordeur.

Bijna onmiddellijk werd 'Irene' geroepen in de achtertuin.

'Zal ik?' zei Irene tegen mij en stond half op.

Bij god, ik wist het niet. Kende ik haar ouders? Ik had geen idee hoe die zouden reageren.

'Kies zelf maar,' zei ik tegen haar.

Dat hoefde niet eens, want de voordeur ging open en meneer en mevrouw Verhaar keken starend rond. Zij waren beiden in pyjama met badjas. Na een ogenblik kwam mevrouw - wat zag zij er slecht en boos uit - regelrecht naar ons toe.

Haar badmantel hing onbeweeglijk om haar heen, ze nam altijd heel kleine pasjes. Ze keek gespannen naar haar onzichtbare voeten, hoe was het mogelijk dat zij ons gezien had?

Ik bedacht wat ik zeggen zou, zoiets als: 'Mevrouw, hierbij breng ik uw dochter terug.'

Vijf meter vóór ons stopte ze en keerde zich om. We hoorden haar 'George' zeggen, hij keek in haar richting en zij schoot hem plompverloren neer met drie of vier schoten uit een klein revolvvertje.

Meneer Verhaar - het was een film - greep naar zijn borst en viel achter het lage muurtje rondom het platje.

Ik voelde dat ik dit niet geloven kon. Dit was belachelijk.

Op een sukkeldrafje holde ze naar hem toe, terwijl ze het wapen gereed hield. Ze inspecteerde nauwkeurig de achter het muurtje onzichtbare man en begon zo hard 'Help, help dan toch' te schreeuwen dat horen en zien je verging.

Irene, naast mij, stond op en - toen haar moeder even niet keek - rende zwijgend als een rat langs de zijmuur naar de achterdeur. Na enig morrelen kreeg ze hem open en verdween. Ik deed mijn gymschoenen uit en ijlde op blote voeten, stil als de wind, naar mijn bed. Het onwaarschijnlijke gebeurde: zodra mijn hoofd het kussen raakte, viel ik

in slaap. Ik sliep al toen de huizen wakker werden en hulp kwam toegesnel.

De heer Verhaar, zo vertelde zijn vrouw aan pers en politie, was gevallen door de hand van een onbekende, waarschijnlijk een dief die bang was betrapt te worden.

De Verhaars, thuisgekomen van een feestje, hoorden enig gemorrel aan de ramen en misten vrijwel gelijktijdig hun dochtertje, dat in bed had moeten liggen.

Ongerust liep de heer Verhaar naar de achterzijde van het huis, en toen hij daar niets gewaarwerd, naar de voorzijde. Hij stond in de deuropening en zei verbaasd: 'Daar zitten ze!' Gelijktijdig klonken drie schoten die hem in de borst troffen en op slag doodden.

Mevrouw Verhaar, die achter hem stond en als door een wonder ongedeerd bleef, riep om hulp en zag nog een van de daders wegrennen.

Het dochtertje Irene verklaarde dat zij zich in de tuin had verborgen omdat er gemorreld werd aan de ramen (iets wat algemeen dwaas werd genoemd). 'Als er zoiets gebeurt, blijf je in elk geval binnen,' zei mijn vader tegen me toen hij het verhaal hoorde, 'barricadeer de deur en bel de burens of de politie.'

De zeer beklagde weduwe (alhoewel haar man geen voorbeeldig echtgenoot was, getuige wat hij op de avond zelf nog... etc.) vertrok twee weken later met haar dochtertje naar Nederland.

•

Haarlem, 20 december 1959

'Chch,' zei Irene.

Ze lag in een rare houding op een rieten stoel. Er kraaide kamers verder een radio, Sarina, Sarina.

Ik keek tegen Irenes blote voeten aan, zittend op de grond (ik was nerveus op bezoek - kletste honderd uit, verrookte feilloos alle sigaretten uit mijn pakje). Irene hing in

haar stoel en keek naar het plafond. Zij was niet zo geweldig groot. Klein en blond, zou je haar het beste kunnen noemen. Ik vertelde over alles wat me te binnen schoot, intussen voortdurend gretig naar haar profiel kijkend om bijval. Krijg maar eens bijval los uit iemand als Irene.

Ze was zo dood als een pier en ik begreep niets van haar. Ze ging nooit uit, ze deed nooit iets, ze had nooit plannen.

‘Je moeder, hè, destijds,’ zei ik plotseling half lachend.

‘Ja?’ zei zij (haar moeder woonde nu in Loosdrecht).

‘Nou... eh, je weet... misschien, ach, ik bedoel, weet jij hoe dat zo plotseling kwam? Ik bedoel... hè?’

Het was voor déze vraag dat ik haar bezocht, verzekerde ik mezelf met nadruk.

‘Ach,’ zei ze.

‘Ik heb het nooit begrepen,’ probeerde ik nog.

‘Ach,’ herhaalde zij en ze zweeg.

Mijn oog viel op een plant.

‘Hé, wat een grappige plant,’ zei ik.

‘Ja,’ zei ze.

‘Een soort cactus?’ vroeg ik.

‘Ja,’ zei ze.

Langs berg en dal

De middag dat het kind van de luitenant stierf, gingen we de berg op. De luitenant was een aardige man met zachte bruine ogen en met een sterk kalende bruine schedel. Uit principe sprak hij alleen Bahasa, maar hij deed niet onvriendelijk tegen ons. Zijn kamp lag in de bergen bij Trètès, zestig kilometer van het stoffige Surabaya. Mijn vader reed er dagelijks naartoe om het leger te leren boekhouden en in de vakantie mochten wij er twee weken logeren. Het was er fris, de zon scheen er helderder en zachter dan beneden, al verbrandde je er sneller door. We waren even hoog als sommige wolken, af en toe kwam er één langs, flarden nevel over je gezicht en armen, vochtig maar niet vies.

Wim en ik tafeltennisten, speelden Jokari, zwommen, reden paard en verveelden ons na een week. De dag dat het kind van de luitenant stierf, lazen we lusteloos een boek, toen er ineens een zenuwslopend gehuil en gesnik uitbrak in het huis aan de overkant. Amok? Mata gelap? Uit de omliggende gebouwen kwamen al snel wat mannen aansprinten, onder wie mijn vader, maar ma hield ons vast in de voorkamer. Gespannen wachtten we af en keken naar het

huis. Even later kwam pa naar buiten en liep onze richting uit, ma hem tegemoet. Ze praatten even, daarna liep ma resoluut naar de overkant, terwijl pa naar ons toe kwam.

‘Het is het kind van de luitenant,’ zei hij, ‘ze heeft stuipjes.’ Hij schudde zijn hoofd. Hartverscheurend was intussen het jammeren aan de overkant.

‘Gaat het dood, pa?’ vroeg ik.

‘Ik weet het niet, jongen. De luit gaat naar Malang voor een dokter. We moeten er maar het beste van hopen.’

Hij zag er echt bezorgd uit, maar ging toch na zijn pauze weer lesgeven. Het lawaai aan de overkant was zachter geworden en na enige tijd klonk uit het open raam van het lesgebouw zijn luid en eentonig Bahasa als vanouds.

Wim en ik keken elkaar aan. Zouden we zonder meer durven vertrekken? We overlegden, ik was een zoon en had het wel gedurfd, maar hij was een meegenomen vriendje en kon zich geen ongehoorzaamheid permitteren. Ten slotte besloten we dat ik het zou gaan vragen. In het huis van de luitenant stond mijn moeder met een bezweet hoofd te discussiëren in haar zelfgemaakte Maleis, een natte dampende doek in de hand.

Twee vrouwen liepen huilend rond, drie zaten huilend terneer.

‘Nu niet, Hans,’ zei ze nijdig, toen ik tegen haar begon te zeuren.

‘Een klein eindje maar, mam. Pa zegt zelf dat het hier veilig is.’

Ze liep de kamer uit en weer terug en weer eruit, met pannen potten en doeken, een en al competente totok.

‘Eventjes maar, mam,’ zeurde ik, toen zij even bij mij stilstond.

‘Ja, ja, maar kijk uit.’ Ze wist niet meer wat ik gevraagd had.

Verheugd rende ik weg. ‘Het mag,’ riep ik. Snel namen we wat sigaretten uit het tinnetje Chief Whip, Wim vulde zijn aansteker bij en ijlings namen we de benen. Het was een klein kamp dat steil tegen de berghelling aan lag, aan

de rand van Trètès. Het hek was van prikkeldraad dat we makkelijk opzij konden buigen op een plek waar dat kennelijk al vaker was gebeurd. Erachter liep een pad omhoog.

Eindelijk vrij, en bang waren we niet, Trètès was volkomen veilig. Nee, dan Surabaya waar je dagelijks in de *Indische Courant* kon lezen over de rampokpartijen van de vorige nacht, gelukkig meestal bij rijke Chinezen.

Na een paar honderd meter lag Trètès al duidelijk beneden ons. We wezen elkaar de riante vakantiehuizen van Aniem en BPM aan en de plek waar zwembad Van Vloten moest liggen. Alle huizen hadden rijke tuinen, een beetje verwilderd nu ze niet zo vaak meer werden bewoond. Dit zijn nu rozen, zei mijn moeder vaak en theerozen wees ze altijd aan. Overal kabbelde water en dat was geen wonder met die steile hellingen. Op het centrale pleintje kon je paarden huren, sinds de uittocht van de Hollanders waren er meer paarden dan huurders en je kon tot op het bot afdingen. Heel ver beneden zagen we langs de weg de groepjes vrouwen staan die fruit verkochten, djeruk bali, pisang susu of pisang ambon, durian, mangga, gewone djeruk, zuurzak, soms duku, mangistan of kedondong, rambutan, noem maar op. Als er een auto langskwam, renden ze mee, exemplaren in de handen of in een mand op het hoofd. We stonden vijf minuten te wachten maar er kwam geen auto langs en Wim wilde verder. Hij had weinig geduld, behalve als er iets te winnen viel met sport. Het krachtige zwijgzame type was Wim, kort vlasbond haar, kleine samengeknepen blauwe ogen, een stevig zwemlichaam. Zwaar ademend klommen we omhoog, totdat het pad ophield bij een vlak gedeelte met een droog landbouwveldje waarop jonge onduidelijke aanplant. Na enig aarzelen staken we over en werden halverwege afgesneden door een tierende figuur met een zwaaiende stok. Zenuwachtig hollend raakten we onze richting kwijt. We renden door laag struikgewas en kwamen terecht in een hoog alang-alang-veld, scherp gras dat tot boven onze schouders reikte en sneetjes achterliet op armen en benen.

‘Hé Wim, zullen we maar teruggaan?’ riep ik ten slotte huilerig. Hij liep twintig meter voor me uit en wachtte.

‘Klim eens op mijn schouders.’

Ik deed het en kon wankelend zien dat er een eind aan de graszee kwam. Tien minuten later waren we zover, een oase van kale rots met een paar diep buigende bomen rondom een stenen hutje. We keken naar binnen en het was een graf, keurig netjes, een stenen vloer en een opschrift op de achterwand.

A.F. Schönherre, 1882-1934, admi... Gunung Sa... was nog te lezen.

‘Dit is het graf,’ riep Wim opgewonden. Zijn stem sloeg soms even over, maar hij maakte nooit de indruk er last van te hebben. ‘Nu rechts aanhouden,’ zei hij zelfverzekerd, ‘als we goed luisteren moet het geluid te horen zijn.’

We luisterden en inderdaad, met een beetje goede wil kon je aan het eind van de horizon rechts een zacht geruis van water horen.

We volgden het pad dat bij het graf begon en passeerden een paadje met een stroom van koelies en vrouwen die manden droegen met gele stukken rots erin. Zwavel, je kon het ruiken.

Ze negeerden ons en we liepen snel verder en na een kwartier kwamen we inderdaad bij een waterval. Van zeker vijftien meter hoogte stortte het water zich met een hels kabaal naar beneden, in een grote vergaarbak, van waaruit een vrolijk stroompje naar beneden hobbelde.

De kom was zeker een meter of vijftig rond. Waar het water naar beneden kwam, was het een en al schuim, maar daaromheen was het water blank, rustig en koud.

Er viel niemand te bekennen. We liepen om de kom heen en achter de waterval langs.

‘Waar zijn ze nou?’ riep ik.

Wim haalde zijn schouders op. We gingen zitten, rookten een sigaret en staarden in het water.

‘Ze zouden hier toch komen?’ vroeg ik ten slotte. Je moest hier echt schreeuwen om verstaan te worden.

Wim keek me blanco aan, maar had hijzelf niet de vorige avond, voordat we in slaap vielen, het plan precies uiteengezet?

‘Vet geloerd, man,’ riep ik, toch wel enigszins triomfantelijk, ‘ze komt niet.’

Maar na een halfuur zag ik ze omhoogklimmen, Els en haar zusje. Ze liepen door het stroompje omhoog, schoenen in de hand, en bereikten ons snel.

‘Hai,’ wuifden ze uit de verte. Ze gingen aan de overkant zitten en deden of ze niets met ons te maken hadden. Te horen viel er niets, door het storende geluid van de waterval, maar je kon toch wel zien dat ze druk met elkaar in gesprek waren en veel moesten proesten en lachen.

Wim keek het even aan en stond toen op. Ik volgde, we liepen om en gingen naast hen staan, maar ze hadden zogenaamd geen aandacht voor ons. Els had blond haar, wit gebleekt door de zon, heldere blauwe ogen en een gave gebruinde huid. Ze paste precies bij Wim, daar hielp geen lieve moedertje aan. Ze droeg witte tennishorts en een witte bloes eroverheen. We stonden een minuut op hen neer te kijken, toen riep Wim: ‘Hé Els, je hebt een bloedzuiger!’

Gillend sprong ze overeind en inderdaad, op haar linkerkuit zat een klein, glad, donker lichaampje. Ze stampte met haar voet en begon eraan te trekken.

‘Niet doen,’ riep ik, ‘dan blijft het kopje zitten.’

Ze was erg geschrokken en we kregen haar met moeite zover dat ze weer ging zitten. Ik haalde een sigaret uit mijn zak en Wim verpulverde hem en wreef de tabak op het beestje. Het werkte, na een halve minuut liet hij los. Van angst had Els gehuild, maar het ijs was gebroken. We zaten bij elkaar en rookten zwijgend een sigaret.

‘Zin in zwemmen?’ vroeg Wim ten slotte.

‘Kan toch niet?’ zei Els. ‘We hebben geen zwempak bij ons.’

‘Kan best.’ Doodgemoedereerd ging Wim staan, trok met enkele bewegingen zijn kleren uit en sprong naakt het water in. Hij zwom in de richting van het schuim van de

waterval, spartelde wat rond en kwam weer terugzwemmen.

‘Kom op,’ riep hij, ‘het is heerlijk.’ We aarzelden, Els en haar zusje smoedden met elkaar, stonden op en verdwenen achter een bosje. Haastig kleepte ik me uit en sprong in het water. Het was ondiep maar koud, het water kwam van hoog uit de bergen. Naast elkaar lagen we, half zwemmend met de voeten op de grond, te kijken naar de plek waar de meisjes vandaan moesten komen. Het duurde vrij lang, maar toen kwamen ze toch aanrennen. Els achter haar zusje, zo bloot als bloot maar zijn kan. Ik had me meer van dit moment voorgesteld. Els zag er precies zo uit als ik had verwacht, kleine huppelende borstjes, witter dan de rest van haar huid, tussen haar benen de glimp van een gleufje.

Schaterend stortten wij ons op elkaar in het witte schuimwater, duwden, gooiden omver, lichtten beentje, spatten water, trokken aan haren, slikten golven in. Na een tijdje waren we doodop, we keken elkaar aan en ernst daalde over de situatie.

Wim trok Els het water uit. Samen liepen ze in de richting van de waterval en verdwenen achter het watergordijn. Haar billen volgde ik tot ik ze niet meer zag. Toen stapte ik de kant op en trok snel mijn broek aan over mijn natte onderlijf.

Het was me rommelig te moede. Ik ging zitten aan de zijkant, zo ver mogelijk van de waterval, en keek naar het afdalende stroompje. Na enige tijd kwam Martje naast me, ze had niets aangetrokken. Ze was tien jaar, een kind nog, tegen wie je weinig kon zeggen.

‘Hoe gaat het op school?’ vroeg ik ten slotte. Ze keek me verbaasd aan, ze had dezelfde keiharde blauwe ogen als Els, maar dan met zwart haar eromheen.

‘Hoe gaat het op school?’ bouwde ze. ‘Het is vakantie, jongen.’ Ze sprong op en liep weg, op haar dunne blote kinderbenen.

Ik bleef zitten en keek naar beneden. Je kon honderden meters stroomafwaarts kijken. Ver weg, in een bochtje,

maakte een bruin figuurtje zich uit de struiken los. Hij deed zijn sarong los en ging gehurkt zitten in het ondiepe randgedeelte van het water. De onderkant van zijn billen hing net in de stroom.

Bal na

In de gymzaal was men al vrij druk bezig met de laatste voorbereidingen. Anne-Lenta stond in een hoekje van het toneel diep in gedachten haar balletpasjes te repeteren, het hoofd een beetje gebogen, af en toe zag je haar benen onwillekeurig een kleine beweging maken. In het midden van de zaal hielden drie grote jongens Lily Buis vast. Ze lachte en spartelde, maar kon niet voorkomen dat een vierde haar lipstick op de mond smeerde. ‘Toe nou, Lily,’ riepen ze, ‘dat hoort erbij.’ Ze was blond en droeg een korte witte broek met een wit bloesje erboven.

In een hoek, bij de klimrekken, stond het laken opgesteld van de act waar ik aan meedeed en het viel me een beetje tegen. Het was een eenpersoonslaken, strak gespannen tussen twee staanders. Er was een notenbalk op geschilderd met zes noten en de rondjes van die noten waren uitgeknipt. Met zijn zessen stonden we erachter, elk nam een noot voor zijn rekening. Dat was voldoende voor ‘In een blauw geruite kiel’. Telkens als je noot aan de beurt was, stak je je hoofd door het gat en zong de bijbehorende lettergreep. Zo brachten we ‘In onze mooie oude school,

hebben we allemaal veel jool, de gahahahahanse dag'. De tekst was van Laméris, een wat rood aanggelopen leraar Nederlands die geen orde kon houden.

Tijdens de repetities, op het grasveldje achter het huis van Marjan Wahab, had het allemaal wel aardig geleken, maar nu viel het toch wat tegen. Het laken maakte een nogal kleine indruk en het was ook niet behoorlijk gestreken. De hele groep stond er wat bedremmeld bij, behalve Laméris die er nog wel in geloofde.

'Dag Sol,' zei hij vrolijk, 'goed bij stem?'

'Ja meneer,' zei ik. Hij noemde ons al weken bij onze nootnaam. 'Arno heeft wat moeilijkheden,' zei hij. We keken naar Arno Wijffebach. Hij was klein en mager en had een beslist niet kinderachtige bochel. Arno grijnsde verlegen met zijn slimme apengezicht. We hielden allemaal van hem, omdat hij zo allemachtig aardig mee kon doen ondanks zijn bult.

'Probeer het nog eens, Arno,' zei Laméris. Hij haalde een stemfluitje voor de dag en blies. 'In onze...'

'Mooie,' zong Arno. Het klonk helemaal niet zo slecht al sloeg zijn stem bij de tweede lettergreep over.

'Nou ja,' zei Laméris, 'het hoort erbij zullen we maar zeggen. Je zit in de overgang. Kom, laten we het doek maar vast achter het toneel zetten.'

Dat deden we. Daarna bleef er niets anders over dan te wachten. Het was half zeven en het begon snel donker te worden. Ik zocht Lenta op, samen liepen we naar de rivier voor de school. Je kon bijna niet meer zien dat het een bruine modderige stroom was, met veel geelkleurige drollen erin. Het was nu bijna donker. Rechts bij de brug zagen we de flikkerlichten van een paar eetstalletjes. De bomen ruisten niet, want het was windstil, zoals meestal.

'Nog één dag,' zei ik. Ik had voor het eerst een lange broek aan, een lange witte broek, voor aan boord. Bijna was ik er onderweg nog mee gevallen, toen ik slipte op de trambaan van de Palmenlaan.

'Ja, nog één dag,' zei Lenta. Ze zou zelf graag gegaan zijn,

want ze droomde van een balletcarrière. Ik kon haar profiel nog net zien, het zwarte haar tot de schouders, het stompe neusje waar ik toch nooit verliefd op had kunnen worden, al scheelde het weinig.

‘Ik zal je schrijven hoe het daar is,’ bood ik aan.

‘Koud,’ zei ze giechelend.

We kenden allemaal de verhalen van schaatsenrijden en sneeuwballen gooien, frisse rode wangen en het gedempte geluid van paardenhoeven in de sneeuw. Het was een heel ander land. Veel kleiner, maar wel mooi. In de zomer rijpte het koren en stond alles in bloei.

‘Ben je zenuwachtig?’ vroeg ik. Het leek me van wel. Tenslotte ga je niet voor je plezier in een strak broekje en hemd staan rondarren voor een paar honderd medeleerlingen.

‘Nee hoor,’ zei Lenta, ‘ik ben alleen bang dat ik duizelig word. Ik zie zo weinig zonder bril.’

O. Er restte alleen bewondering.

‘We moeten maar eens teruggaan,’ zei ik.

De zaal was al aan het vollopen, dat kon je zien als je het grasveld over liep. Vooraan zaten de leraren, daarachter de leerlingen, met een enkele vader of moeder. Alle medewerkers verzamelden zich achter het toneel en om precies half acht begon het.

Wij waren gelukkig nummer twee. Laméris aan de piano en wij achter het doek. Na de intro begonnen we dapper met ons lied, maar de eerste keer dat ik mijn kop door de notenbalk stak, merkte ik dat men plat lag. We waren niet meer te verstaan door het gelach. Ik wist wel dat het leuk bedoeld was, maar zo leuk? Achter het scherm keken we elkaar hulpeloos aan en elke keer als we aan de beurt waren, keken we een seconde panisch de zaal rond met ons hoofd. Bij het tweede couplet werd het stiller, totdat Arno's stem oversloeg. Er schoof een bulk hilariteit het toneel op.

‘Ik doe het wel,’ riep ik tegen hem en bij de volgende noten staken we tegelijk de hoofden naar voren om zijn tekst te zingen. Het applaus was hartelijk en we behaalden uiteindelijk de vijfde plaats van de tien deelnemers.

Lenta zag ik vanuit de zaal in actie. Haar grammofoonplaat was vrij zacht, maar het was toch knap wat ze in haar eentje deed op de planken. Ze sprong heen en weer, draaide op één been, strekte haar handen smachtend naar links en naar rechts. Derde plaats en bloemen.

Het geheel duurde een uur, daarna werd er gedanst op grammofoonplaten. Guy Mitchell, Frankie Laine en anderen. Na een tijdje sprong de voorzitter het toneel op. ‘En nu... polonaise!’ riep hij. Er werd een vrolijk muziekje gedraaid, waarop je levendig kon stappen.

Aangezien ik niet dansen kon, was dit mijn kans en ik had er tevoren rekening mee gehouden. Lily Buis stond in een hoek met haar collega's te praten (van hun toneelstukje had niemand iets begrepen: achtste plaats). Ik stapte naar haar toe.

‘Lily, wil je de polonaise met me lopen?’

Ik denk dat ik het niet hard genoeg zei, want ze reageerde niet. Ik vroeg het nog eens. Toen keek ze me koel aan met haar blauwe ogen, draaide zich om en stapte weg.

Het was druk om ons heen en niemand had het gemerkt. Nou, dat was dat. Ik liep de zaal door en kwam Lenta tegen.

‘Kom, Lenta, zullen we?’ vroeg ik en ik nam haar bij de hand. We liepen de polonaise, onder uitgestrekte armen door, linksom en rechtsom, van elkaar af en weer naar elkaar toe. Daarna was het feest eigenlijk afgelopen, want echt dansen kon ik niet. Ik keek en praatte nog wat en om half tien kwam ik Paul tegen die zei: ‘Ga je mee naar huis?’

Ik knikte, keek de grote zaal rond en nam in gedachten afscheid. Over drie weken zou ik in Nederland zijn.

Naschrift

Op 13 mei 1953 gaan we aan boord van het *MS Johan van Oldenbarnevelt*. In het water van Tandjung Perak, de haven

van Surabaya, vaart een zeilbootje met mijn drie luidkeels zwaaiende boezemvrienden: Hans Gerrits, Paul Snoep en Wim ten Wolde. Binnenkort zullen ook zij naar Nederland vertrekken, onze tropenjeugd is voorbij. Op 3 juni 1953 vaart de *Oldenbarnevelt* door het Noordzeekanaal naar Amsterdam. Ik sta aan de reling. Het regent mot, langs het kanaal fietsen mannen met hoeden op en lange regenjassen aan. Ik ben veertien. De heimwee begint.

V**De overgang: Oss · Hilversum · Sloterveer
(1953-1954)****Intro**

‘U komt te wonen in de Slauerhoffstraat op nummer 38. Driehoog,’ zei het meisje van de woningbouwvereniging Rochdale in Amsterdam. Ze reikte een formulier aan waar het op stond.

Mijn vader schoof zijn bril naar boven op zijn voorhoofd.

Hij las beter zonder.

‘Slau-er-hoff,’ herhaalde hij, ‘wie was dat?’

Het meisje haalde haar schouders op.

‘Ik denk een verzetsheld,’ zei ze, ‘het zijn daar in Sloterveer allemaal verzetshelden.’

Verzetshelden, het zei mij niet veel en mijn vader ook niet.

We kwamen uit Indië, we hadden nog veel te leren.

‘Hartelijk dank voor uw goede zorgen,’ zei mijn vader, ‘tot ziens.’ Het meisje had zich al naar de volgende huurder gebogen en groette niet terug. Ik zag dat de onbeleefdheid mijn

vader ergerde, maar hij schudde het gevoel van zich af. We vonden met de tram de weg naar het Ignatius College, waar hij mij ('Dit is mijn zoon Hans. Hans is veertien.') aanmeldde voor de derde klas van de hbs. Daarna liet hij me het Vondelpark zien. Het regende zacht, zoals vaak hier in Holland. Het park was leeg, op een groot aantal bomen en struiken na. 'Dit zijn de longen van de stad, jongen.' Hij ademde de frisse lucht diep in.

Goh, de longen van de stad. Zo had ik nog nooit tegen een park aangekeken. Later hoorde ik hem mijn moeder vertellen over het huis. 'We boffen met zo'n flat,' zei hij, 'een heleboel Hollanders zijn jaloers op ons en vinden dat repatrianten te veel voorrang krijgen. Al dat gedoe over woningnood hier, het is toch godgeklaagd dat ze zo weinig bouwen? Die meid van de woningbouwvereniging deed ook al zo stuurs.' 'Kunnen wij het helpen dat we hierheen moesten?' klaagde mijn moeder bitter.

Om de toewijzing van het huis te vieren huurde mijn vader een paar avonden later een auto en reed ons, mijn moeder, mijn acht jaar jongere zusje en mij van Hilversum naar Amsterdam. Het was avond en de hoofdstad van het land, onze toekomstige woonplaats, lag verder weg dan hij had berekend.

De autoweg was donker, de richtingaanwijzingen schaars en we voelden dat moeder zich binnenkort ongerust zou uitspreken.

En toen zagen we aan de horizon een lichtschijnsel, de hemel lichtte daar op door wat niet anders kon zijn dan de weerschijn van vele, vele huiskamerlichten en etalages. Daar moest Amsterdam liggen, Amsterdam die grote stad, die grote stad

op palen. Vader bracht ons naar de Leidsestraat waar we rijsttafel aten in restaurant Bali. Eindelijk weer eens bekend eten, al was het vreemd bediend te worden door Indonesische kelners met een servet op hun hoofd. Dachten ze hier dat men er in Indonesië zo bij liep?

We waren nu drie maanden in het moederland en de toekomst begon vorm te krijgen. Eerst had de regering ons gestald in Oss, in een contractpension. Veel niet goed renderende hotelletjes of pensions hadden zich in die tijd bij het rijk gemeld om tegen vier gulden per persoon per nacht de repatrianten uit Indië van onderdak en voedsel te voorzien. Wij logeerden in een bordkartonnen uitbouw van hotel-restaurant De Korenbeurs, een ander Indisch gezin woonde al enige tijd in de garage. Het wende, vertelden ze.

Oss was een kleine stille plaats met veel boerenland eromheen. Ik verkende op de fiets de omgeving, maar kon er niet veel vat op krijgen. Het landschap was weids, maar gruwelijk vlak. 'It lacks drama,' hoorde ik later een BBC-verslaggever zeggen over de Hollandse verten en dat beschreef goed wat ik als jongen voelde, maar niet kon verwoorden. Ik was natuurlijk ook een anak Surabaya, een stadsjongen. In Surabaya woonden wel een miljoen mensen, al had ik er maar een klein deel van gezien.

De Osse hbs waar ik ingeschreven werd, was een groot naar binnen gekeerd bakstenen gebouw, heel anders dan de extraverte galerijscholen van Indië. Ter voorbereiding op het schooljaar bezochten mijn moeder en ik een kledingzaak in het stille hart van Oss en een halfuur later stonden we met onze aankoop weer buiten. 'Zo, jij kunt een jaar vooruit,' zei

mijn moeder voldaan. Ik had mijn twijfels, want haar kennis van de Nederlandse mannen- en jongensmode dateerde uit het midden van de jaren dertig. Toen reisde ze mijn vader achterna naar de tropen en aangezien hij daar het vak van militair beoefende en kleding van de zaak kreeg, was er weinig reden voor haar om ooit nog de mannenmode bij te houden. Maar goed, ik had ingestemd met de aankoop en de verkoopster had verzekerd dat mijn broek en jasje geheel binnen de mainstream van de Osse jongensmode viel.

En toen kreeg mijn vader bericht dat hij als militair administrateur werd gedetacheerd in Amsterdam. We zouden daar ook een huis krijgen, in Tuindorp Slotermeer. Dicht bij de stad en toch in de natuur. Tuindorp, het klonk veelbelovend, het had iets Dik Trom-achtigs.

Maar omdat Slotermeer nog gebouwd moest worden, zouden we enkele maanden moeten overbruggen. Voor die periode vertrokken we naar een contractpension in Hilversum, zo dicht mogelijk bij Amsterdam. Het pension was een riante villa, bewoond door mevrouw Hilliger. Zij kleepte zich in robes, ze was namelijk eigenlijk kunstenaar, geen pensionhoudster. Ze gaf pianoles in de grote salon, die we konden zien als we langs het pad naar onze ingang - de keuken - liepen.

We kwamen haar weleens tegen in de hal en ze was ook een keer kennismakingsthee komen drinken in de beknopte woonslaapkamer die ze ons had verhuurd. Bij die gelegenheid vertelde ze uitvoerig over haar zangcarrière in binnen- en buitenland en de vele duetten die ze had gezongen met de beroemde tenor Bert Robbe die nu in Amerika triomfen vierde. 'Met Bert had ik een heel apart rapport,' vertelde ze, 'we

ademden één adem, we deelden één ziel. Ach ja, vervlogen tijden...' Ze bracht een klein dameszakdoekje naar haar ogen en depte daar iets weg. We luisterden met ontzag, ook mijn vader had nog nooit zo dicht bij roem gezeten. Een knobbeltje op haar stembanden had haar zang nu al enkele jaren doen verstillen, liet ze weten. Maar misschien, met veel rust, kwam het ooit nog goed. En intussen de pianolessen, ach, een mens moet leven. En dit pension natuurlijk, waarmee ze toch ook mensen zoals wij uit de woningnood kon helpen.

'Dat waarderen wij ook. Zeker,' zei mijn vader beleefd. Ik kon horen dat hij het niet prettig vond dit uit beleefdheid te moeten zeggen. Hij betaalde voor onze kost en inwoning en de vier gulden per persoon per dag die zij ontving, gingen van zijn traktement af.

In Oss mochten we nog zo vaak douchen als we wilden, maar mevrouw Hilliger leerde ons de Hollandse manier: eenmaal per week stelde ze de badkamer beschikbaar. Tussendoor werd gepeeld, even de oksels en het kruis natmaken en klaar. Wonderlijk snel wende ik eraan om doordeweeks mezelf te ruiken, die geur had na enige tijd zelfs iets prettigs, iets bekends. Het gebruik van toiletpapier was moeilijker, ik kende alleen de botol tjebok, de fles water die in Indië werd gebruikt om de billen schoon te spoelen. Kokhalzend gebruikte ik vele meters wc-papier totdat Klaar, de huismeid, namens mevrouw Hilliger kwam klagen over de grote toename van het gebruik van toilettrollen sinds wij er waren. Zo werd het veel te duur, had mevrouw laten weten.

'Zeg maar tegen mevrouw Hilliger dat we voortaan ons eigen toiletpapier kopen,' zei mijn moeder ferm en dat bracht Klaar ertoe om haar hart uit te storten over haar tirannieke

mevrouw. In haar eentje moest ze het hele huis schoonhouden en ook nog koken voor de gasten. De hele dag hollen, vliegen en draven en nooit een bedankje!

Terwijl mijn vader stug de krant bleef lezen, tuttute mijn moeder Klaar naar een onthulling. Wisten we dat mevrouw in de oorlog hier Duitse officieren had ontvangen voor zangsoirees? En zij, Klaar, maar hollen vliegen en draven, de hele oorlog door.

Boven op zolder was voor mij een kleine slaapkamer vrijgemaakt, met tot mijn grote vreugde een radiotoestel.

In Surabaya hadden we natuurlijk ook radio en konden we de Wereldomroep beluisteren, maar afgezien van de zaterdagavonduitzending van *Negen heit de klok* van Jan de Cler met het aanstekelijke beginlied: ‘Eén twee drie vier vijf zes zeven acht négen heit de klok’ was er weinig leuks aan te beleven. Ja, Johan Bodegraven met de quiz *Wie klimt er mee, tot boven in de mast*. Maar dan had je het wel gehad. En sinds in februari 1953 het bericht kwam dat een groot deel van Nederland was ondergelopen, leed de radio aan een overdaad van geldinzamelingen. Maar in Nederland was het andere koek. Je had hier de hele dag uitzending en veel muziek.

Mijn favoriet was Pete Felleman, die met een zwaar Amerikaans accent wekelijks de top-tien presenteerde. De allergrootste hits, zoals ‘My Truly Fair’ van Guy Mitchell, kenden we in Indië natuurlijk ook. Maar hier hoorde je nieuwkomers als Les Paul en Mary Ford, Frankie Laine en de huilebalk Johnny Ray.

Dat bood troost. Ook de terugkeer van Bert Robbe uit Amerika kon ik per radio meebeleven. Na een korte tournee door

de Nieuwe Wereld was hij nu terug bij het Metropole-orkest, meldde de omroeper. Met de staart tussen de benen? In triomf? De radio liet het niet zien, maar dat hij geen Mario Lanza was, kon ik moeiteloos horen. Een tamelijk machteloze tenor had mevrouw Hilligers beroemde vriend en collega, net goed genoeg voor een simpel operette-deuntje. Terwijl ik dat met grimmige voldoening constateerde, wist ik natuurlijk ook wel dat mijn oordeel beïnvloed werd door haar kritiek op mijn wc-rollenverspilling. Ik was ook maar een mens.

In september begon de school in Amsterdam.

‘Breng je hem weg?’ hoorde ik mijn moeder de avond tevoren aan mijn vader vragen en ik schrok.

‘Hij is veertien,’ zei mijn vader beslist, ‘hij wil niet weggebracht worden.’ Ik herademde en fietste de volgende ochtend alleen in de sombere nevel naar het station. Vanaf station Muiderpoort op lijn 3 en dan tien haltes, hadden mijn vader en ik uitgerekend. De tram bleek meer dan vol om deze tijd, laatkomers hingen met beide armen aan de deuropening van het achterbalkon en duwden met hun buik de passagiersmassa nog wat verder naar binnen, in de hoop plaats voor zichzelf te maken. Binnen hing de geur van natte regenjassen. Ik stond in het midden van het achterbalkon en telde de haltes. Ik voelde treurnis, was dit nu het leven?

Langs mijn billen gleed een hand. Iemand probeert bij zijn zakdoek te komen, nam ik aan. Dat lukte kennelijk niet, met regelmaat probeerde hij het opnieuw. Ik duwde mezelf dieper de menigte in en vergat te tellen. Was dit halte vier? Of al vijf? Op de bonnefooi wrong ik me bij ongeveer de goede stop uit de tram. Het lukte, de menigte katapulteerde mij naar buiten

en kneep zich direct weer samen. Verwilderd keek ik de tram na. Het voertuig oogde zo rank en wat konden er veel mensen in.

Het zat me mee, ik was op de goede halte uitgestapt en ruim voordat om kwart voor negen de schoolpoort dichtging, meldde ik me in mijn klas.

Dit was mijn zevende school en hopelijk de laatste. Ik wist al bij voorbaat dat ik leerachterstand zou hebben in te halen. Hoe onlogisch ook, elke volgende school die ik had gehad liep altijd voor op de vorige. Ik maakte me er allang niet meer druk om. Gewoon de stof inhalen en dan nog een trimester je best doen. Dan hadden de leraren begrepen dat je een brave en goede leerling was, kreeg je geen beurt meer en kon je tijdens de les stiekem een leesboek openen en wegdromen. En wat vrienden betreft wist ik ook de route: een paar weken de kat uit de boom kijken en dan een paar gelijkgestemden opsporen. Twee was genoeg.

En dat zou ook hier wel lukken. Toch ging het nog bijna mis. Ik had die ochtend het pak aangetrokken dat mijn moeder in Oss voor mij had gekocht en keek nog even in de spiegel voordat ik vertrok. Alles zat goed en paste. Maar toen ik op het schoolplein de andere leerlingen zag, wist ik meteen dat ik geheel fout zat. Ik droeg een jagersgroen plusfourpak van onverslijtbaar corduroy. Dat het jagersgroen was en gemaakt van onverslijtbaar corduroy, dat kon nog net. Maar een plusfourpak, ik begreep het direct, dat kon anno 1953 absoluut niet meer in Amsterdam. Men kende de drollenvanger natuurlijk nog wel uit de omslagen van jongensboeken. Provincialen liepen er ook nog wel in rond, mensen uit Schagen of Oss. Maar een leerling van de hbs in Amsterdam, nee, die liep ermee

voor gek. Dit alles leidde ik direct af uit de spottende blikken die op mij gericht werden. Zo'n start kan je tekenen voor de rest van je verblijf op een school, wist ik.

Ik werd gered door het feit dat een andere leerling van de derde klas hbs ook plusfours droeg. Barend van Heezik, een beer van een jongen, zoon van een kolenboer. Zijn plusfours waren ingetogener dan de mijne, van bruin tweed en weinig aanstootgevend. Maar zijn aanwezigheid en kracht beschermden mij tegen de ridiculisering die ik anders zeker zou hebben moeten ondergaan.

Zodra het kon verried ik hem.

In het weekend van die eerste schoolweek kreeg ik mijn moeder zo ver dat ze in Hilversum een nieuwe schoolbroek kocht. Zij begreep hoe belangrijk het is om niet op te vallen. Het jasje moest ik wel afdragen.

Ik zag Barend naar me kijken toen ik met mijn nieuwe tenue op school kwam, maar zijn gezicht drukte niets uit. Later, toen ik hem weleens sprak, begreep ik waarom. Barend was door zijn vader op de hbs geplaatst om hoger op de maatschappelijke ladder te komen. Maar hij was met hart en ziel kolenboer, hij hield van het sjouwen en sjourren van zakken steenkool. Onder de nagels van zijn vingers zat altijd zwart gruis, want na schooltijd hielp hij nog een uurtje mee met bezorgen. Op school verkeerde hij in een toestand van verdoving. Iedereen liet hem links liggen en het enige dat hem beschermde, was zijn duidelijke overdaad aan lichaamskracht. Niemand wilde die wakker maken. Aan het eind van de derde klas besloot zijn vader hem niet verder te pijnigen en hem in de firma op te nemen. Op de laatste schooldag van dat jaar zag ik hem voor het eerst lachen. Hij gaf zelfs speels

zijn buurman een duw, die meteen uit de bank viel.

Toen had ik al een paar vriendjes en begon ik te wennen aan het Spartaanse Hollandse leven. Eén lange donkere tunnel leek het mij in eerste instantie, een slavenbestaan. Hoe hield dit brave volk dat vol?

's Ochtends vroeg op pad vanuit Hilversum naar de school, met fiets, trein en tram. Dan volgde een eindeloze reeks lessen in tl-verlichte lokalen, onderbroken door tweemaal een kwartier pauze. Dan mocht je naar de cour, een geasfalteerde binnenplaats. De laagste klassen holden op het middenveld wat rond, terwijl de oudere leerlingen rondjes liepen. Het tafereel werd streng in de gaten gehouden door zwartgerokte jezuïetenpaters.

Sommigen leerlingen bladerden al lopend nog snel een leerboek door voor de volgende les, anderen discussieerden met elkaar.

Meisjes bestonden in dit universum niet. Als een leerling in de stad met een meisje gesignaleerd werd, moest hij bij de prefect op het matje komen. Dan leerde je dat wel af. Meisjes waren ook geen gespreksstof onder mijn vrienden, zoals ze dat wel in Indonesië waren. Hier werd gepraat over het leven en het geloof. Wekelijks kregen we godsdienstles van pater Van Hees, bijgenaamd Het Paard vanwege zijn langwerpige hoofd. Jaren later trad hij uit de orde en werd progressief, maar in het begin van de jaren vijftig gaf hij ons nog les in de godsbewijzen, die erop neerkwamen dat God bestond omdat het onaannemelijk was dat hij niet bestond. Een zwak betoog vond ik en ook de twee vrienden die ik dankzij mijn overplaatsingsroutine snel had gevonden, maakten zich los van de Heilige Kerk. Het leven werd er wel vrijer

door, maar het gevoel van gevangenschap dus groter.

Om half vijf was de school afgelopen. Dan terug met tram, trein en fiets. Tegen zes uur kwam ik aan bij pension Hilliger, in de wintermaanden was het dan al enkele uren donker. De ingang van het pension liep door de keuken. In een waas van kookdampen stond daar Klaar de maaltijd voor de pensiongasten te koken en te mopperen op de zuinigheid van haar werkgeefster.

‘Wat ze nu weer wil... Drie overgebleven aardappels van gisteren opbakken! En nieuwe koken! En de jus verdunnen!’

Klaar hield niet van koken, ze kon het ook niet. Natte slierten van haar rode haar hingen over haar wangen terwijl ze met potten en pannen in de weer was en de damp in de keuken steeds dichterbij werd. Ik had medelijden met haar en at zonder mopperen de bijna dagelijkse panharing, vochtig gebakken in margarine. Een schaal verkruimde aardappelen en dood gekookte wortelen of sperziebonen completeerden het menu. Panharing was veruit het goedkoopste voedsel en mevrouw Hilliger liet ongaarne iets anders op tafel brengen. Onder druk van gemopper van de gasten liet ze Klaar af en toe gehaktballen braden, waarbij pas echt bleek dat ze niet koken kon. Zo leerden de gasten het klagen snel af.

Tijdens de lange donkere schoolweek (destijds nog van maandag tot en met zaterdag) keek ik altijd uit naar de vrije zondag. Maar eigenlijk was die dag nog het ergst. Wat deden Hollandse jongens van mijn leeftijd op zondag? Ik informeerde bij mijn nieuwe vrienden. Wat lezen, naar de kerk, een spelletje dammen, luisteren naar de radio, huiswerk maken voor maandag. Dat was het wel. Het actieve leven op straat waarmee ik was opgegroeid, ontbrak hier. In plaats daarvan

leerde ik de zondagse verveling kennen waarmee mijn nieuwe Amsterdamse vrienden waren grootgebracht. Zij wisten niet beter en ik kreeg steeds meer respect voor de *Ausdauer* van het Hollandse volk. Maar ik begreep ook steeds beter waarom zo veel kolonialen na hun pensioen in Indië bleven en hoe erg het voor mijn ouders moest zijn dat die toekomst hun ontnomen was.

Op een zondag nam ik de fiets en reed door de bossen van Hilversum naar het internaat in de Lage Vuursche waar mijn vriend Paul Snoep was geplaatst. Zijn vader werkte bij de handelsonderneming Braat en mocht nog enige tijd in Indonesië blijven. Paul hadden ze alvast naar Nederland gestuurd. Hij stond me op te wachten aan de poort van het internaat, we liepen een rondje door het bos en spraken over ons nieuwe land. Bij Paul op school zaten wel meisjes, maar dat was dan ook het enige lichtpuntje dat hij kon ontdekken in ons nieuwe bestaan. Toen ik wegfietste, keek ik nog even achterom en zag hem lusteloos door de poort naar binnen gaan.

Kort na de winter, begin 1954, werd Tuindorp Slotermeer opgeleverd. Knusse betonnen flats in een landschap van kale zwarte aarde. Enkele wegen leidden naar Amsterdam. De dichtstbijzijnde winkels waren op twee kilometer afstand te vinden aan de rand van de Amsterdamse bebouwing, op het Mercatorplein.

We verhuisden graag, alles beter dan pension Hilligers. Maar toen mijn moeder door het raam van onze flat driehoog naar buiten keek over de onafzienbare rij eendere daken, barstte ze in tranen uit.

‘Je moeder huilt altijd bij een verhuizing,’ zei mijn vader ter-

wijl hij mijn zusje op schoot nam en me veelbetekenend aan keek. Dat verhaal kende ik en mijn moeder gaf ook altijd grif toe dat ze zich snel hechtte aan een nieuwe woonplaats en dan weer droefvig werd als ze die moest verlaten bij een volgende overplaatsing. Maar dit was geen droefheid over het vertrek uit pension Hommeles, het was droefheid over het besef dat dit voortaan ons leven zou zijn: de troosteloze grijsheid van Hollands dreven. Ik keek met haar mee en voelde het ook. Mijn vader troostte haar, zoals alleen hij dat kon. Enige tijd later was mijn moeder zwanger.

Ik reed voortaan dagelijks een halfuur door de winter naar de stad om de school te bezoeken en ging eind van de middag bij de slager aan het Mercatorplein langs voor een pond hamlappen, speklappen of suddervlees.

Mijn moeder had - verwend door bedienden - in Indië nooit hoeven koken en viel nu terug op de paar gerechten die zij als jong meisje geleerd had te bereiden. We prezen haar dagelijks, alles beter dan Klaar.

Het nieuwe leven was begonnen en onze tijd in Indië werd geleidelijk aan een verhaal uit het verleden: herinneringen uit de oude doos, tempo doeloe, mooi maar voorbij. We waren nu in Nederland en moesten ons aanpassen.

Toen we eenmaal gesetteld waren, huurde mijn vader weer eens een autootje, nu om mijn opa te bezoeken. Oma was overleden na een korte ziekte. En Opa was in een bejaardenhuis getrokken, halfblind, vrijwel geheel doof en met een gedeeltelijke verlamming van zijn gezicht.

Ik zag die middag hoe het eindigt, een Hollands bestaan.

Bezoek

Opa was eenenzeventig. Enkele onderdelen hadden het al begeven: een linkeroog, een half rechteroog, het gehoor, het gebit. Hij had de onregelmatige trillingen van een stationair draaiende motor.

‘Vanmorgen sprak ik tante Anna Klazien nog,’ zei opa luid. ‘Ze zei: “Weet je dat Kees Berzee dood is? Woensdag is hij begraven.”’

Hij keek monter uit het raam en sloot de kaken. Omdat hij geen gebit meer had, leek zijn mond een blaasbalg. Zijn lippen waren verlamd en elke paar seconden kwam zijn tong even naar buiten om snel te voelen of zijn lippen er nog waren.

‘Hoe gaat het nu, opa?’ vroeg ik. ‘Hoe gaat het nu, opa?’ vroeg ik luider.

‘Is de jus nu wat vetter, opa?’ voegde mijn moeder eraan toe.

‘Ja, dat gaat wel,’ antwoordde hij, ‘ik moet nog ergens wat koekjes hebben.’

Hij stond op en begon met zijn blinde handen over tafel te vegen.

‘Help hem nou even,’ siste mijn moeder en ze stootte mijn vader aan, ‘hij heeft een vlek op zijn jas.’

We gaven mijn opa het schaalpje in de hand en namen het vervolgens weer van hem aan.

Mijn vader maakte zijn zakdoek nat en begon aan de vlek te boenen.

‘Ja, ja,’ zei opa, ‘dat zie ik niet meer, hè?’

‘Hoe is het eten hier nu?’ vroeg ik.

‘Dat is heel wat beter,’ antwoordde mijn moeder.

‘Ik wil er niets kwaads over zeggen,’ zei opa, ‘veel mensen hier hebben dieet, weet je. En dan moeten ze die jus natuurlijk mager maken. Daar is niets aan te doen.’

‘Maar anders word je ook te dik,’ zei mijn moeder met luide, snedige stem.

We lachten en keken hem hoopvol aan. Hij begreep de grap, want hij was mager als een lat, en lachte hartelijk mee.

‘Toch hoop ik maar dat het nu gauw afgelopen is,’ zei hij, maar hij bewoog toch onwillekeurig zijn hand in de richting van de alarmknoppen naast het bed.

‘Ach, er is nog zo'n hoop te genieten,’ schreeuwde mijn moeder.

‘En al die mooie zusters?’ riep mijn vader. Hij speelde alweer mee.

‘Ja, die zusters,’ zei mijn opa, en hij wreef in zijn handen. Hij had hoge zwarte schoenen en dik gederde werkmanshanden. Op zijn diep ingekerfde hoofd stond een grote bos peperkleurig haar.

Hij bracht ons beleefd naar beneden, door de gepolijste gangen van het tehuis voor oude stervelingen. De zon scheen, en in de auto zei mijn moeder: ‘Als wij later oud zijn, geen gedonder, dan gaan we ook in zo'n tehuis. Je bent je kinderen niet tot last, er wordt voor alles gezorgd.’

Mijn vader, achter het stuur, ging ongemerkt wat harder rijden.

VI

Het weerzien (1974)

Intro

Lange donkere jaren volgden. *Indonesia Merdeka* (Indonesië Vrij), ik begreep het en vond het ook terecht. Maar ik voelde me wel het kind van de rekening. Zeker toen Sukarno en Luns het met elkaar aan de stok kregen en de grenzen over en weer dichtgingen. Mijn geboorteland was onbereikbaar geworden.

Nederland wende in de loop van de jaren en ik werd steeds meer wat ik genetisch altijd al was: een Hollander. Maar de heimwee verliet me nooit. In de trein kwam ik een keer te zitten tegenover een oudere vrouw met een streng doch rechtvaardig gelaat.

‘U bent toch juffrouw Francken?’ vroeg ik haar na lang aarzelen. Ze gaf het toe, zij was inderdaad het voormalige schoolhoofd van mijn Surabayaanse hbs, de SSV aan de Gentengkali. Ondanks het feit dat ik een paar maal door haar was bestraft wegens klasvredebreuk, herkende ze mij

niet. Het was ook al vier jaar geleden en ik was inmiddels achttien, een man bijna. En de school telde enkele honderden leerlingen. Ik moest het haar maar niet kwalijk nemen, verontschuldigde ze zich. Nooit eerder had een leraar zich zo aimabel tegen me geuit, het volwassen worden had duidelijke voordelen.

Juffrouw Francken wist het adres van enkele oud-SSV'ers die bezig waren een reünie te organiseren voor de vele oud-leerlingen die in Nederland terecht waren gekomen. Telefoon had nog niemand in die tijd, maar de post bracht en haalde enkele keren per dag brieven en postkaarten. Al snel had ik contact met Jeannette Mouthaan, Oh Djie Han en Jim van Lawick en deed ik mee met het voorbereiden van de reünie, die op 22 maart 1958 plaatsvond in het Minervapaviljoen in Amsterdam. De eerste van een reeks reünies die tot op heden doorgaat. Juffrouw Francken speechte, er werd gedanst, er werd gepraat. De sfeer van zo'n Indisch feest beschreef ik in de roman *Zonnige Perioden*:

We dronken tjendol en aten saté kambing en dansten op de muziek uit de jaren vijftig, de tijd van de Indische volksverhuizing. 'Vaya Con Dios', 'How Much Is That Doggy In the Window', 'Changing Partners (Again)', 'Seven Lonely Days', door historisch toeval de liederen van het verlangen van onze generatie.

En aan het slot kondigde de ceremoniemeester aan: 'Time's up, sobats, but we'll meet again.'

Het bandje was al aan het inpakken, want de traditionele slotsong bij dit soort bijeenkomsten was een plaat. 'Auf wiedersehen', van Vera Lynn.

We deinden het uit, dicht tegen elkaar aan, verzonken in de herinnering van Toen Vroeger, haar hoofd tegen mijn schouder.

Ja, er was een zij in mijn leven gekomen. Een Indische zij, natuurlijk.

We trouwden en kregen kinderen. We werkten lange werkweken en de jaren vlogen voorbij. Nederland verindischte een beetje, kon ik gaandeweg wel merken. De Pasar Malam van Den Haag werd elk jaar groter en werd door andere plaatsen in Nederland geadopteerd. In de supermarkten verschenen kruiden voor het maken van Indische gerechten. Anneke Grönloh zong in 1963: ‘Soerabaja, met je zee en je hemel zo blauw’ naar de top van de hitlijsten en Beb Vuyk schreef in 1973 haar *Groot Indonesisch Kookboek* dat vele drukken beleefde. De heimwee had een culinaire en vocale vorm gevonden die ook de Hollanders aansprak. De mangga verscheen in de supermarkten, al noemden ze hem mango.

En vrij plotseling ging Indonesië open voor het publiek. Sukarno was in 1968 afgezet en na een bloedige coup vervangen door Suharto. Langzaam ontstond toenadering tussen Indonesië en Nederland, en in de jaren zeventig begon enig toerisme op gang te komen. Het verlangen werd wakker. In oktober 1974 gingen wij terug naar ons beider land van herkomst, mijn vrouw Maja en ik. We namen onze twee kinderen mee, Marco van drie en Eric van een jaar.

We kregen gezelschap van Bouke Walstra, een collega van mij die als jongeman een tijdlang op Indonesië had gevaren en terugverlangde naar de tropen.

We gingen voor drie maanden, maar ik had de vage hoop dat ik op Java misschien een baan zou kunnen vinden en dat we daar konden blijven. Eindelijk weer verenigd met mijn jeugd. Maar in januari 1975 waren we terug in Nederland. Ik ging achter mijn bureau zitten, stak een cassettebandje van het

Indonesische orkestje van Gordon Tobing in de recorder en schreef in een lange roes onze ervaringen en emoties op. Dat werd het reisboek *Vanonder de Koperen Ploert*.

In Surabaya vond ik alles terug wat ik achtergelaten had, het huis, de school, het zwembad. Het was nu van anderen, maar dat wist ik bij voorbaat en ik had me erop geprepareerd. Wat ik ook had kunnen weten maar te laat besepte, was dat ik nu als buitenlander rondliep.

Ik paste niet meer in wat ik tot dan toe steeds als mijn thuisland had beschouwd. Het moment waarop dat tot me doordrong, staat in mijn geheugen gegrift. Tijdens een feestdag bezochten we met de kinderen de dierentuin van Bandung. Het was er razend druk, het glooiende terrein zo dichtbevolkt dat de dierenhokken nauwelijks meer te zien waren. Toen we door het toegangshek liepen, merkte ik ineens dat het geluid van de menigte afnam. Het werd stil. Ik keek op en zag duizend hoofden naar ons kijken. Een enerverende gewaarwording. Als blank kind viel ik vroeger nooit op in het straatbeeld, blanken hoorden erbij in de koloniale tijd. Maar nu besepte ik ineens: ik val hier op, ik ben een vreemdeling. Nu hoor ik nergens meer bij.

Dat was de eerste teleurstelling. Maar er was meer. Onwillekeurig had ik gehoopt dat ik bij terugkeer de draad zou kunnen oppakken die ik als veertienjarige had achtergelaten. Maar hoe je je als volwassene moest gedragen in de Indonesische wereld, bijvoorbeeld in het contact met bedienden, daar had ik geen idee van. Het leidde tot veel misverstanden en verrassingen. Eenmaal terug stortte ik mijn hart uit in *Vanonder de Koperen Ploert*. Alles wat we hadden gezien en mee-

gemaakt, bleek als een film in mijn geheugen opgeslagen te zijn, en wilde opgeschreven worden. Naast het verslag van genietingen en ergernissen was het boek - achteraf gezien - vooral een poging om te komen tot een nieuwe verstandhouding met mijn land van herkomst.

Hier volgen enkele fragmenten uit het boek, voorzien van commentaar achteraf.

Bandung - een huis en zijn bedienden

In Bandung arriveren we bij een knots van een huis. Ai, hebben we dit gehoord, dat valt dan zwaar mee voor die duizend gulden per maand. Mevrouw Kasoem zelf is in Europa, we worden ontvangen door het dienstmeisje, de baboe zou je vroeger zeggen, maar dat woord mag niet meer en er is geen goed alternatief voor in de plaats gekomen. Voor ibu (moeder) lijkt ze me nog wat te jong. Netjes geef ik haar een hand. ‘Nama saya Hans Vervoort,’ zeg ik trots. Ziezo, een begin van conversatie en dan nog echt in de taal van het land zelf.

Ze legt wat onwennig een slap handje in de mijne en we laten allebei snel los. ‘Nama saya Siti,’ zegt ze en ze leidt ons langs het grote huis naar achteren. We komen terecht in een weiland van een tuin, een gigantisch gazon dat etappegewijs naar beneden loopt, met de mooiste planten en bloemen die de streek te bieden heeft, plus een paar appelbomen waarvan we later per ongeluk bij een badmintonsmash de enige appel af zullen slaan. Ons verblijf blijkt te bestaan uit de vroegere bediendevertrekken, vier kamertjes op rij. Het is even wennen, uit mijn jeugd herinner ik me alleen grote kamers, maar dat was in de koloniale tijd. Uit-

stekend, zeggen we bemoedigend tegen elkaar, het zijn tenslotte vier kamers en vakantiehuisjes in Holland willen nog weleens kleiner uitvallen.

Nadat Siti ons heeft gebracht, verdwijnt ze snel. Er breekt ogenblikkelijk een niet geringe regenbui los, het is regentijd. Enigszins beduusd lopen we rond. De kraan geeft geen water, de toch al niet zo gezellige tl-lamp weigert, het butagas is op, de aanwezige bergruimte blijkt volgestouwd te zijn met oude spullen van Mevrouw.

Een paar bezoekjes aan het hoofdgebouw leveren weinig resultaat. Er komt een iets vollere butafles, de kraan loopt vijf minuten, aan de lamp valt niets te doen. Prompt om zes uur valt het duister. Vermoeid en enigszins ontgoocheld zitten we bij elkaar. Ik probeer de vooroorlogse radio, maar er blijkt geen stekker aan het snoer te zitten. De kinderen darren onrustig en zeurend rond, we moeten ergens eten vandaan zien te halen.

Gebrek aan comfort hadden we natuurlijk verwacht, maar het wordt irritant als het comfort wel aanwezig is, maar niet in werking kan worden gesteld. Siti gedraagt zich zoals ik me van vroeger herinner van de baboes: ze doet precies wat haar opgedragen wordt en niet meer. Mevrouw heeft vanuit Europa bericht dat ze ons naar het achterhuis moest brengen en daarmee is haar taak afgelopen. We missen de tekst en de mentaliteit om de commandotoon aan te slaan die Siti in beweging zou kunnen brengen.

We wachten tot de regen wat is geminderd, pakken de paraplu en plastic regenjas die we goddank nog uit Holland hebben meegenomen en gaan zonder veel enthousiasme op pad, op zoek naar voedsel. Het is pikdonker en we stappen voortdurend in de met regenwater gevulde gaten van het wegdek. Na een halfuur heen en weer sjouwen door glimmende straten hebben we nog geen schim van een eethuisje gezien. Wat is dat nou, we zijn hier toch in Indonesië, het land van de eetstalletjes? Eindelijk komen we een vrouw tegen die ons kan helpen. Een rumah makan, ja

zeker, we moeten haar maar even volgen, want ze gaat toch die kant uit.

Stevig sjokkend met Eric op de arm loop ik achter haar aan in de broeierige avondlucht, mijn overhemd drijft van de transpiratie, want zelfs het milde klimaat van Bandung is voor een Europeaan nog even wennen. Maja en Bouke volgen met een vrijelijk mopperende Marco.

Na tien minuten krijgen we inderdaad een restaurant in zicht en de vrouw neemt afscheid. Van haar tekst kan ik weinig wisselen, behalve de herhaalde kreet dat ze zo'n medelijden heeft (kassian!) met dat arme meisje. Die compassie met Maja begrijp ik niet zo goed, zelf kom ik er toch veel méér voor in aanmerking? Ik sjouw al een kleine drie kwartier met een zware peuter door de tropenhitte, verdorie. Pas als we in het restaurant zitten en ik Marco's kapsel zie, begrijp ik dat hij het zielige meisje was. Lang haar is op Java wel doorgedrongen tot de opgeschoten jeugd, maar ouders en kinderen houden zich nog aan de gezonde korte dracht.

We zijn terechtgekomen in de Babakan Siliwangi, een lieflijk dalletje waarin op kleine schaal het landelijk leven van de Indonesische tani is nagebootst, een en ander afgerond met een sierlijk restaurant op palen, waarop men alleen zou kunnen aanmerken dat de prijzen de beurs van de tani vermoedelijk te boven gaan. Maar daar is het dan ook een toeristisch project voor, een prestigeobject van de Bandungse burgemeester, naar ons later verteld wordt.

Onder het restaurant is een vijver waarin kolossale goudvissen zwemmen, die zich om onduidelijke redenen allemaal verzamelen in het opengespaarde middenstuk, waar ze met de koppen bij elkaar omhoog blikken naar de weinige gasten die de regen getrotseerd hebben.

We eten al een tijdje van de door ons bestelde ikan mas, enigszins mopperend over de vele graten die onoverzichtelijk in het lijf gestoken zijn, voordat we ons realiseren dat ikan vis betekent en mas goud. Verontschuldigend kijken we naar de stevig watertrappende broeders en zusters van

onze warme maaltijd, buigen ons dan toch maar weer over het voedsel, want in deze dingen moet je hard zijn en het beest is nu toch al dood. Wel staken we het geklaag over de graten.

Het restaurant presenteert bier met een grote klont ijs erin. Ik weet niet wat ik zie, proef eens en inderdaad: bier met ijs. Mijn afgrijzen mengt zich met opluchting, want dit is ondrinkbaar vocht en ik zal nu vanzelf wel afkomen van mijn zondige voorkeur voor deze drank. Helaas gaat het als zo vaak met ondeugden: een paar weken later weet ik niet beter meer of er hóórt ijs in het bier en drink ik weer mijn normale portie. Gênant veel voor Indonesische begrippen, want de islam is een sobere godsdienst en je ziet maar zelden iemand met een fles pils voor zich. Onverklaarbaar blijft overigens waarom zelfs in de kleinste warungs langs de weg de grote flessen Bir Bintang (0,6 liter maar liefst) keurig in de rij staan. Voor de paar toeristen kan het niet zijn, want dat is een druppel op de gloeiende plaat. Misschien stiekeme drinkers?

Op de tweede dag van ons Bandungse verblijf (we hebben het huisje voor een maand gehuurd) worden we uit de nood geholpen door oma en opa Dompseleer, die we alleen schriftelijk kennen uit de voorbereiding van de reis. We gaan op bezoek en worden meteen geadopteerd. Oma Dompseleer is een hartelijke totok, broodmager en blond tot op het witte af, na levenslang Indonesië nog even kwiek en vastberaden als zij als meisje moet zijn geweest. We worden meteen in de hand genomen.

‘Geen bedienden? Ben je mal, kind, je kunt hier niet zonder bedienden. “De Engelen van Java” noem ik ze altijd.’

De dag daarop schalt al om half acht haar ‘Joehoe, niet schrikken’ over de galerijkamertjes. Geschrokken springen we uit bed, gluren door de morsige gordijntjes en kleden ons snel aan. Het is al fel licht buiten, goddank hebben we het excuus dat we het tijdsverschil van de reis nog niet helemaal hebben overbrugd.

Vrolijk staat oma Dompseleer voor de deur te snateren

met twee heuse baboes in sarong en kebaja.

‘Hallo, ik ben zelf maar gekomen, want de dames konden het niet vinden. Ze zijn al een uur op pad en ze kwamen met de tong op de schoenen weer terug. Dit is Odda en dit is Atting. Ik dacht: Atting is wel de flinkste, die kun je het beste laten koken, en Odda voor de was en de kinderen.’

De twee vrouwen kijken ons lacherig aan en we knikken elkaar toe. Hoewel slaperig, zien we het toch vrolijk in: iemand om te koken en iemand voor de kinderen en de was, dat lost wel zo ongeveer alle problemen op. Want we hebben intussen wel door dat de eenvoudige, aan normale luxe gewende Europeaan hier voor moeilijke problemen komt te staan als hij geen bedienden heeft. De was wordt met de hand gedaan, aangezien wasmachines duur zijn en er trouwens geen elektriciteit genoeg voor is. Eten koken is geen probleem, maar eten kopen wel: men kent hier geen buurtslagers en groentemannen, alles moet gehaald worden op de pasar, wat veel tijd en energie kost vanwege het slopende tawarsysteem.

Met grote dankbaarheid nemen we afscheid van oma Dompseleer en gaan tevreden zitten wachten op de complete verzorging die ons nu ten deel zal vallen. Atting is een stevige vrouw met krullend haar en zwarte sproeten op haar donkere gezicht. Ze lacht graag en schel en begint meteen luid met potten en pannen te rommelen en Odda commando's te geven. Odda kan zo weggelopen zijn van een Egyptische vaas, ze beweegt zich ook tweedimensionaal voort met een papierdun lijf en lange stakerige armen die ze voor zich uit schuift. Telkens als ze langs ons komt, bukt ze zich nederig en schiet in deze ongemakkelijke houding voorbij. Ze ziet eruit als vijftig, maar blijkt later ongeveer vijfendertig te zijn.

Terwijl vóór ons de kinderen op het gazon rondscharrelen (de zon schijnt, de rozenstruiken ritselen in de wind), stijgen achter ons de geuren van gebakken uien op en horen wij Odda's handborsteltje ritmisch over onze vuile kle-

ren gaan. Het duurt niet lang of we beginnen ons zorgen te maken: hebben we het eigenlijk niet een beetje té goed? Is hier geen sprake van uitbuiting van goedkope inlandsche krachten? Het afgesproken salaris van 3000 rupiah per maand (20 gulden) inclusief eten, lijkt ons geen vetpot, we betalen nota bene vijftig keer zoveel aan huur alleen. Aan de andere kant zou het ons door oma Domseler natuurlijk niet in dank worden afgenomen als we markt bedervend gaan werken.

We besluiten aan het eind van de maand een fikse bonus te geven en in elk geval het boodschappengeld te verdubbelen, zodat ze daar wat meer aan kunnen overhouden.

's Avonds lost Maja het probleem in één klap op door twee briefjes van 10 000 rupiah mee te geven als boodschappengeld in plaats van de bedoelde twee briefjes van 1000 rupiah.

'Dat duo zien we nooit meer terug,' is mijn sombere conclusie, want met zes maandsalarissen op zak zou ikzelf ook in de verleiding komen om mijn goudeerlijke opvoeding te vergeten.

De volgende dag staan we vroeg op, want om acht uur zouden ze arriveren. Het wordt half negen, negen uur, niets te zien. Eindelijk, om half tien, zien we ze in de verte aankomen over het gazon.

'Ze zijn er,' roepen we verbaasd en gelukkig tegen elkaar. Atting roept al van verre iets terug. Ze is gekleed in een oogverblindende Europese jurk; dichterbij gekomen blijkt ze voornamelijk te zuchten en te steunen over het zware gewicht van de meegebrachte boodschappen, wat ik niet zo goed begrijp want zo overdadig ziet het er nu ook weer niet uit, al zit er wel een tros bananen bij. Odda loopt er bescheiden en broos achteraan. We hebben al tevoren besloten niet over de gemaakte vergissing te beginnen, we gunnen ze het geld van harte.

Enkele dagen later is het standaardpatroon ontstaan, dat ons geleidelijk aan tot rechts-reactionaire, om niet te zeggen puur koloniale reacties brengt. Zo tegen tien uur, half

elf komt het duo aanzetten, Atting begint knorrig met potten en pannen te gooien, waarbij wij het contact met het hoofdgebouw moeten verzorgen voor de zo broodnodige watervoorziening, want onze bedienden zijn Soendanees en Siti is Javaanse en dat gaat niet samen. Odda werpt zich met mierenvlijt op de was en stelt zich de resterende tijd in dienst van de keuken. We zien haar alleen voorbijschieten als het regent en de kleren weer binnengehaald moeten worden. Onze forse Hollandse kinderen boezemen haar zo veel angst in dat we alleen de jongste aan haar kwijt kunnen en alleen als we het vragen omdat we dringend ergens heen moeten. Direct na terugkeer krijgen we hem terug. De hele ochtend en een groot deel van de middag brengen we door op de galerij, omdat de keuken achter de kamertjes ligt en alle deuren dus open moeten blijven om Atting aan frisse lucht te helpen. Van het veelbezongen middagdutje komt dan niets terecht, omdat Atting er meestal pas tegen drie uur, half vier in slaagt het middageten op tafel te brengen, en al die tijd het huis monopoliseert. Na een week kom ik tot de conclusie dat waar Attings talenten ook mogen liggen, ze zeker niet op het culinaire vlak gezocht moeten worden, want de drie gerechten die ze na uren gemopper op tafel brengt kan ik met mijn linkerhand in een halfuur klaarmaken. De eeuwige zoute vis begint ons ook snel te vervelen, temeer omdat we heerlijk riekende eettentjes in de buurt hebben ontdekt. Na een paar weken hakken we de knoop door en vragen kokki om alleen maar voor zichzelf en de kinderen iets klaar te maken, terwijl wij ons heil in de stad zoeken. Het biedt maar een gedeeltelijke oplossing, want ook deze danig verminderde opdracht blijkt haar tot drie uur in de middag bezig te houden.

Inmiddels zitten we haar te haten met een intensiteit die ons helemaal doet opleven: die afschuwelijk schelle stem (van de weeromstuit leren we niets meer bij van de taal) en de vrijwel dagelijkse nieuwe kleren van Onze Centen, vormen onze continue bittere gespreksstof. Drie dagen voor ons vertrek schrapen we al onze moed bijeen en pension-

neren haar, met een extra bonus en de hartelijke groeten. Ze vertrekt zeer in haar sas en neemt en passant onze boodschappenmand mee, volgeladen met overgebleven voedsel waaroverheen een paar theedoeken. De volgende dag bericht Odda dat Atting naar haar moeder in Jakarta is vertrokken. We schrijven de boodschappenmand af, kopen de theedoeken opnieuw en brengen nog een paar gelukkige dagen door. Het is rustig in huis, buiten schijnt de zon, om de hoek halen we saté.

Nooit meer een kokki, nemen we ons voor, het vergt toch een speciale opleiding om nyonya of tuan besar te kunnen spelen.

Naschrift

Bij herlezing na dertig jaar voel ik opnieuw de teleurstelling en bitterheid van die eerste weken. Eindelijk terug in het paradijs van mijn jeugd, maar dan blijkt ineens hoe moeilijk het is om de draad van het verleden op te pakken. Want ik ben nu een volwassene, vader zelfs en de heer des huizes. Maar hoe je dat moet zijn in dit land, daar heb ik als kind nooit op gelet. Mijn ouders deden het als vanzelfsprekend en ik hoorde mijn moeder weleens kolonialistisch klagen over de bedienden, maar dat leek me een poging om haar rol als huisvrouw wat gewicht te geven.

En nu veranderen Maja en ik in de kortste tijd zelf in koloniale mopperaars. Maar dan van de machteloze soort, als onderwijzers die geen orde kunnen houden in de klas.

Het is een eerlijk relaas, dat wel, maar het heeft me heel lang dwarsgezeten dat we toen geen raad wisten met ons personeel. Waren we te slap? Hadden we echt tuan of nyonya besar moeten spelen en al onze mooie linkse principes van de jaren

zeventig overboord moeten gooien? Vermoedelijk was dat toen inderdaad de enige manier waarop bazen en knechten in Indonesië met elkaar om konden gaan. En als je tegenwoordig door Indonesië reist, is er zo op het oog niet veel veranderd, de bazen hebben nu een donkere huid, maar de verhoudingen zijn hetzelfde gebleven. Kousbroek schreef erover in *Terug naar Negri Pan Erkoms* (Meulenhoff, 1995, blz. 218):

De angst voor gezag en de nederigheid die Indonesiërs jegens superieuren aan de dag leggen is onvoorstelbaar. Het is dan ook een eeuwenoud en diepgeworteld gedragspatroon; daar hebben wij dankbaar gebruik van gemaakt maar een koloniale uitvinding was het niet. Dat patroon is, vrees ik, nog steeds even sterk en het zijn nu vooral de militairen die er wel bij varen.

De ervaringen met bedienden in het huis van mevrouw Kasoem drukten ons op deze harde werkelijkheid. Ik was er niet op voorbereid en het was de eerste barst in het ideaalbeeld dat ik had van mijn geboorteland. Hoorde ik hier nog wel thuis?

Ploeterend voorwaarts

De wereldberoemde plantentuin van Bogor (het vroegere Buitenzorg) willen we onder geen enkele voorwaarde overslaan. We brengen de kinderen onder bij een kennis van mevrouw Dompsele die ze voor een nader te bepalen bedrag zal verzorgen en gaan op pad voor twee volle dagen.

We nemen de goedkope weg: met het Bemo-stadsbusje naar het eindstation in Bandung en daar op de volksbus naar Bogor, voor de tocht van circa 130 kilometer.

Als we het Bemo-station bereiken staan we versteld: op een groot plein staat een dicht op elkaar gepakte menigte Bemootjes uit te rusten van hun tocht door de stad. We ploegen ons door de verzameling blik heen en vinden een eind verderop een groep oude, vriendelijke interlokale bussen waarvan er een naar Bogor gaat. Op de tweezitsbanken zitten steeds drie personen, dat proberen we dus ook maar, om te merken dat Indonesiërs toch een stuk zuiniger gebouwd zijn dan Hollanders. Bouke hangt met één bil in het gangpad en ik zit met mijn stuit op de harde rand die de twee zitplaatsen scheidt. De bus vult zich in snel tempo en als hij vol is, tot en met de staanplaatsen toe, ko-

men er nog wat handelaren bij die een etappe meerijden en proberen snoep of fruit aan de reizigers te slijten. Bij elke stop verdwijnen er een paar en komen er weer nieuwe plaatselijke specialiteiten bij. Af en toe (bij gekookte maïs bijvoorbeeld) kom ik sterk in de verleiding om iets te kopen, maar ik zie zo op tegen het afdingen te midden van een bus vol deskundigen dat ik de moed niet op kan brengen.

De overvolle bus rijdt in schrikbarend hoog tempo de bergen af en kruipt daarna loeiend van inspanning de Puntjak-pas op. Vlak voordat we boven zijn begeeft een band het en we stranden in een parkeerhaventje waar, zoals overal in dit land, enkele kleine zelfstandigen zitten met hun koopwaar. Er is ook een blinde bedelaar die zich als een razende enkele keren rond de bus laat leiden door zijn partner, een onverschillige jongen van een jaar of veertien. Hij krijgt een paar munten en keert dan terug naar zijn zitplaats, waar hij met veel zorg gaat zitten voelen wat hij heeft ontvangen. Het tafereel lijkt erg op een aap met pinda's, en terwijl ik het denk geneer ik me.

Vlak voor ons in de bus zit een boer met een zwarte vilthoed op eindeloos te onderhandelen met een verkoper van gekookte maïskolven. Hij laat een stuk van het bladomhulsel weghalen zodat de goudgele korrels te zien zijn, pakt de kolf aan om hem van dichtbij te bekijken, geeft hem lusteloos terug onder het formuleren van zijn bod. Daarna volgen onderhandelingen waarbij de kolf enkele malen aangereikt en weer teruggegeven wordt. Ten langen leste legt de boer met tegenzin een muntje in de hand van de verkoper, de koop is gesloten. Mensen zijn hier wreed tegen elkaar en maken maximaal gebruik van de situatie. Beide partijen weten dat de bus hier maar een paar minuten zal staan, de handelaar wil zoveel mogelijk verkopen en hoe langer het onderhandelen met de boer duurt, des te minder kans hij heeft om nog een klant te krijgen. Aan de andere kant mag hij niet te snel toegeven, want het bedrag dat de boer betaalt is meteen de norm voor onderhande-

lingen met andere passagiers, die zullen proberen nog lager te komen. Je ziet de man lijden, maar dat zal de boer een zorg zijn, elke bespaarde rupiah is er één, en die houding komt natuurlijk voort uit zijn eigen lage verdiensten.

Later, tijdens een treinreis, zie ik op een station een kleine bejaarde vrouw rondlopen die petjil verkoopt. Iemand toont vage belangstelling, onderhandelt wat en terwijl de trein optrekt, maakt zij razendsnel het gerecht klaar: een beetje groente zus, een beetje groente zo, een kwak saus erover, kroepoek erover. Ze holt met de trein mee terwijl ze hem het pisangblad met het gerecht voorhoudt. Maar uiteindelijk schudt de klant toch nee, het is hem wat te duur, en voor haar tien anderen op het volgende station of in de trein zélf, waar het ook sterft van de verkopers. Dat oude vrouwtje staat in zo'n geval weinig anders te doen dan het gerecht zelf op te eten, want ze zal nooit een klant vinden voor een kant-en-klaarmaaltijd: iedereen wil precies zien wat er onder de saus zit.

Na een tocht van vier uur bereiken we Bogor. Na het uitstappen worden we op het busstation onmiddellijk overvallen door over hun toeren geraakte busmanagers die ons willen vervoeren naar Jakarta, terug naar Bandung, waarheen we maar willen. Het is het ons langzamerhand bekende random werven, zonder aanzien des persoons: dat we net uit een bus Bandung-Bogor stappen met de kennelijke bedoeling hier te blijven, hoeft immers niet te betekenen dat we niet plotseling van mening kunnen veranderen. Misschien hebben we wel iets vergeten in Bandung, misschien staat Bogor ons op het eerste gezicht al niet aan, zodat we terugwillen of toch maar liever doorreizen naar Jakarta. Waarschijnlijk is dat niet, maar stel dat het zou gebeuren terwijl je net verzuimt je bus aan die toeristen aan te bieden. Dan kun je je achteraf wel voor de kop slaan. Gedurende ons verblijf merken we telkens deze duplicatie van verkoopopgingen: als er tijdens een treinreis een plaatsje wordt gepasseerd met een bepaalde specialiteit (bijvoorbeeld sawovruchten), dan stappen er niet één of twee, maar

minstens tien sawoverkopers in die allemaal de trein minstens vier of vijf keer afgaan voordat ze er echt van overtuigd zijn dat de klandizie op is. En inderdaad heeft het weleens succes, want ik heb een keer een passagier helemaal aan het slot van zo'n verkoopbombardement zien denken: ach, een sawo, waarom niet eigenlijk, waarna hij ging onderhandelen. Als we ons uit het busstation hebben bevrijd, vragen we een politieagent de weg naar de plantentuin. Hij wijst ons op een groot bord met een ingewikkeld verhaal erop, een pijl en de aanduiding tweehonderd meter. Dankbaar vertrekken we in de aangegeven richting, koffertje in de hand. Het is half drie, buitengewoon heet, en na een kwartier sjouwen krijgen we sterk de indruk dat we Bogor weer aan het verlaten zijn. Maja schiet een nette, ietwat mollige maar kurkdroke heer aan die met een aktetasje in de hand in tegengestelde richting op weg is. Nee, voor een hotel bij de plantentuin moeten we geheel de andere kant uit. We lopen met hem mee en zitten even later in de Bogorse Bemo, een verkleinde uitgave van het Bandungse voertuig. Er kunnen zes Indonesiërs in en eigenlijk niet meer dan vier Hollanders. In de bloedhitte zitten we onder het canvas te wachten tot het wagentje vol is. Ik transpireer overvloedig tegen het propere lijf van onze gids, we doen allebei alsof we niets merken. Als het wagentje eenmaal rijdt, staan we binnen een minuut voor de ingang van de plantentuin. We bedanken de Indonesische meneer en melden ons bij het loket.

We hebben ooit ergens gelezen dat er een hotel in de tuin staat, maar de lokettist weet beter. Nee, dan moeten we helemaal aan de andere kant zijn. Weer een Bemo in, naar de achterkant van de tuin, waar we eindelijk hotel Salak vinden. Snel verdwijnen we de mandikamer in. Het is onmogelijk om het genot van mandiën te beschrijven, je moet het ondergaan. Het klinkt zo simpel: een grote stenen bak (altijd tot aan de rand gevuld, omdat de kraan altijd zachtjes blijft doorlopen) waaruit je met een klein plastic bakje in snel tempo water over je lichaam heen gooit. Dat li-

chaam is warm, zweterig en moe, het water heeft een temperatuur van pakweg 25 graden, wat net voldoende is om verkoeling te brengen zonder echt koud te zijn. Als je een paar minuten lang met royale hand water over je lichaam hebt gegooid, voel je je geheel opgefrist, een wonder van de natuur.

Een halfuurtje later staan we weer kwiek klaar om de tuin te bezichtigen, en de Bemo brengt ons binnen een minuut opnieuw bij de ingang. Twee dagen lang zwerven we rond in de Kebun Raya, en dan hebben we nog lang niet alles gezien. Er zijn een aantal imposante hoofdstraten met reusachtige bomen, fraaie gazons met lotusvijvers, en als je een beetje van de weg afwijkt kom je op glibberige paadjes die je midden in een indrukwekkende tropische wildgroei brengen. Echte lianen, waar je aan kunt hangen, bomen zo hoog als je ze nergens anders kunt vinden, vele parasietplanten die zich aan stammen en takken vastklampen.

Lens gelopen vinden we op een middag bij een van de zijuitgangen van de plantentuin het Cafeteria Ong. Het ligt achter een benzinepompstation en oogt van buiten als een goedkoop standaardrestaurant. Binnen blijkt het echter een tempo doeloe-eethuis te zijn, met langzaam draaiende propellers aan het plafond, stille gediensstige kelners, uitgebreide menulijst, kaarsen op tafel, fraaie kolossale vazen bij de ingang, een gezellige koele ruimte. De enige verwijzing naar het wat armoediger heden is het feit dat de kaarsen samengesteld blijken te zijn uit zorgvuldig op elkaar geplakte stompjes kaars. Telkens als een stukje opgebrand is, valt het restantje spetterend op het schoteltje eronder, en snelt een kelner toe om zorgzaam het volgende stukje aan te steken.

Ik bestel de standaardcombinatie van foe yong hay, tjap tjoy, babi panggang, zet er in mijn zenuwen nog een bihun goreng spesial bij, en vóóraf wat pangsit goreng en kikkerbiljetjes en na korte tijd zitten we voor een onafzienbare hoeveelheid eten, en moet ik voor de zoveelste maal de verwijtende blikken van Bouke en Maja incasseren. Ben ik

niet altijd degene die zuinigheid predikt? En gaat het niet altijd mis, zodra ik zelf het bestelformulier ter hand neem?

Als we uitgegeten zijn en willen vertrekken blijkt het zwaar te regenen. Dat is in Bogor niets abnormaals, wat te maken heeft met haar ligging tegen de bergen aan. Uit verveling gaan we bij de toonbank wat snoepgoed kopen en raken in gesprek met de heer Ong zelf, een tengere Chinees die al tijden zichtbaar had staan popelen bij zijn kassa. Hij tovert een zeer oude *Bosatlas* voor de dag en legt ons met korte zenuwlachjes uit waar we zijn, Bogor (vroeger Buitenzorg, hihi) en waar we zoal naartoe zouden kunnen. Dan wordt het ernst en hij haalt links en rechts spreuken van de muur om ons zijn levenswijsheden uit te leggen. Hij heeft een heel schema gemaakt, in kleur ingetekend en netjes ingelijst, waar we beduusd naar kijken zonder er veel vat op te krijgen. Godsdienst, innerlijk talent, ouderlijke steun en iets met een geslepen diamant leveren tezamen Levenswijsheid op. De heer Ong is ook een voorstander van vrouwen aan de macht, want kijk maar naar Zuid-Amerika waar mevrouw Perón toch uitstekende dingen doet. En Ceylon, met mevrouw, eh...

Uit een wrat op zijn kin komen een paar haren, die hij al heel lang heeft laten groeien. Dat zie je wel vaker hier, net zoals het laten groeien van de pinknagel (centimeterslang), wat ik niet kan aanschouwen zonder me het gruwelijke en onvermijdbare moment voor te stellen waarop door een onhandig gebaar die nagel in zijn geheel van de vinger geslagen wordt. De heer Ong is langzaam maar zeker tegen mij gaan praten, Maja en Bouke trekken zich steeds terug uit het gesprek, en ik probeer wanhopig zinvolle vragen te stellen over zijn voleindingstheorieën. Het is een griezelig gevoel om bloedserieus met iemand te praten van wie je de stellige indruk hebt dat hij onzin kletst, maar die daar zo lang en diep over heeft nagedacht dat je het niet aandurft om tegenspraak te bieden. Waar het uiteindelijk om gaat, komt goddank toch neer op iets wat ik wel begrijpen kan, verbroedering der volken en vermenging der rassen. Maar

waarom dat nu juist op Oost-Timor moet plaatsvinden, kan ik ondanks voorzichtig doorvragen niet bevroeden. Zodra de regen een beetje is geminderd nemen we hartelijk afscheid. Zeer interessant, heer Ong, en als we even kans zien zullen we zeker nog eens langskomen. In de Bemo, op weg naar het hotel, schrappen we cafetaria Ong met spijt, want het eten was voortreffelijk.

Behalve de plantentuin en het voor- en achteraanzicht van het presidentieel paleis, heeft Bogor de toerist niets te bieden. Eigenlijk mag je van een stad niet zeggen dat ze een vervallen indruk maakt, als je niet weet hoe die er vroeger uitzag, maar bij Bogor kun je die voorzichtigheid overboord zetten: aan de huizen en straten valt te zien dat ze vroeger in betere doen waren en nu met pleisters bij elkaar worden gehouden. Het is een treurig geheel en dat geldt ook voor ons logeeradres: Hotel Salak, het tophotel ter plaatse. De double rooms zijn niet duur en royaal van formaat, maar je vraagt je af of het nou echt nodig is om de op zichzelf best aardige ruimten zo te laten verloederen: de kamers maken een vervallen indruk, de mandikamer is grijs, de bedden zijn niet luisvrij, aan de roomservicebel zit een draadje dat na twintig centimeter eindigt.

Wel treffen we er de voor Indonesische hotels gebruikelijke overvloed aan bedienden aan in keurige witte pakjes, die de kleine roomservicebestellinkjes verzorgen, maar het grootste deel van de dag rustiek bij elkaar hurken op de galerijen en dan sterk doen denken aan vogels op een telefoondraad. Het is natuurlijk erg Europees gedacht, maar als je zoiets ziet, vraag je je toch af waarom de manager van het hotel niet eens een keer dat forse legertje bij elkaar roept: jongens, we gaan er met zijn allen even een fijn hotelletje van maken, hier heb ik een paar emmers witkalk en een paar kwasten en graag een paar vrijwilligers vóór. En dan heb ik hier nog wat gekleurd papier, waar we lampenkapjes van kunnen maken, want die kale peertjes, dat is toch geen gezicht. En een rolletje zwakstroomdraad om de belletjes weer prima in orde te maken, want dat wordt weleens tijd.

Ach, dat het niet gebeurt zal wel zijn redenen hebben, maar je krijgt als gast een gevoel van wrevel: wat zou hier veel van te maken zijn.

Bij het ontbijt komen we in een situatie terecht die sterk aan Chaplin-films doet denken. Een al wat oudere heer in het witte stewardkostuum komt onze bestelling opnemen, we vragen twee zwarte koffie en een koffie met melk. Na geruime tijd ontvangen we twee zwarte koffie en een glas melk. Een nieuwe poging levert nog een extra zwarte koffie op en een kannetje zeer sterke koffie-extract. Herhaald verzoek resulteert in drie zwarte koffie. De tafel staat langzamerhand vol met koffieglazen en de man krijgt de indruk dat hij met een aantal gekken te maken heeft: waarom konden we niet in één keer zeggen dat we zes zwarte koffie, een glas melk en een kannetje koffie-extract wilden? Alleen zijn ingeboren beschaving voorkomt dat hij er een nare opmerking over maakt.

Buiten, aan de overkant, is het leven al vanaf vijf uur 's ochtends in volle gang. De Bemo's nemen recht tegenover ons een bocht en schakelen daarna kernachtig over op een hogere versnelling. We zijn dan ook nogal vroeg wakker en ik sla met belangstelling het groepje gade dat aan de overkant zijn handel heeft gevestigd. Er staat een frisdrankstalletje met een paar bankjes ervoor en twee andere neringdoenden hebben naast die bankjes hun bedrijf opgericht, een fietsenmaker en een ketellapper. Het is natuurlijk een ideale combinatie: je fiets laten plakken of een emmer laten repareren terwijl je zelf op een bankje zit en een glas stroop met ijs drinkt. De ketellapper valt op omdat hij een van de weinige Chinezen is die ik handenarbeid zie doen in het openbaar. Hij zit in korte broek en met gekruiste benen op een tafeltje en laat in zijn handen een emmer rondgaan, die hij met een hamertje bewerkt. Een kleine, stevig gebouwde man met een dikke hoornen bril. Met een lange broek aan zou hij zo voor de klas kunnen. 's Avonds gaat bij het stalletje de suizende olievergasser aan, en onder het royale licht zie ik hem tot diep in de nacht bezig met een ingewikkeld

schaakspel. Zijn opponent strekt zich nog weleens, maar hij blijft stug voorovergebogen zitten om met rustige maar snelle bewegingen zijn zetten te doen.

Op een van onze twee avonden in Bogor gaan we naar de bioscoop, er draait een James Bond-film, een nieuwe zelfs met Roger Moore. Grondige informatie leert ons dat de film om negen uur begint. De bioscoop ligt boven de stenen pasar en tot onze verrassing kost een plaats 1000 rupiah (6 gulden 66). Dat is pittig, wie kan zich dat hier in godsnaam permitteren? Belazerd zijn we niet, want het bedrag staat officieel aangegeven bij het loket. Het wordt negen uur, beneden staat langzamerhand een legioen glimmende bromfietsen en rondom ons verzamelt zich een steeds groter wordende menigte. Armoede is een rekbaar begrip, kennelijk, want heel wat mensen hebben er 1000 rupiah voor over om Roger Moore te zien. We peinzen ons suf, het klopt niet want juist in ontwikkelingslanden met dictatuur hoort de bioscoop goedkoop te zijn, dat houdt het volk immers rustig. Veel later horen we dat de prijzen nogal eens afhankelijk zijn van de film waar het om gaat, en 100 à 200 rupiah is een normaal bedrag.

Om tien uur gaan eindelijk de deuren open, de vorige voorstelling is afgelopen (kennelijk wat technische pech gehad), de ingezetenen begeven zich naar buiten en wij kunnen naar binnen. Opvallend is dat niemand van het bioscooppersoneel moeite heeft gedaan om de vertraging aan te kondigen, nog opvallender is dat niemand van het wachtende publiek zich ongeduldig heeft getoond. Daar is toch een heel aparte, zeg maar gerust oosterse mentaliteit voor nodig. De bioscoop is al even uitgewoond als de rest van Bogor en de geluidsinstallatie dateert nog uit de tijd van Humphrey Bogart. We kunnen het verhaal het best volgen via de hoge stemmen van de vrouwelijke partners van James Bond, en horen dan ook terdege dat die in deze film weinig zinnigs op te merken hebben. Maar de stoelen zitten lekker en de beenruimte is vooroorlogs. De voorstelling is om twaalf uur afgelopen, iedereen spoedt zich naar

buiten en binnen enkele minuten staan we in een uitgestorven stadje. Dan maar terug naar het hotel, waar een groep slaperige bedienden nog bij elkaar hurkt. Kan er misschien een pilsje versierd worden? Nee, de bar is al sinds elf uur dicht. O, juist. Wat sombertjes gaan we naar onze kamers, drinken bij het kale lampje een glaasje koude thee en gaan naar bed.

Naschrift

Bandaranaike was de naam van de vrouwelijke ministerpresident van Ceylon, waar de heer Ong niet op kon komen. Nog jaren nadat *Vanonder de Koperen Ploert* was verschenen, ontving ik brieven en kaarten van lezers die Ongs Cafeteria hadden bezocht toen zij in Bogor waren, maar geen van hen had zijn wijsheden kunnen doorgronden. Het restaurant staat nu, dertig jaar later, niet meer op de horecalijst van Bogor. Maar misschien is de naam veranderd in een Indonesische - Chinezen mijden tegenwoordig het gebruik van hun Chinese namen.

Ons bezoek aan Bogor bracht zowel herkenning als vervreemding. Natuurlijk wist ik hoe tijdrovend tawarren is, maar als je in zo'n passagiersbus ziet hoe een arm boertje en een even arme maïsverkoper met elkaar het afdinggevecht aangaan, dan geeft dat een nieuwe lading aan het begrip sappelen. En wat werd daar gesappeld om het hoofd boven water te houden. Enkele jaren eerder had ik met een paar collega's in Amsterdam een markt- en opinieonderzoeksbureau opgericht en ik was automatisch altijd op zoek naar kostenbesparingen, efficiencyverbeteringen en omzetkansen. Ik zag mezelf als een echte zakenman. Maar in Bogor besepte ik dat ik veel te zacht

was voor het harde bestaan in dit land, en de hoop dat ik hier een toekomst had, vervaagde snel.

En dan dat transpireren! Al op school geneerde ik me ervoor dat mijn ellebogen na het speelkwartier natte plekken achterlieten op de lessenaar van de schoolbank. Indische jongens transpireerden niet, hoe hard ze ook holden in de pauze. Maar bij mij was het altijd raak. En hier in Bogor op het heetst van de dag zittend in het busje, bevlekte ik met mijn zweet het keurige Indonesische meneertje dat ons de weg wees. Hij liet niets merken maar hij moet van binnen gerild hebben van afschuw: die vieze buitenlander. Die vreemdeling!

De gouvernante

Bandung was het begin van een tocht die uiteindelijk na drie maanden aan het andere eind van Java zou moeten eindigen. Daar hadden we ook weer een huis gehuurd, in Malang. Maar de reis daartussen baarde ons zorgen. We wilden onderweg ook graag bezienswaardigheden bezoeken en met kinderen van drie en één jaar was dat niet makkelijk. Toen we naar de Plantentuin in Bogor gingen, hadden we bij wijze van proef de kinderen ondergebracht bij de Chinese familie Tan die ons door mevrouw Domseler was aangeraden. De kosten daarvan zouden we bij terugkeer vergoeden. Na een lange vermoeiende rit uit Bogor kwamen we drie dagen later Marco en Eric weer ophalen.

De kinderen reageren zoals te verwachten viel, met een mengsel van blijdschap en haat (waarom hebben jullie me in de steek gelaten?).

Marco heeft twee dagen constipatie gehad, als gevolg daarvan de laatste nacht voortdurend nerveus om zijn bed heen gelopen, en op gezette tijden zijn broertje geslagen. Tja, nou, dat is dan meteen de laatste keer dat we ze uitbe-

steden. In de hoek staat een televisietoestel aan, waar iedereen tijdens het gesprek met een half oog naar kijkt. Een tekenfilm in het Engels, zonder ondertitels en extra moeilijk te volgen omdat het beeld op en neer deint.

De oude heer Tan is vriendelijk en verstrooid, hij spreekt Nederlands maar verstaat het eigenlijk niet, zodat we snel in cirkelredeneringen belanden. In een eerder gesprek hebben we geopperd dat we voor de reis door Midden-Java graag een kinderoppas zouden hebben, en die zit nu klaar voor ons in de voorkamer, samen met een kwieke Indische heer. We stellen ons voor, vergeten onmiddellijk haar naam en knopen tussen het stil houden van de kinderen een gesprek met haar aan. Mevrouw X is op haar paasbest, ze zit rechtop in de stoel, een nette Indische dame met grijzend haar. Ze bekent nederig dat dit haar eerste baan zou zijn, ze is weduwe en leeft (als Nederlandse) van een kleine uitkering uit het moederland.

‘Weet u,’ zegt haar begeleider, ‘het gaat niet om het geld. Zij heeft vorig jaar haar zoon verloren. Hij voer op een schip en was net een dag thuis in Bandung. Op een bromfiets reed hij, en toen kena tegen een boom. Op slah dood, mnirr.’

We kijken geschrokken naar de moeder, de beschrijving van het ongeluk had wat minder plastisch gekund. Mevrouw zit er tragisch bij, hoofd stil, handen stil in haar schoot, waarop ook haar tasje. Ze heeft het iets verwende gezicht van een pekinneesje en ik krijg het gevoel dat ze bezig is zichzelf interessant te maken via haar leed. Er zijn slechtere manieren om over zo'n verlies heen te komen.

‘Het gaat om de afleiding, ja meneerr,’ zegt zij, ‘het was afgelopen week een jaar geleden.’

We zwijgen eerbiedig.

‘Denkt u dat u de kinderen aankunt?’ zegt Maja ten slotte. ‘Het is al zo'n tijd geleden dat u zelf kleine kinderen had?’

‘O ja, maar u moet zelf beoordelen, natuurlijk. En als ik me niet netjes gedraag, moet u meneer Mulder hier waarschuwen, ja?’

De heer Mulder lacht olijk. ‘Zo stout is zij niet, hoor.’

Ik word er wat kriebelig van en verdwijn naar de keuken om met de dochter van meneer Tan af te rekenen voor het verblijf van de kinderen. Het blijkt erop neer te komen dat ik maar moet geven wat ik gedacht had. Ik noem een bedrag. V eel te hoog, zegt ze, de helft is genoeg. Dat laat ik niet zitten en we strijden een rondje omgekeerd tawarren, waarbij we uiteraard op het middenbedrag uitkomen. Haar overvloedige dankbetuiging maakt me geheel in de war, ik houd er niet van om voor liefdadig aangezien te worden.

Terug naar mevrouw X, die nog steeds keurig rechtop in sollicitatiehouding zit. Mijn hart gaat niet naar haar uit, weet ik inmiddels, maar we kunnen niet nee zeggen in deze situatie.

‘Had u al aan een bepaald salaris gedacht?’ zeg ik.

Er valt een bedremmeld zwijgen, dit is kennelijk een wat brute benadering.

‘Dat laat ik geheel aan meneer en mevrouw over,’ zegt ze ten slotte met zedig neergeslagen blik.

‘Ja, maar ik heb geen flauw idee.’

We zwijgen een minuutje.

‘Kijk, het gaat niet om het geld, ziet u,’ herhaalt haar begeleider nog maar eens.

‘U moet maar betalen wat u haar waard vindt, ja?’

Nu zitten we goed in de knoop. Naar Nederlandse maatstaven gemeten is een permanente oppas voor de kinderen natuurlijk minstens achthonderd gulden waard, afgezien van de reis- en verblijfkosten.

In Nederland zouden we er dan ook niet over peinzen. Dat we nu denken aan de mogelijkheid van een kinderjuffrouw komt omdat hier de levensstandaard lager ligt. Maar hoeveel lager? ‘Misschien kan meneer Tan ons helpen?’ opper ik. Hij heeft tenslotte het contact met haar gelegd. Een gouden idee. Terwijl Maja zich, diep door mij gehaat, uit deze moeilijkheden verwijdert door zogenaamd een kind te horen huilen, komt de heer Tan minzaam naderbij.

‘Hoezo?’

Ik leg hem het probleem uit: mevrouw weet niet hoeveel zij moet vragen en ik weet niet wat ik moet bieden.

De heer Tan luistert nauwgezet toe, laat dan een vriendelijke glimlach verschijnen en zegt na enig nadenken dat het inderdaad een probleem is. Hij zwijgt en kijkt minzaam naar ons, wij zwijgen eveneens.

‘Mevrouw heeft wel wat geld nodig om haar huis en kinderen achter te laten,’ zegt de heer Mulder ten slotte, ‘zij heeft nog twee aangenomen dochters. Ziet u, de cheque uit Holland komt maar ééns in de drie maanden.’

Ah, een voorschot, begrijp ik. ‘Wat denkt u nodig te hebben?’ vraag ik.

Ze lacht verlegen. ‘Vijfduizend? Tienduizend?’ opper ik.

‘Dat zou heel fijn zijn,’ zegt meneer Mulder meteen en ook de heer Tan knikt bedachtzaam glimlachend. Ik leen het bedrag van Bouke en geef dat aan haar, het is net of ik aan iets zéér onbehoorlijks bezig ben, zo schuchter accepteert ze het. We spreken wel drie keer af dat ze overmorgen om vijf uur 's ochtends bij het station zal staan voor het vertrek naar Yogyakarta. Ik kan langzamerhand geen pap meer zeggen, het hoofd dendert van de koppijn en ik wilde dat iedereen ter plekke in het niets verdween.

‘Zullen we dan maar gaan?’ zegt de heer Mulder in ondertoon tegen mevrouw X. Ze knikt, verkeert nog steeds in sollicitatietrance.

Tot mijn verbazing trekt ze een modieuze winterjas aan (maar er lopen in Bandung ook mensen met ijsmutsen op) en na veel handgeschud verdwijnen ze.

‘Een aardige vrouw,’ zeg ik polsend tegen de heer Tan, die nog steeds raadselachtig glimlachend in zijn stoel zit.

‘Ja, ze is wel pittig,’ zegt hij. De opmerking blijft in mijn hoofd ronddraaien. Pittig? En dan met die intonatie. Een *lustige Witwe*? Ik kijk hem nog eens aan, maar geef het op om verdere informatie te krijgen.

‘Wat denkt u, dat we haar voor een maand moeten betalen?’ vraag ik. ‘Nog een keer tienduizend rupiah? Reis- en

hotelkosten zijn natuurlijk voor onze rekening. Wat denkt u?’ Hij knikt en dan lijkt me het moment gekomen om te vertrekken.

’s Nachts lig ik geruime tijd wakker. Mevrouw X kan me niet bekoren. Wat moeten we in godsnaam met zo iemand die ons niet echt sympathiek is en aan wie we ook geen commando's durven geven? Dat kan alleen maar leiden tot ellende en het kost nog een hoop geld ook, want reis- en verblijfskosten zijn alleen al zo'n zeshonderd gulden per maand. En 's avonds zit je dan met een koket treurende weduwe en kinderloze moeder, die misschien niet eens met speelkaarten overweg kan, zodat we een aangename conversatie overeind moeten houden. Diep in de nacht maak ik Maja wakker en vertel haar dit.

’Ja, maar hoe komen we eronderuit?’ vraagt ze. Ook dat heb ik overdacht. ‘We bellen meneer Tan en vertellen hem dat de ervaringen tijdens de logeerpartij ons het gevoel hebben gegeven dat we de kinderen beter niet meer alleen kunnen laten. En dan vervalt ook het nut van een kinderoppas. En zo denken we er toch ook over?’

De volgende dag belt ze meneer Tan, die vol begrip is en de boodschap zal doorgeven. Alleen, dat voorschot ja? Als Maja meldt dat we dat voorschot graag aanbieden als compensatie voor de reeds verrichte reisvoorbereidingen, is alles opgelost. Bevrijd maken we ons klaar voor de afreis naar Yogyakarta.

Naschrift

’Zijn reisverhaal met de talrijke misverstanden, kortsluitingen en botsingen werkt onweerstaanbaar komisch,’ schreef Rob Nieuwenhuys over *Vanonder de Koperen Ploert*. En vermoedelijk had hij daarbij een scène als de bovenstaande in gedachten. Hollanders die bij elke beweging verder wegzakken

in het drijfzand van de voorzichtig aftastende onderhandelingen die men in Indonesië zo graag voert. Gelukkig zag ik nog wel de humor ervan in. Wat me altijd het meest verbaasd heeft, is de kordaatheid die Maja en ik tentoonspreidden toen we beseften dat we eigenlijk niet in zee wilden met deze oppas. Ik liet zoals gebruikelijk mijn vrouw de kastanjes uit het vuur halen, maar we bleven meester van ons lot. Het was het begin van een nieuwe fase in ons verblijf: we probeerden niet meer terug te glijden in het paradijs van onze jeugd, maar accepteerden dat we vreemden waren en dat we onszelf moesten blijven. En toen kon ik ook ineens makkelijker genieten, zoals bij het tochtje dat hierna beschreven wordt.

Ouwe sobats in Bandung

Na een kleine woordenwisseling met Maja trek ik er alleen met Marco op uit. Hij laat zich leiden op de manier waarop hij het hier vaak doet: geheel in gedachten verzonken, zonder te letten op de weg, struikelend over elke oneffenheid.

We passeren de Pasar Baru met de fruitstalletjes en komen aan het station van Bandung waar het plotseling begint te regenen. We kunnen nog net een dranktentje bereiken. Bier voor meneer en limonade voor de jongeheer. Aan de lange tafel zitten verschillende heren ons aan te kijken. Ik staar voor me uit, heb geen zin in een gesprek, maar de conversatie komt onherroepelijk op gang, vooral als blijkt dat ik wel enkele woorden Maleis spreek. Waar ik vandaan kom. Ach, Negeri Belanda! Koningin Wilhelmina!

Nee, meld ik, die is dood. Men schudt meewarig het hoofd. Zonde.

Tegenwoordig koningin Juliana, zeg ik. Nóóit van gehoord, nee. Hoe lang is Wilhelmina al dood? Ongeveer 1960, schat ik voorzichtig. Tss.

De heren doen me onweerstaanbaar aan groot geworden

jeugdviendjes denken en dat effect heb ik ook op hen, want voorzichtig beginnen ze in hun geheugen te wroeten naar een enkel Hollands woord. Goedemorgen. Tot ziens. Meel. Meel? Hoeveel meel naar Holland?

Ik begrijp het niet en er ontspint zich een heftige discussie.

Meel, méél, dat is toch een goed Hollands woord?

Welnee, zegt de kraamhouder, kilo moet je zeggen. Hoeveel kilo naar Holland?

Ik begin een zweterig gevoel te krijgen, zoals altijd wanneer ik iets niet begrijp. Maar het regent nog steeds buiten, ontsnappen is niet mogelijk. Hulpeloos draai ik de woorden rond, meel, kilo.

Ah, mile! How many miles to Holland, I mean-eh, berapa meel ke Negeri Belanda!

Precies, dat was wat hij toch steeds gezegd had: meel.

Vijfduizend, schat ik uit de losse pols.

Tss, dat is een heel eind (het is minstens het drievoudige hoor ik later van Bouke, die alles weet), en wat mag dat wel kosten, zo'n reis?

Zo koutend vliegt de tijd en na een halfuur zingen twee van de heren de eerste regels van het Wilhelmus, die hen ineens in het geheugen zijn gesprongen.

Als het eindelijk droog is ga ik met Marco een plas maken om de hoek. Ostentatief laat ik de tas met de camera op tafel liggen.

Vrienden moet men kunnen vertrouwen, nietwaar. Toch ben ik opgelucht als alles er bij terugkeer nog ligt.

Doddeltje

In Nederland werden Duitsers nog tientallen jaren na de oorlog gehaat en de banden van hun auto's lek geprikt als ze het waagden om naar de Noordzee te rijden. Toen we plannen maakten om terug te keren, was ik me ervan bewust dat Hollanders er wellicht niet welkom zouden zijn. Maar het tegendeel was het geval. De oude generatie (zoals die in het vorige verhaal) had vaak nog enige nostalgie naar vroeger, en de jongeren vonden blanke buitenlanders een bezienswaardigheid. Overal werd je aangeropen met een 'Hey Miester' en toen we op een middag een strand aan de zuid- kust van Java bezochten en een grote badhanddoek op het zand legden, stond er in de kortste keren een dichte kring belangstellenden om ons heen: een groepje blanken gaat zitten op een handdoek! Komt dat zien!

Hollanderhaat troffen we tot mijn grote opluchting niet op Java aan. Wel haat tegen een andere bevolkingsgroep: de Chinezen.

In pension Tjempaka in Yogyakarta zijn we tot nu toe de enige gasten, en dat benauwt ons een beetje omdat alle

goede zorgen van mevrouw S. nu op ons gericht zijn. Ze kookt uitgebreid en lekker, bedient ons zelf en blijft erbij staan wachten of we het lekker vinden. Dat geeft een wat gedwongen sfeer, want je hebt het gevoel dat elk hapje met een appreciatief knikje naar binnen gewerkt moet worden. Elke avond haal ik twee flessen bier, want mevrouw S. werkt niet actief mee aan drankgebruik, maar als je het zelf haalt wil ze best de ijsklonten verzorgen om het vocht te koelen.

Ze is vroeger parlamentslid geweest en heeft in die rol Europa en Amerika bereisd. 's Avonds proberen we weleens gesprekken met haar aan te gaan, maar het lukt niet al te best. Ze kleedt zich in gordijnachtige, over de grond slepende jurken en doet nog het meest denken aan Doddeltje uit de Bommel-verhalen.

Na enkele dagen komen er nieuwe gasten, het echtpaar De Vries, Nederlanders die twintig jaar geleden naar Australië zijn geëmigreerd.

De heer De Vries is uiterlijk nog steeds een echte Hollander, een stevig en wat schonkig figuur met roodgaderde wangen en fletse blauwe ogen. Hij is een onstuimige verteller die het stille huis meteen opvrolijkt. Binnen een uur weten we meer over Australië dan we ooit hadden willen weten. Hij raakt niet uitgepraat over de gigantische opbouw die daar heeft plaatsgehad, steden die uit de grond verrijzen, grond die je voor een krats koopt en een paar jaar later het veelvoudige waard is. Maar hij is niet opschepperig, alleen kinderlijk trots, en informeert leergierig naar de situatie in Holland. Hij bekent dat we hem in Australië weleens bang hebben gemaakt met onze radicaliteit. Zoals wat de burgemeester van Amsterdam allemaal toestaat, dat had hem weleens zorgen gebaard. Het Surinamer-probleem benauwt hem ook. Als Bouke en ik hem uitleggen dat er in Amsterdam nog redelijk veilig te leven valt en dat niet alle Surinamers in de drugs en de misdaad terechtkomen, interrumpeert hij ons regelmatig: 'Is that so, zo had ik het nooit bekeken. Well, well.' Na een dag ontdekken hij

en Bouke dat ze iets gemeen hebben. Bouke heeft in Friesland een huisje op een steenworp afstand van de boerderij waar De Vries in de oorlog heeft geschuild. Ze staan allebei paf van dit toeval en kijken me wat vochtig aan. Ik kijk koeltjes terug want Friezen hebben altijd wel iets gemeen en je moet trouwens Nico Scheepmaker heten om geïnteresseerd te zijn in het toeval van anderen. Met de De Vriesjes bezoeken we de diverse tempels in de omgeving van Jogja, want gedeelde kosten zijn halve kosten. Hij staat met oprechte ijver te kijken naar de drukkewerkte steenklompen en via hem kan ik er ook van genieten.

‘Moet je toch eens kijken, wat een geduld, wat een werk daarin zit. En alles heeft zijn eigen betekenis, ik ben het nu even kwijt, maar iemand heeft het me helemaal uitgelegd. Moet je eens denken wat die stenen wégen. Ik zit zelf in de constructie, maar het is me een raadsel hoe ze die ooit omhoog hebben kunnen krijgen.’

's Avonds na het eten proberen we voorzichtig Doddeltje aan de tand te voelen over Indonesië. Ze zit in haar schommelstoel en luistert glimlachend naar onze pogingen. De heer De Vries is als voormalig KL'er betrokken geweest bij de politionele acties waarin Doddeltje haar echtgenoot heeft verloren en we betreden het conversatiepad met zachte wollen tred om telkens te merken dat we met elkaar praten terwijl zij zich geruisloos heeft teruggetrokken en elke vraag pareert met een ontmoedigend ‘Hoezo?’

Als we praten over het koloniale verleden heeft De Vries het steeds over de ongelukkige situatie van na de oorlog (Het was voor u een moeilijke tijd, mevrouw, en voor ons een moeilijke tijd...), maar deze benadering werkt niet. Ook mijn ingang (Wij, van de jongere generatie, vragen ons weleens af...) levert geen resultaten op. Doddeltje reageert pas als De Vries en ik met veel inspanning een gesprek voor twee heren opbouwen over de overbevolking op Java. In de krant lees je af en toe over migratie, dan zijn er weer honderd gezinnen vertrokken naar Sumatra's binnenlanden, een druppel op de gloeiende plaat. Als we zorgelijk

tegen elkaar zeggen dat we niet graag de leiding zouden hebben van de Indonesische regering, vooral vanwege de dreigende overbevolking, reageert ze eindelijk: ‘De regering is nu bezig met een family planning-programma, maar die Chinezen, die bereiken we niet. Die gaan rustig door.’

Het is een magere oogst, maar wel een realistische opmerking. Chinezen zijn een ingebouwd probleem omdat ze zich met niet-aflatende ijver en een grote onderlinge solidariteit opwerken naar de top van de economische piramide. Ze zijn domweg beter dan de gemiddelde Indonesische handelaar of winkelier en worden dan ook gehaat en gepest. De afkeer van deze superijverige minderheid is begrijpelijk, maar het is natuurlijk wel de makkelijkste weg. We laten het wel uit ons hoofd om onze gastvrouw dit onder de neus te wrijven en volstaan ermee haar voortaan in vrede te laten schommelen.

Nog een Hollander

Bouke is vroeger stuurman op de grote vaart geweest en wil graag de haven van Surabaya nog eens zien, vooral de Makassar- bar waar hij goede herinneringen aan heeft. Met de Bemo reizen we het zakelijk gedeelte van Surabaya door, de huizen worden morsiger en hoger. De haven is het meest noordelijke punt van deze langgerekte stad en het duurt ruim drie kwartier voordat we er zijn.

Aan het eind van de rit treffen we een poortje met een bewaker. We mogen de haven in, als we maar beloven geen foto's te maken. We lopen de kade af, het bekende beeld van grote roerloze schepen die geduldig het laden en ontladen ondergaan, vrolijke havenarbeiders die ons allerlei ongetwijfeld schunnige dingen toeroepen, dikke kabels waar je net niet over struikelt, een geur van teer en kopra.

Tot zijn stomme verbazing ziet Bouke ineens een schip liggen waar hij twintig jaar geleden als jonge stuurman op voer. We klimmen de ijzeren trap op, een vaag bekende lucht van warm ijzer en kombuiswalmpjes komt ons tegemoet. Op het dek is het zeer warm, het metaal geeft de hitte even snel terug als het ontvangen wordt, een koelie tikt

me tegen het borstzakje en bietst een shagje. Bouke - zeer aangedaan - meldt aan een geüniformeerde en baardige Indonesiër (een uitzondering, veel baarden zie je hier niet) dat hij vroeger op dit schip heeft gevaren. Hij wordt verwezen naar de eerste stuurman en kan nog op zijn geheugen vinden waar diens kamer is. Even later zitten we in een piepkleine maar comfortabele en gekoelde hut. De eerste stuurman is een jonge, wat dikkig uitgevallen Indonesiër die - zeldzaamheid - zijn Engels goed spreekt, bijzonder minzaam doet maar niet goed weet wat hij met ons aan moet, en ons dan ook maar snel een pilsje aanbiedt. Bouke legt een klein examentje af door te vertellen hoe het schip in elkaar zit, wat nog steeds blijkt te kloppen, en dan zijn we eigenlijk uitgepraat, al slagen we er met veel zwoegen in om de conversatie gaande te houden tot we ons flesje leeg hebben. We bieden aan te vertrekken (u zult het wel druk hebben) en het wordt dankbaar aanvaard.

De eerste stuurman raadt ons aan om nog even bij de hoofdmachinist langs te gaan, want dat is een Hollander. Ook deze hut kan Bouke op zijn geheugen vinden, terwijl hij me onderweg uitlegt dat hoofdmachinist en kapitein eigenlijk de topfunctionarissen zijn van twee verschillende ploegen, die vaak nogal kribbig tegenover elkaar staan. De hoofdmachinist is verantwoordelijk voor de machines en de kapitein voor het schip, en dat leidt tot ingewikkelde conflicten als deze twee heren het niet met elkaar kunnen vinden.

Bescheiden kloppen we aan de open deur. Dan maar iets harder. Er klinkt een wat korzelig ‘Moment!’ en na enkele ogenblikken verschijnt een figuur die ik niet meer voor mogelijk gehouden zou hebben. Het witte overhemd met de korte broek stond de corpulente eerste stuurman al wat eigenaardig, maar deze tropendracht maakt een absolute farce van een hoogrode Hollander van circa zestig jaar, met een dikke buik en dunne witte beentjes. Het is net alsof hij na vijftig jaar nog eens poseert in een kinderpakje. ‘Heren, wat kan ik voor u doen?’

Ik verberg mijn verrassing zo goed mogelijk (Bouke kent het tafereel ongetwijfeld nog van vroeger) en we stellen ons voor. Hij is uitgesproken blij weer eens een paar Hollanders te ontmoeten, al behoren wij tot het langharige en intellectuele ras dat hij in het vaderland zou verfoeien. Via de intercom laat hij snel wat pilsjes aanrukken, haalt een grote fles Bokma voor de dag waaruit hij zichzelf geroutineerd inschenkt, en begint meteen te mopperen: ‘Van mij kunnen ze wat. Mij krijgen ze hier niet meer naartoe. Ik ben zwaar aan de schijt, ik kom de kamer bijna niet meer uit.’

Ja, daar kunnen wij ook van meepraten. We adviseren Enterovioform, Mexaform, maar hij houdt het liever bij een stevig borreltje, dat spoelt de zaak goed door.

Wat hem vooral dwarszit is het gebrek aan gezelligheid op dit schip, dat nu van een gemengd Indonesische en Nederlandse firma is.

‘Ik lijd echt niet aan hoogmoedsverplettering, het zijn prima jongens en echte vakmensen, die Indonesiërs, maar ze praten niet, hè. Als ze klaar zijn met hun werk, gaan ze naar bed. Niets geen gezelligheid aan. En ik zit godverdomme de hele dag in die hut, met die schijterij.’

We kijken de ruimte rond, die knus is ingericht met een ouderwets dressoir, tapijtje op de vloer, fotootjes van vrouw en kroost op de toilettafel, een kastje voor de Bokma, wereldontvanger in de hoek. Een luxegevangenisje dan toch.

‘We zijn eigenlijk op zoek naar de Makassar-bar,’ zeg ik.

‘Makassar-bar, ja, ik ben nog niet op pad geweest, met al die spuiterij, dus ik weet de weg nog niet naar de dames. Maar jongens jongens, ik doe het nooit weer. Ik zal je vertellen, ik was al met pensioen, toen ze me vroegen om dit reisje nog te doen. Je zit thuis, dat pensioen is ook niet zo geweldig, dus je wilt wel. Maar godverdomme, wat verveel je je. Ik ben hier de enige Hollander. Dat is te zeggen, de kapitein is ook een Hollander, en ik zal niet zeggen dat we vijanden zijn, maar vrienden toch ook niet. Alles gaat per telefoon hè. “Meneer De Bie, we varen om twaalf uur.” Of ik er maar even voor wil zorgen dat alles klaar is. Ach, hij

komt uit Suriname, hij heeft hier en daar gevaren bij die Zuid-Amerikaanse maatschappijen. Een zwerver, hè.’

We knikken meelevend. Hij flikt het glaasje leeg in zijn keelgat, schenkt zich meteen opnieuw in.

‘Maar ik maak me niet druk. Ik kreeg een behoorlijk aantal mensen mee, onderweg halen ze ineens de helft van mijn personeel weg. Ja, die waren nodig op een ander schip. Een zootje is het. Wanneer zei je dat je op dit schip gevaren had?’

‘In 1955,’ zegt Bouke en hij begint te vertellen over de vervelende kapitein die tijdens het laden en lossen op de brug heen en weer liep en hem altijd uitschold als hij op het dek bezig was met het organiseren van de vracht.

‘Hoe heette die?’

Ja, dat weet Bouke niet meer.

‘Knipperde hij steeds met zijn ogen?’

‘Precies, ja.’

‘O, dat moet Van Weers geweest zijn. Knipperlicht noemden we hem. Een sekreet van een vent. Maar ik heb zijn laatste reis met hem meegemaakt en toen was het een prachtkerel. Ja, die is al een paar jaar dood. Hij dronk wat te veel, hè?’

Een slim ogende Indonesiër in overall komt binnen en wordt aan ons voorgesteld.

‘This is friends from Holland. This is my second.’

We knikken beleefd en luisteren naar de conversatie over schroeven, stangen en zuigers.

‘Never mind,’ zegt De Bie steeds geruststellend.

De telefoon rinkelt, hij neemt op en antwoordt na enig luisteren opvallend onderdanig. ‘In orde. Morgen twaalf uur weg. Dat kan. Zeker. Uitstekend.’ Hoorn korzelig op de haak.

‘The captain wants to leave at twelve tomorrow.’

De second glimlacht en haalt zijn schouders op.

‘Better the day after,’ zegt hij raadselachtig en verdwijnt met een knikje naar ons.

‘Prima jongen,’ zegt De Bie, ‘maar ongezellig, hè.’

Chinees onthaal

We hebben in Surabaya één boodschap te verrichten, een cadeautje afgeven van Maja's moeder, die arts van haar vak is, aan een oud-patiënte.

We gaan met Marco op pad, het is zondag. Ze woont in een stoffige volksbuurt, de betjakman zet ons niet-begrijpend af voor een huis zonder voorkant, meer een open schuur waarin blauwgeschilderde stalen bedden zonder veel systeem overeind staan en tegen elkaar aan hangen.

We lopen aarzelend de verkoopruimte in en een jonge Chinese vrouw komt op ons af. Maja stelt zich voor en ze barst in een vrolijk Bahasa uit, dat we maar met moeite kunnen volgen. Het blijkt dat onze komst al wekenlang met spanning wordt verwacht. Tsjoe heet ze, en ze is een van de vele dochters van de oud-patiënte. Onze wanhoop begrijpend gaat ze over op Engels, terwijl ze zich verontschuldigt: ze heeft op school wat Engels geleerd, twintig jaar geleden, en er is niet veel meer van over. We zijn allang blij, want ze weet met haar kleine woordenschat beter te goochelen dan wij met ons Bahasa. Er melden zich steeds nieuwe dochters, een zwangere dochter, een Mongoolse

dochter (iets wat bij Chinezen minder opvalt), een broer of is het een zwager? Direct na onze aankomst is een paniek van gastvrijheid ontstaan: glazen stroop worden in snel tempo aangedragen, vruchten, koekjes, blokken chocola, puddinkjes. Telkens als het gesprek even stopt worden we sterk aangemoedigd: ajo, proef even hiervan.

Ik doe mijn uiterste best en probeer ook Marco zover te krijgen dat hij de gastvrijheid eer aandoet, maar hij is allergisch voor aandacht en klimt afwijzend op mijn schoot. Intussen worden we van alle kanten bekeken door een toestromend publiek van Indonesische jongetjes, die af en toe worden weggejaagd, maar met weinig overtuiging want Chinezen moeten nu eenmaal voorzichtig zijn in dit land. Binnen een halfuur ben ik totaal uitgeput en Maja maakt een soortgelijke indruk. Het probleem is dat de oud-patiënte op bezoek is bij een vriendin, het is tenslotte zondag. Weggaan kunnen we niet, want dit is een heel speciale oudpatiënte. Zij heeft Maja's moeder uit dankbaarheid als pleegdochter geadopteerd en haar in de oorlog veel geholpen. We wachten dus maar af, eten en drinken tot we niet meer kunnen en proberen te praten met het steeds groter wordende aantal familieleden dat ons hartelijk lachend aankijkt. Eindelijk komt Mama Pungut (pleegmoeder), ze heeft van onze komst gehoord en is ijlings teruggedren, onderweg alleen stoppend om een lading lekkernijen te kopen. In Nederland hebben we een brief van haar gelezen, waarin ze in beperkt maar begrijpelijk Nederlands uitlegde dat we beslist bij haar moesten logeren als we in Surabaya kwamen. Die brief is kennelijk op haar instructie door een ander geschreven, want Mama Pungut spreekt geen woord Hollands. Ze is een kiene, scherp uit haar kraalogen kijkende vrouw met een energie die je al op grote afstand kunt voelen. Klein van postuur, gekleed in een zwarte broek en eenvoudige bloes, een potig type dat zich door niets of niemand uit het veld zal laten slaan. Papa Pungut is in de historie verdwenen, maar Mama Pungut krijgen ze niet klein. Ze vloeit over van kordate hartelijkheid en bestormt ons

met uitroepen en vragen die we niet verstaan omdat ze de r niet kan zeggen en in mitrailleurtempo praat. Ze herhaalt haar opmerkingen in hetzelfde tempo, alleen harder, en daar schieten we niets mee op. Goddank kan Tsjoe uitkomst bieden, ze vertaalt onze opmerkingen voor haar moeder en vertaalt moeders opmerkingen voor ons, terwijl Mama Pungut intussen het tafereel regelt en nieuwe uitbarstingen van gastvrijheid organiseert: stroop, vruchten, cakes, een doos koekjes die we mee moeten nemen, wéér chocolade voor Marco. Hij neemt het genadiglijk aan, bevuilt zichzelf in recordtijd, laat stukjes chocola op de grond vallen, terwijl de buurtjeugd watertandend toekijkt. Mama Pungut raakt niet uitgepraat over Maja's groei sinds ze haar (als baby) voor het laatst zag, en wijst trots haar eigen dochters aan: dat is nummer zeven, dat is nummer negen, dat is nummer elf. Ze wijst ook een wat mollige man aan, die door Maja's moeder achterstevoren uit haar lichaam is getrokken, zo'n jaar of 35 geleden. Hij glimlacht beschaamd en trots, als we allemaal naar hem kijken en het ons proberen voor te stellen. We geven het pakje af, ik spreek de wens uit om een foto te maken en even later zitten alle dochters, zoons en schoonzons op twee inderhaast geformeerde rijtjes stoelen. Ik knip af, tweemaal voor alle zekerheid, en blijf meteen staan om afscheid te nemen.

We mogen geen betjak aanroepen, er is er al een georganiseerd, hun vaste man die we beslist niet mogen betalen. We beloven nog een keer langs te komen en laten ons opgelucht wegvoeren. Hartelijkheid is fijn, maar het kan weleens te veel worden. Bij het hotel betaal ik de betjakman het bedrag dat ik anders ook gegeven zou hebben en zeg erbij dat het een extraatje is. De gulheid van de familie zal zich wel niet over hem uitstrekken. Nog diezelfde middag komt de hele clan bij ons op bezoek, om een dochter voor te stellen die we nog niet hebben gezien. Lian, de ster van de familie en de jongste dochter. Ze spreekt vloeiend Engels met een Amerikaans accent, werkt bij een reisbureau en wordt ons aangeboden als hulp tijdens ons verdere ver-

blijf. De volgende ochtend komt Tsjoe langs met een pannetje katjang-idjoe-soep (een zoetig erwtensoepachtig gerecht) voor Eric, die net het formidabele hotelontbijt achter de rug heeft en er niets voor voelt. 's Avonds brengt Mama Pungut met de zwangere dochter (nummer acht, ze stellen zich steeds via hun volgordenummer voor) een enorme hoeveelheid fruit en op dat moment komen we tot het besluit dat we snel weg moeten wezen. Mama Pungut heeft beslist dat wij als onbeholpen en matig Indonesisch sprekende belanda's eigenlijk niet zonder begeleiding kunnen rondlopen en ze zet steeds nieuwe hulptroepen in om ons gezelschap te houden. Dat is zij aan zichzelf verplicht én aan de vereerde arts, die Maja's moeder is.

Als het zo doorgaat worden we doodgedrukt in deze hartelijke omhelzing en van de vrije wandelingen waar ik zo aan gehecht ben zal weinig terechtkomen, omdat we toch niet onbeleefd durven zijn. Ik opper dus dat we overmorgen vertrekken. Waarheen? vraagt Mama Pungut. Naar Pasirputih, improviseer ik, want daar hebben we het al eens over gehad, een paar dagen naar het strand voor de kinderen. Voordat we pap kunnen zeggen is het helemaal georganiseerd, een ons nog onbekende zwager stelt zijn airconditioned luxewagen beschikbaar met chauffeur en dochter Lian neemt een paar dagen vrij. Mama Pungut zélf zou ook meegaan om er persoonlijk zorg voor te dragen dat we niets tekort komen, maar dat vindt Lian kennelijk toch wat te ver gaan en op grond van de wat geringe passagiersaccommodatie (we zijn al met vijf volwassenen en twee kinderen, plus een massa bagage) ziet Mama ervan af. We zijn totaal de kluts kwijt, dit is gastvrijheid van een magnitude die je in Europa niet kent, en we hebben geen idee wat voor gebaar we moeten maken om de balans een beetje te herstellen. Hadden we nou maar iets kostbaars meegenomen uit Holland, dan konden we dat als gift aanbieden, maar we hebben alleen goedkope aardigheidjes in de trant van een Brabants bontje, een vaasje met het wapen van Amsterdam, en dat soort dingen. We geven ze braaf af, maar blij-

ven een gevoel van verplichting overhouden dat misschien wel typisch Europees is, maar daardoor niet minder echt. Het resultaat ligt voor de hand: we beginnen een licht gevoel van wrevel te krijgen bij elk volgende geschenk van de familie, dat we niet met een eigen gift kunnen pareren. Lian is goddank van een ander kaliber, een modern meisje dat zich nergens wat van aantrekt en alleen met ons meegaat omdat ze zelf zin heeft in een paar dagen Pasirputih.

Naschrift

Het lukt, we komen weg uit de knellende Chinese gastvrijheid en aan het strand van Pasirputih vind ik het paradijs van mijn jeugd terug. Pasirputih (letterlijk: wit strand) is een vissersplaatsje aan de oostkust van Java, waar een dozijn sierlijke en uitbundig beschilderde vlerkprauwen dagelijks uitvaart om vis te vangen. Toeristen komen hier niet. Op zondag komen dagjesmensen uit de omgeving hier om aan het strand wat pootje te baden en een tochtje te maken met diezelfde prauwen. Tegen vijf uur klimmen ze weer in de vrachtauto die ze gezamenlijk gehuurd hebben voor de tocht. Vrolijk koutend staan ze op elkaar gepakt in de laadbak en zwaaien nog even naar ons. De rest van de week is het stil, de dagen verglijden. De kinderen spelen met schelpjes op het strand, Maja leest een boek en ik loop de zee in, langzaam en genietend. Schone zandribbels onder de voeten, geen scherven, geen enge beesten met een giftige beet en pas na honderd meter sta ik tot mijn schouders in het glasheldere water. De golfslag is zacht, het water lauw, maar toch verkoelend. Voor het eerst in twintig jaar vind ik zwemmen weer leuk, zachtjes drijven op de golven en kijken naar het strand en de palmen

en de mangrovebomen die aan het eind van het strand midden in de zee staan te floreren. 's Avonds eten we bij een naburig kraampje waar ze ons Maleis steeds beter gaan verstaan. Daarna zitten we bij een olielampje op het platje voor onze kamer en kijken naar de sterren. En ineens besef ik dat ik gelukkig ben. Dit is weliswaar mijn land niet meer, maar wat kan het schelen: ook vreemdelingen mogen houden van een mooi land als dit. Of niet soms?

Nu ik - ruim dertig jaar later - terugkijk op onze reis in 1974 naar het land van herkomst, is dat de belangrijkste les geweest van het weerzien met Java. Het verlangen naar mijn geboorteland kreeg een andere vorm nu ik had gemerkt dat het niet meer mijn land was. De heimwee veranderde in een algemeen verlangen naar tropische streken en die bezochten we graag en veel in de jaren die volgden.

Helemaal Nederlander werd ik nooit, het klimaat staat dat in de weg. Maar 's zomers, als de avonden lang en loom zijn en wolken statig voorbij zeilen in de donkerblauwe lucht, dan krijg ik weleens het gevoel dat ik hier thuis begin te raken. En dat gevoel houd ik niet meer tegen.

VII

Andere kinderen van de Oost

Intro

Genoeg over mijzelf. Want laten we wel zijn, ik ben niet het enige kind van de Oost. Er zijn er nog minstens drie en hun verhalen vertel ik hier omdat hun levens verweven zijn met het mijne. Met de weesjongen Peter uit het eerste verhaal heb ik op school gezeten en met Hans Faverey op kantoor. En de Chinees Kwee was en is een vriend, van wie ik weet dat hij uiteindelijk toch het geluk heeft gevonden.

Verhalen schrijf ik meestal in de ikvorm, dan kan ik me makkelijker vereenzelvigen met de hoofdpersoon. Dat heb ik hier ook gedaan met de verhalen van Peter en Hans Faverey.

Na de voorgaande autobiografische schetsen zal de lezer er misschien even aan moeten wennen dat de ik in de volgende verhalen een ander is. Maar ik had het natuurlijk ook zelf kunnen zijn.

Peter

Na de oorlog kwamen sommige kinderen zonder moeder uit het kamp. Dan moest worden afgewacht of hun vader de oorlog had overleefd in een van de krijgsgevangenkampen in de archipel. Soms kwam ook de vader niet terug. Dan probeerde men het weeskind onder te brengen bij familie of adoptiefouders.

Een van die kinderen was Peter. Zijn verhaal vertelde ik in Met Stijgende Verbazing (1980). Het volgende fragment speelt in Makassar, aan het eind van 1945, enkele maanden na de bevrijding.

We logeerden in de klaslokalen van een school en verhuisden, toen het wat veiliger werd, naar een groot leeg huis vlak naast de school. Elke dag kwamen er wel een paar kinderen bij, maar er vertrokken er ook weer veel, opgehaald door familieleden. Vaders kwamen terug uit de werkkampen van Sumatra, Birma, Java, of zelfs Japan. De meesten van ons kenden hun vaders alleen uit verhalen, want de mannen zaten in andere kampen dan de vrouwen en kinderen.

Ik had een klein gevlochten koffertje met daarin mijn schatten - touwtjes en papiertjes, een stukje rubber om op te kauwen bij een bomaanval, een klein zwart plaatje aan een koordje met mijn naam erop, een paar sloffen die me te klein waren geworden, één reservebroek, een stukje kam, een stukje potlood en een klein leren portemonneetje met daarin de ring van mijn moeder en een fotootje van mijn vader. De hoeken van de foto waren bruin geworden en mijn vader keek streng. Ik keek vaak naar dat hoofd, samen met zuster Theresia. Het was een vierkant hoofd met stevige ogen.

‘Is hij aardig?’ vroeg ik haar.

‘Natuurlijk is hij aardig.’

‘Komt hij gauw? Zal hij het erg vinden dat mama dood is?’

‘Jawel, lieve jongen, maar hij zal blij zijn dat jij er nog bent.’

Ze had het druk in het opvangcentrum, zuster Theresia, ze had niet zo veel tijd voor mij als in het kamp. Maar 's avonds als we gegeten hadden en gewassen waren en voor onze matras op de knieën zaten voor ons nachtgebed, kwam ze vaak bij me knielen. Ik luisterde naar haar heldere stem die ons voorzei wat we moesten zeggen en keek naar haar. Ze had onder haar kap een mooi wit gezicht met blauwe ogen en gouden haartjes op haar bovenlip.

De school begon en ook de weeskinderen gingen ernaartoe. Ik leerde schrijven en rekenen. Er kwamen weinig kinderen meer bij en er gingen er ook weinig meer weg. We waren nog maar met een stuk of tien, sommige groter dan ik en sommige wat kleiner. Op een dag na schooltijd wachtte zuster Theresia me op.

‘Zullen we een eindje gaan wandelen, Peter?’

Ik greep haar hand en genoot. We liepen een heel stuk, overal bloeiden bloemen, ik luisterde van dichtbij naar het ruisen van haar witte kleed. We kwamen een lange brug over en aan het eind stond een ijsverkoper. Ik vroeg niets, want ik wist dat zusters geen geld hadden om iets te kopen.

IJs kreeg je soms van de ouders van vriendjes, als je na schooltijd met hen meeliep en vertelde dat je in het weeshuis woonde.

Maar nu stopte zuster Theresia bij de ijscoman, ze stak haar hand in de wijde plooiën van haar kleed en haalde een lepel voor de dag. Ze begon Maleis te praten, ze gaf de ijscoman de lepel en ik kreeg een ijsje. Even verderop gingen we zitten op het muurtje aan het eind van de brug. Beneden gleed modderig water voorbij, in de verte zag ik bruine kinderen stoeien in de rivier, tussen de grote gladde stenen die uit het water staken.

Ik likte het ijsje af terwijl ik nadacht over wat ik had gezien. Had zij een lepel gestolen? Dat mocht toch niet? Maar ik besloot er niet naar te vragen en likte totdat alleen het stokje over was en ik ook daar alle smaak van afgelikt had. Ik stak het stokje zorgvuldig in mijn broekzak om te bewaren.

‘Lekker!’ zei ik. ‘Dank u wél,’ zoals ik het geleerd had. En ik stond op om verder te gaan.

Maar toen begon ze te praten en vertelde dat mijn vader niet zou komen. Hij was ook doodgegaan.

Ik hoorde het onwillig aan. Doodgaan, doodgaan, iedereen ging maar dood.

Maar het kon me toch niet veel schelen, het was zelfs een beetje een opluchting, want die vader die kende ik niet en hij keek zo boos op de foto.

‘Dan blijf ik bij u,’ zei ik. Haar verkoop van de lepel deugde niet helemaal, maar bood wel mogelijkheden, lepels genoeg in het tehuis en ik zag een toekomst voor me met veel van dit soort wandelingen en ijsjes.

Het mocht wel niet, maar als zuster Theresia mij lief genoeg vond om lepels voor te stelen, dan konden we daar best een gewoonte van maken.

Ze was alweer aan het praten en ik verstond het eerst niet goed. Maar ten slotte begreep ik dat ik naar Holland zou worden gestuurd, heel ver weg.

‘Maar kan ik dan niet bij u blijven?’ vroeg ik.

Nee, want zij moest naar Surabaya, naar haar eigen zustergroep en zij mocht geen kinderen meenemen. Morgen zou ze al gaan. Ze pakte me beet en trok me tegen zich aan. De gesteven rand van haar kap schuurde tegen mijn wang. In de verte zag ik de ijsverkoper nieuwsgierig toekijken. Ik rukte me los en holde weg.

‘Peter,’ hoorde ik haar nog achter me roepen. De ijsverkoper aarzelde of hij me tegen zou houden, maar ik was al langs hem heen voordat hij een stap had gedaan.

Ik wist de weg terug nog en rende achter elkaar door naar het zaaltje waar de bultzakken van de kinderen lagen. Mijn koffertje stond aan het voeteneind. Ik gooide me op de matras en dacht razend na. Maar er was geen uitweg, ik was alleen, alleen, alleen. Ik huilde van woede. Na een paar minuten stond ze naast me, ze ging op de matras zitten en legde het nog een keer uit. Het werd een lang en verward gesprek, waaruit ik alleen maar steeds duidelijker begreep dat zij wegging en dat ik niet mee mocht.

De volgende dag vertrok ze, achter in een jeep. Ik wilde niet door haar gekust worden en zwaaide niet terug toen ze wegreed, haar witte kleren wapperend in de wind.

Het fotootje van mijn vader gaf ik aan een klein meisje van vijf dat naast me lag. Zij had geen vader en was erg blij met het geschenk. Een hele dag lang liet zij het iedereen zien: ‘Kijk, ik heb de vader van Peter gekregen.’

Ik stond er stijfjes bij, toch een beetje spijt, en na een tijdje zei ik bits tegen haar: ‘Maar hij is wel dood hoor.’ Ik was al zeven, een oud ervaren kind.

‘Zielig,’ zei ze automatisch, maar borg het portretje toch zorgvuldig op in haar houten bewaartrommeltje. Ze had fotootjes van veel vaders, van iedereen die wegging, bedelde ze het fotootje af.

Een tijd later werd ik ineens bij de hoofdzuster geroepen. Zij was een oude zuster en had zwart haar op haar bovenlip.

‘Peter,’ zei ze, ‘je bent weleens bij Bertie Maas thuis geweest, hè?’

‘Ja zuster.’ Ik dacht snel na, had ik daar iets verkeerd gedaan? Soms werd er iets vermist en dan kregen de wezen weleens de schuld.

‘Bertie is een vriendje van je?’

Ik haalde mijn schouders op. Bertie had vaak snoep, maar hij was een beetje een schreeuwerd en hij moest altijd zijn zin hebben.

‘Zou je bij hem willen logeren? Bij hem wonen? In plaats van hier?’

O, dat wilde ik zeker. De kinderen buiten konden veel meer hun gang gaan, ze reden naar school in een betjak of in een auto of achter op de fiets bij de djongos, ze hadden geld om ijsjes te kopen, ze mochten 's avonds nog weleens buiten spelen. Dezelfde dag al kwam Berts moeder me halen. Ik kende haar wel, een lange magere mevrouw met kortgeknipt haar. Ze was onderwijzeres op onze school, maar dan van een hogere klas. Berties vader was ‘insenjeur’, vertelde Bert altijd, maar hij wist ook niet wat het was. Hoog, in elk geval.

Ik wende al snel aan het wonen in een echt huis, maar kon heel lang mijn genot niet op. Met zijn vieren eten aan een tafel, rijst met minstens tien gerechten, na het middagslaapje kregen we limonade met snoep: ondé-ondé, klepon, kwee talem, noem maar op. We speelden buiten met kinderen uit de buurt totdat het donker werd. Ik durfde niet te vragen hoe lang het zou duren voordat ik weer terug moest naar het tehuis. Bert wist het ook niet, maar zei dat hij zou vragen of ik mocht blijven als ik beloofde dat hij de baas mocht zijn bij alle spelletjes.

Dat beloofde ik grif, want ik had allang gemerkt dat hij sterker was dan ik, hij was ook een jaar ouder, al zat hij door de oorlog in dezelfde klas. Ik liep alleen harder dan hij, want hij was dik, door al dat eten en snoepen.

Op een middag zat ik in een hoek van de voorkamer te lezen. Berts moeder praatte met een vriendin op het platje. Ik hoorde dat ze het over mij hadden.

‘Zo'n rustig joch! Het ideale speelkameraadje voor Bert-

je. Direct al toen hij hier een keer kwam spelen dacht ik: die moeten we hebben. En zo dankbaar voor alles, hè.'

Berts moeder had een hoge luide stem. De vriendin zei iets terug wat ik niet verstond.

'O, daar hebben we naar geïnformeerd hoor. Een keurig gezinnetje, hij was boekhouder bij de Handelmaatschappij, mijn man heeft hem nog weleens ontmoet en zij was dienstbode voordat ze uitkwam. Hij had nog een broer, maar die heeft al zeven kinderen en zij had een zuster, maar die schijnt hem ook niet te kunnen hebben. De zustertjes hebben dat allemaal uitgezocht. Dus hij is vrij en het bevalt echt uitstekend. Dus zeg ik tegen Fred: wat weerhoudt ons? En hij is het er helemaal mee eens.'

De vriendin zei weer iets met haar gedempte stem.

'Ja, het is een lelijk eendje. De dokter zegt dat er misschien nog wel wat aan te doen valt. Zo'n vlek schijn je operatief weg te kunnen halen. Maar ach, het is een jongen. Ik zeg nog tegen Fred: waarom zouden we er een hoop geld aan uitgeven, dan blijft hij misschien nog zitten met een litteken. Ik vind het zo'n onzin.'

Ik stond op en ging geluidloos naar de badkamer. Als ik op mijn tenen stond kon ik in de spiegel kijken. Ik keek aandachtig naar de vlek. Lelijk? Ik zag het niet. De eerste keer dat ik merkte een vlek te hebben waar andere kinderen die niet hadden, vroeg ik het.

'Zuster, wat is dat?'

'Dat is een moedervlek, Peter, een vlek die je herinnert aan je moeder.'

Ik knikte bedachtzaam en herinnerde me haar koortsige hand over mijn gezicht, daar had ze me aangeraakt, toen ze al bijna een engel was. Ik was trots op mijn moedervlek.

Toen we voor het naar bed gaan onze tanden poetsten, vroeg ik haar: 'Is deze moedervlek lelijk, tante?'

Ze keek me niet aan. 'Poetsen, Bertje!' zei ze, en tegen mij: 'Dat noemen we geen moedervlek, Peter. Moedervlekken, dat zijn van die kleine bruine puntjes, zoals je bijvoorbeeld op je arm hebt. Kijk maar.' Ze wees ze me aan.

‘Hoe heet dit dan, tante?’ En ik wees op mijn wang.

‘Nee, daar zit hij niet, domme jongen,’ lachte ze, ‘dat komt door de spiegel dat je de verkeerde kant aanwijst. Kijk,’ ze tilde me op en wees de goede wang aan. ‘Dat noemen we een wijnvlek, omdat het de kleur van wijn heeft, dat is een soort grotemensenlimonade. Het is niet zo erg mooi, maar ook niet erg lelijk. Misschien gaat het vanzelf wel over, hoor. En als het niet overgaat, geeft het nog niks. Iedereen heeft wel wat. De een is mank, de ander scheel, weer een ander is te dun.’

‘Bertje is te dik,’ zei ik wijs.

‘Nee, dat is niet waar,’ zei ze, ‘Bert is stevig, hij is groot. Maar je bent niet te dik hoor, Bertje.’

‘Ung-ung,’ zei Bert poetsend.

Ik voelde dat ik haar boos had gemaakt en ik wist niet zo goed wat ik ermee aan moest.

Er viel me een zinnetje in dat zuster Theresia me nog geleerd had voor als ik bij vriendjes mocht spelen. ‘Dank u wel voor alles,’ zei ik en het had onmiddellijk succes.

‘Je bent een lieverd, Peter,’ zei ze en ze aaide me over het hoofd, ‘ik hoop dat je nog lang bij ons blijft.’

Oom

Voor en van Hans Faverey

De berichten kwamen eerder door dan hijzelf, zodat we goed waren voorbereid toen we op het vliegveld op hem stonden te wachten.

In de aankomsthal was het zo druk, dat je met gemak een koffer kon verliezen. Te midden van allerlei mensen die elkaar hartelijk kusten, stonden vader, moeder en ik door de grote aankomstruit te staren naar de lopende band waar regelmatig koffers op verschenen. Langs de band stonden reizigers te wachten die net waren aangekomen.

Toen oom Bouke in het zicht kwam, kneep mijn moeder me in de schouder terwijl ze begon te springen en te zwaaien. Ook mijn vader lachte en zwaaide, maar zonder te springen. Ik zag oom Bouke naast de lopende band staan, een zwaargebouwde man met een groot rood gezicht en bijna kaal. Hij had een bril in de hand en maakte een zenuwachtige indruk. Regelmatig pakte hij een koffer van de band, zette zijn bril op om het naamkaartje te lezen en zette de koffer dan weer op de band.

Toen zijn koffers langskwamen, reageerde hij net te laat en liep haastig langs de band achter ze aan, terwijl hij met zijn groot lichaam iedereen opzij schoof.

Met de twee kleine koffertjes in de handen kwam hij even later de deur uit en zag ons toen pas voor het eerst.

‘Mientje!’ riep hij, sloeg zijn armen met de koffers om haar heen en tilde haar op. ‘Wel, wel, Mientje!’

Mijn vader sloeg hem intussen op de schouder.

‘En Frans!’ zei oom Bouke, terwijl hij mijn moeder neerzette en van bovenaf naar mijn vader lachte.

Hij had een goed, stevig en wit gebit en heel lichte blauwe ogen, waar je weinig uitdrukking uit kon halen. Het moest echt komen van zijn blozende bolle goedlachse kop en zware stem.

‘En wie hebben we hier?’ riep hij, terwijl hij mij bij de schouders pakte en heen en weer schudde.

‘Hans,’ zei ik.

‘Hans, jongen, wat een kerel ben jij geworden, zeg...’

Hij richtte zich weer op.

‘Op wie staan jullie hier te wachten?’ vroeg hij.

‘Op jou natuurlijk, rare,’ zei mijn moeder.

Mijn oom schrok zichtbaar en keek snel om zich heen.

‘Hoe bedoel je, Mientje?’

‘Nou, we wisten toch dat je zou komen, dus zijn we naar Schiphol gegaan.’

‘Hoe wist je dat?’

‘Nou, eh, dat hoorden we van die, hoe noem je dat...’

‘Die repatriantenzorg,’ zei mijn vader behulpzaam.

‘Zo,’ zei mijn oom peinzend. ‘Gaven ze dat nieuws gewoon door?’

‘Ze belden op.’

‘Zo,’ zei oom zacht, ‘ze belden op. Zouden ze nog méér mensen hebben gebeld, denk je? Hè?’

‘Niemand,’ antwoordde mijn vader luid, ‘echt Bouke, ze bellen alleen de naaste familie. Kom, zullen we nu naar huis gaan? Je logeert toch bij ons, Bouke?’

Hij stond nog steeds peinzend om zich heen te kijken.

‘Bouke?’

‘Ja, Frans?’

‘Je logeert toch bij ons?’

Mijn oom nam een besluit. ‘God, Frans, ik zou graag willen, maar ik heb een afspraak, weet je.’

‘Met de Centrale Verpleging?’ vroeg mijn vader.

Nu veranderde mijn oom. Hij kreeg een hard gezicht met stekende oogjes en hij stak een hand uit om mijn vader met twee vingers fel in de borst te prikken.

‘Frans, vertel meteen hoe je dat weet,’ zei hij, ‘kom mee.’ Hij pakte mijn vader bij de schouder en trok hem naar zich toe.

‘Ze hebben gebeld, de Centrale Verpleging belde ons,’ zei vader snel, ‘de afspraak is pas over een week, Bouke. Je kunt dus eerst bij ons logeren.’

‘Ze belden op,’ herhaalde oom Bouke, ‘Mientje, belden zij op?’

‘Ja, Bouke, dat was eergisteren, geloof ik,’ zei mijn moeder zenuwachtig.

Mijn oom dacht na, terwijl hij langzaam zijn hoofd schudde. Toen begon hij weer te glimlachen.

‘Begrijpen doe ik het niet,’ zei hij schouderophalend, ‘maar ze zullen wel weten wat ze doen. Wat mij betreft is een weekje vakantie nooit weg. Nou graag, Mientje, ik kom bij jullie logeren, als dat niet te lastig is.’

Verheugd gingen we op pad.

Na enkele dagen was oom geheel gewend. Hij zat meestal boven op zijn zeer kleine kamer en keek uit het raam. Als ik hem thee of koffie bracht, keek hij me glimlachend aan.

‘Zo,’ riep hij, ‘de lopende kantine, hè?’

Hij dronk weinig koffie maar zeer veel thee. Eenmaal trof ik hem aan toen hij bezig was met zijn vuisten te slaan tegen de matras, die hij overeind tegen de muur had gezet. De klappen waren al op de trap te horen geweest. Oom stond met ontbloot bovenlijf, zijn buikvet hing over zijn broekriem en op zijn rug groeide krullend haar.

‘Ha, thee,’ riep hij. Toen ik hem verbaasd aankeek, begreep hij dat een toelichting nodig was.

‘Ja jongen, dat wist je niet, hè?’ zei hij grijnzend. ‘Dat je oom kon boksen?’

‘Nee, oom Bouke,’ zei ik.

‘Ja jongen, kampioen van Oost-Java was ik,’ zei hij, terwijl hij zich op de borst klopte, ‘kampioen 1947 en 1948. In 1949 stopte ik, want dat kon niet, hè, een boksende dokter. Nee, toen had ik mijn praktijk net, dat kon niet. Maar als legerarts kon je best boksen. Trek je overhemd uit, dan zal ik het je leren.’

Het was een erg kleine kamer en ik kon ooms zweet ruiken. Hij had dikke vettige armen, en zijn gewicht alleen was al voldoende om sterk te zijn.

Ik lachte zenuwachtig. ‘Ik moet nog wat huiswerk, oom,’ zei ik, ‘en moeder zit op me te wachten.’

‘Niet zeuren, jongetje. Trek je overhemd uit, dan leer ik het je.’

Ik trok aarzelend mijn overhemd uit en ging tegenover hem staan, met twee vuisten opgeheven.

‘Hoe oud ben je nu?’ vroeg hij.

‘Twaalf,’ zei ik, ‘oom.’

Hij hief zijn dikke vuisten op en liet ze toen weer zakken. Hij boog een beetje door zijn knieën en liet zijn gezicht vlak voor het mijne hangen.

‘Sla maar,’ commandeerde hij.

‘Waar, oom?’

‘Op mijn gezicht natuurlijk, sla dan, man.’

Ik tikte hem voorzichtig op de neus.

‘Slaan, zei ik, niet aaien,’ bulderde hij.

Ik sloeg harder.

‘Harder.’

Toen sloeg ik hard en raakte niets, want hij had zijn gezicht weggetrokken. Ik besloot door te zetten en kwam wankelend tegen zijn buik aan, waar ik een zwakke roffel op gaf. Hij duwde me weg met zijn twee vuisten en bukte zich weer.

‘Nee jongen,’ zei hij terwijl hij zijn hoofd voor me heen en weer bewoog, ‘je moet...’ Op dat moment raakte ik in paniek zijn neus en het volgende moment smakte ik tegen de muur aan. Zijn enorme vuist hing voor mijn ogen.

‘Wat wil je, jongen,’ gromde hij. ‘Oewat oewil jij, man,’ herhaalde hij met Indisch accent. Zijn oogjes waren klein en een beetje bloeddoorlopen.

‘Niets, oom, niets,’ riep ik bang.

Hij bleef me nog even strak aankijken en richtte zich toen ontspannen op. ‘Boksen hè?’ vroeg hij, ‘jij wilt graag boksen leren, hè? Nou, kerel, als ik tijd heb zal ik het je echt leren, hoor. Ik heb nu zo weinig tijd, jongen.’ Hij keek uit het raam.

‘Ja oom,’ antwoordde ik. Ik nam het theeblad op en ging snel naar beneden. Moeder stond in de keuken.

‘Mam,’ zei ik, ‘wat is er met oom Bouke?’

‘Wat is er met oom Bouke?’ vroeg mijn moeder.

‘Oom Bouke wilde met me boksen,’ zei ik half huilend, ‘en toen ik hem sloeg gooide hij me door de kamer heen. Ik schrok me dood.’ Ik streek over mijn achterhoofd, dat pijn deed.

‘Nou, nou,’ zei mijn moeder, ‘dat zal wel een grapje van oom Bouke geweest zijn. Je moet niet vergeten, hij komt net uit Indonesië en hij is een beetje overwerkt. Dat hebben we je toch verteld?’

Na een week bracht mijn vader oom Bouke weg naar de Centrale Verpleging, vijftig kilometer verder, bij Ankeveen, in een bos.

Ik was intussen helemaal op de hoogte. ‘We kunnen het hem beter vertellen,’ zei mijn moeder tegen vader op een middag toen oom boven de matras aan het stompen was, ‘anders stelt hij Bouke van die stomme vragen en wat schieten we daarmee op?’ En mijn vader legde uit dat oom Bouke een beetje in de war was.

‘Waarom is hij in de war?’ vroeg ik.

Pa aarzelde en besloot er niet omheen te draaien.

‘Kun je je tante Sjoukje nog herinneren?’

Ik probeerde het. Tante Sjoukje was blond en mollig en praatte tegen je alsof je een klein kind was, hoog en lacherig. ‘Kijk hem eens kijken!’ riep ze voortdurend achterom als ze met je bezig was. Een erg overdreven mens. Zeker herinnerde ik me tante Sjoukje.

‘Ja, pa,’ zei ik.

‘Wel, tante Sjoukje hield niet meer van oom Bouke en toen is ze weggelopen met een Indonesiër.’

‘Ja, dat wist ik, pa,’ zei ik, ‘dat is toch al een jaar geleden? Dat heeft u toen toch weleens verteld?’

‘Dat is waar, dat is waar. Maar nu heeft tante Sjoukje iets heel gemeens gedaan. Ze heeft tegen de Indonesische politie gezegd dat oom Bouke wapens smokkelde om een opstand voor te bereiden. En toen heeft die politie gegraven in ooms tuin en daar waren wapens. En zelfs in zijn spreekkamer waren wapens, onder de vloer. En oom Bouke wist daar niets van af, dus waarom tante Sjoukje dat nou gedaan heeft...’

‘Misschien heeft ze het er zélf ingedaan, in de grond, die wapens,’ riep ik.

‘Dat zou best kunnen,’ knikte mijn vader, ‘maar dat kunnen we niet beoordelen. Oom Bouke is er voortdurend over aan het piekeren, dat heeft hem in de war gemaakt. Een geluk bij een ongeluk, hoor, want anders hadden ze hem nooit laten gaan.’

Oom Bouke kwam af en toe een weekend logeren. Hij at veel, vooral was hij gek op dubbele boterhammen. Hij zat dan in de keuken, terwijl mijn moeder met pannen bezig was en keek naar buiten, terwijl zijn handen de ene boterham na de andere smeerden.

‘Ze hebben weer geprobeerd me uit te horen, die psychiaters, Mientje,’ zei hij soms, glimlachend.

‘Ja, Bouke?’

‘Ja, Mientje, ze geven het niet op. Maar elke keer krijgen ze een nieuw verhaal van me. Ik houd ze allemaal in de gaten, maar de goeie zit er niet bij. Eén woordje hoeven ze maar te zeggen, maar ze weten het niet.’

‘Een wachtwoord, oom?’ vroeg ik.

‘Hans, ga jij even naar de melkboer,’ zei mijn moeder op zo'n moment. Of naar de slager, of de bakker.

Op een zaterdag, een halfjaar nadat hij was gekomen, zei hij: ‘Ik ga straks solliciteren,’ en hij stak tevreden een hap in zijn mond.

‘Wat ga je doen?’ vroeg mijn vader gealarmeerd.

‘Solliciteren, bij het Academisch.’

‘Als arts?’

‘Ja natuurlijk, wat dacht je dan, als hompie kaas? Ik heb een briefje gestuurd naar professor Bimont, Jaap Bimont, mijn ouwe leermeester. Ik kreeg een keurig briefje terug en om vier uur moet ik er zijn. Ja, ja, dat geluier bevalt me niet, ik moet weer eens aan het werk. Assistent kan ik worden, van Jaap Bimont.’

Mijn ouders zwegen bedrukt, terwijl oom opgewekt praatte over operaties die hij had gedaan in Surabaya. Om half vier vroeg hij of ik meeding, om hem de weg te wijzen. Het Academisch Ziekenhuis lag midden in de stad, er stond toevallig een ambulance voor waaruit een zieke werd gedragen. Mijn oom wreef zich bijna in de handen toen hij het zag. ‘Zie je dat?’ zei hij met een knik. ‘Een patiënt. Een kans van een op vier dat dat opereren wordt, als het tenminste iemand voor Jaap Bimont is. Opereren jongen, dat is het mooiste wat er is. Jonge jonge, wat heb ik er weer een zin in.’

We meldden ons bij de portier en die zei dat we het beste op de tweede verdieping konden wachten, bij de ingang van operatiezaal B. Professor Bimont was aan het opereren, legde hij uit.

We gingen de trappen op en vonden operatiezaal B. Voor de ingang stonden een paar banken en daarop zaten enkele familieleden ongerust te wachten. Oom en ik gingen ernaast zitten, hij strekte zijn benen languit en snoof met welbehagen de ziekenhuisgeur in. Af en toe liepen verpleegsters snel voorbij, waarbij mijn oom me telkens in de zij porde, eenmaal kwam een patiënt in pyjama langs op krukken en met een been in het gips (‘Been,’ fluisterde oom me luid toe).

Na een halfuur ging de deur van de operatiezaal open en twee mannen kwamen er ruziënd uit. De familie sprong op en ook oom. ‘Dat is Bimont,’ zei hij en hij ging met opgestoken hand naar het tweetal toe. Ze negeerden hem én de familieleden en liepen snel de trap op. Oom ging er gehoorzaam achteraan en ik volgde hem.

Een verdieping hoger verdween het tweetal in een kamer waar BIMONT op stond, en oom liep mee naar binnen.

Ik ging voor de deur staan tandakken. Na vijf minuten kwam oom Bouke weer terug. Hij zag er een beetje versuft uit en ging meteen de trappen af en naar buiten. Ik volgde hem en pakte zijn hand, toen we buiten stonden.

Zwijgend liepen we terug naar huis. Ik keek hem af en toe vragend aan en toen we vlak bij huis waren ving hij mijn blik op.

‘Ze wisten het al, jongen,’ zei hij. Zonder verder praten kwamen we thuis. Oom pakte zijn racefiets en vertrok onmiddellijk.

Een week later speelde ik piano voor hem. ‘Je vader schreef altijd dat je muzikaal talent had,’ riep hij verontwaardigd, ‘maar je kunt geen maat houden.’ Hij duwde me weg van het krukje, ging er zelf op zitten en sloeg met grote klauwen op de toetsen, heel snel en heel hard, zodat mijn moeder verschrikt kwam aanlopen.

‘Dát is Bach,’ riep hij terwijl hij het pianokrukje weer ontruimde. ‘Nou jij. Ach nee, laat maar.’

Ook bij het eten was hij nog zeer korzelig en hij ging vroeg naar bed. Toen ik 's avonds bovenkwam (mijn slaapkamertje lag tegenover het zijne), hoorde ik hem mompelen. Het was diep in de nacht toen hij me wakker maakte.

‘Hans,’ zei hij terwijl hij me heen en weer schudde. Hij had het licht aangedaan en stond geheel gekleed voor me.

‘Oom Bouke?’ vroeg ik.

‘Hans, luister goed, weet jij een open plek hier in de buurt, in een bos, met een hut erop?’

‘Ja, oom,’ zei ik. Mijn vader jaagde weleens in het Hunnerbos en dan aten we daar onze boterhammen. Ik begon

het oom uit te leggen, nog geheel slaperig, maar hij zei: 'Kleed je aan, dan gaan we ernaartoe. En geen kik, want je vader en moeder mogen het niet horen.' Hij legde zijn vinger op zijn lippen en deed 'Sjjj', terwijl hij tegelijkertijd probeerde om geruststellend te glimlachen. Ik voelde me opeens erg bang en kleepte me bevend aan. Ik liet nog een schoen vallen en probeerde te struikelen op de trap, maar niemand werd wakker. Buiten stond zijn fiets. Hij zette me op de stang en we gingen op weg. Het was pas september maar toch al bitter koud.

'Waarom oom?' vroeg ik onderweg maar hij bleef licht hijgend doorfietsen. Diep, diep donker was het in het bos, maar we vonden de hut en oom stak een olielamp aan die hij aan zijn broekriem had meegebracht. De hut had één raam en een bank met een tafel.

Oom zette zich naast het raam, trok de tafel naar zich toe en legde er een zwaar pistool op.

'Zo,' zei hij, 'en nu maar afwachten.'

'Waarop, oom?' vroeg ik.

'Op de dingen die komen gaan, jongen,' zei hij tevreden.

We zwegen. Het was doodstil om ons heen, al suisde de lamp een beetje en hoorde je af en toe een vogel die een kwade droom had.

'Weet je wat het is?' zei oom tegen mij. Ik zat naast hem te rillen en hij praatte zonder zijn blik weg te halen van het raam.

'Ik weet veel, maar net niet genoeg. Ze achtervolgen me, maar wie? Ik zal iedereen moeten doodmaken die hier komt. Want wie hier komt volgt me, dat is duidelijk. Dat is toch duidelijk?' zei hij met stemverheffing en voor het eerst keek hij me aan. Hij zag er kalm en zelfbewust en enigszins dramatisch uit. 'Begrijp je, Hans? Dit is het eindpunt, nu kan ik ze verslaan. Ze kunnen niet onzichtbaar dichterbij komen.'

'Gaat u schieten, oom?' vroeg ik.

'Ik wel, jongen, ik wel,' zei hij en hij keek weer uit het raam. Hij glimlachte. 'Maar zij niet. Ik weet te veel, voel je

wel. Ze kunnen me niet doodmaken voordat ze weten wat ik weet en aan wie ik het heb verteld. O, dat hele gemene complot ken ik. Sjoukje was niet alleen, daar stak een hele organisatie achter, en die kwam uit Nederland. En toen het misging, kon Bouke ervoor opdraaien. Ja, Bouke is daar gek. Bouke is daar gek. Weet je,' zei hij luid, 'Bouke is niet gek en hij heeft er genoeg van om de gek uit te hangen.' Hij zweeg en keek naar buiten.

'Weet je,' zei oom Bouke ten slotte, 'ik heb aan drie collega's, nou ja collega's, psychiaters zijn geen echte artsen, maar aan alledrie heb ik verteld dat ik alles heb opgeschreven en naar een vriend heb opgestuurd. En als ik doodga, stuurt die vriend het naar de kranten. Vandaar dat ze niet zullen schieten.'

'En heeft u dat gedaan, oom, die brief weggestuurd?' vroeg ik.

Hij stond op en keek op me neer. Angstig blikte ik omhoog, maar hij glimlachte. 'Dat zeg ik jou niet, Hansje,' zei hij tevreden, 'ik weet wel wat voor spelletje jij speelt. Je vader heeft je goed opgeleid, kleine spion.' Hij haalde zijn hand even door mijn haar, grinnikte en ging weer voor het raam zitten. 'Heel knap,' zei hij tegen zichzelf, "'en heeft u dat gedaan, oom?'" Zo jong als hij is, toch gemene vraagjes stellen voor zijn pa. Jouw pa,' zei hij met stemverheffing, 'is een schoft. Je eigen zwager verraden, hoe is het mogelijk? Alsof ik niet wist dat hij die Bimont had opgebeld om te zeggen dat ik geen werk mocht hebben. Wie geen werk heeft, verliest de moed. Wie geen werk heeft, verliest de moed. Ja, het was goed bekeken. Maar er zitten dan ook koppen achter, heel slimme koppen. Om van het geld maar te zwijgen. En nu slapen jongen, hóp.'

Hij tilde me op de tafel en legde zijn windjack erop neer. Gehoorzaam ging ik liggen, rillend van de kou en viel prompt in slaap.

Ik werd wakker door het geblaf van een hond. Het was nog steeds erg koud en ik was stijf als een plank. Mijn oom zat nog steeds voor het raam.

‘Dat is geen jager,’ zei hij, ‘dat ziet toch een kind. Dat is geen jager.’

Hij hoorde dat ik overeind ging zitten. ‘Kom eens hier Hans, kijk eens wat ze op me afsturen. Dat is toch te gek. Een kind ziet dat het geen jager is.’

Ik keek. Er scheen al een beetje zon buiten. Het was heilig en in de verte kon ik een dikkige man zien aankomen in plusfours en met een geweer onder de arm. Hij liep stevig door en struikelde af en toe.

‘Het is wel een jager, hoor, oom. Een zondagsjager. Je kunt een vergunning krijgen om hier 's zondags te jagen.’

Ik had mijn vader herkend en onze hond Bobbie. Hij keek op noch om en stapte recht op de hut af. Ik was doodsbang. Waarom kwam hij nu juist vandaag jagen, terwijl hij dat helemaal niet van plan was? Toen hij dertig meter ver was, herkende oom Bouke hem ook.

‘Frans,’ mompelde hij, gooide het raam open en stak zijn revolver eruit.

‘Frans,’ riep hij.

Mijn vader bleef staan en keek naar het raam. ‘Bouke,’ schreeuwde hij terug en hij zette zich weer in beweging, ‘wel godverdomme, wat doe jij hier? Met Hans nota bene. Hans, je wéét toch dat ik...’

‘Gooi dat geweer op de grond, Frans,’ riep mijn oom, ‘en kom dan dichterbij.’

Mijn vader aarzelde, keek naar de revolver, haalde zijn schouders op en liet het geweer vallen.

‘Nou Bouke,’ zei hij terwijl hij dichterbij kwam, ‘wat doe je nou, wat is er aan de hand?’ Hij kwam de hut binnen en keek verbaasd en verontwaardigd.

‘Frans,’ zei mijn oom, ‘dus jij was het al die tijd. Ik had er al een vermoeden van en daarom nam ik Hansje mee, zodat je niet kon schieten. Zo zo, Frans, dus jij was het. Vandaar dat Sjoukje zo geïnteresseerd was in je brieven, hè? De code vis ik er wel uit, want ik heb ze allemaal nog, die brieven.’

‘Maar Bouke...’

‘En wie steekt er nu uiteindelijk achter? Dat zou ik nu eindelijk weleens willen weten.’

‘Ik weet van niets,’ zei mijn vader. ‘Kom, laten we naar huis gaan, het is nu mooi genoeg geweest.’

‘Jij vertelt me nu wie de baas van het hele spul was. Of moet ik je eerst in je been schieten? Ik ben arts, weet je, ik weet waar het pijn doet.’

Mijn vader zei niets en keek ons aan. Hij leek wel wat op oom Bouke, al waren ze geen familie, maar dan kleiner en molliger.

Oom richtte het pistool op de knie van mijn vader. ‘Ik tel tot drie,’ zei hij.

Mijn vader keek hem aan en aarzelde. ‘Ik wil er wel om boksen,’ zei hij ten slotte, ‘als je dat durft tenminste.’ Hij draaide zich om en liep naar buiten.

Oom keek verbaasd, twijfelde of hij schieten zou, maar stak de revolver toch in zijn zak en volgde vader naar buiten.

‘Blijf binnen, Hans,’ riep vader van buiten. Ik keek uit het raam en zag oom in bokshouding staan. Hij deed weinig moeite, ontweek de klappen die mijn vader hem probeerde te geven en keek geamuseerd. Vader werd achteruit gedreven en kreeg ten slotte een klap waardoor hij vele stappen achteruit wankelde en op de grond viel. Toen hij overeind kwam, had hij zijn geweer in de handen.

‘Geen beweging, Bouke,’ hoorde ik hem roepen.

Mijn oom stormde voorwaarts, terwijl hij zijn hand stak in de zak waar de revolver zat. Er klonken twee schoten, hard en kort, en oom viel neer.

Vader richtte het geweer op zijn hoofd en kwam langzaam dichterbij. Met zijn voet duwde hij ooms lichaam omver. Er was weinig te zien, behalve bloed op zijn borst.

Ik kwam de hut uit en ging naast hem staan. ‘Is oom Bouke dood, pa?’ vroeg ik, terwijl ik aan zijn jas trok.

Vader knikte. ‘Ga jij naar café Het Hooft, Hans,’ zei hij, ‘en vraag daar of ze de politie laten komen. Zeg maar dat er een ongeluk is gebeurd.’

Ik knikte en rende hard weg. Een meter of vijftig verder keek ik nog even om. Mijn vader haalde iets uit de binnenzak van oom Boukes jasje, het leek een bundeltje papier.

Toen hij weer overeind kwam, zag hij mij staan kijken.

‘Schiet op!’ hoorde ik hem roepen.

Ik rende verder.

Naschrift

Het pand in de Amstelstraat met de stenen uil in de voorgevel is later uitgebrand. Het was toen een pension voor Marokkaanse gastarbeiders, een zwart verkoold lijk hing uit het raam, anderen stierven binnen. Lange tijd stond het gebouw er uitgeblust bij.

Maar die dag in juni 1961 was het nog een kantoor in vol bedrijf en ik zat er om negen uur 's ochtends als nieuwe werknemer te wachten op mijn chef. Het was koud voor de tijd van het jaar, maar de zon scheen. Het werd kwart over negen, tien voor half tien, vijf voor half tien. Stipt om zeven over half tien kwam hij binnen. Hans Faverey, marktonderzoeker, onbetwist slank en lenig, een koffiebruine Curaçaoënaar of Paramariboos. Hij ging achter zijn bureau zitten, kuchte achter zijn hand, keek mij met zwartfluwelen ogen aan en zei: ‘Ik hoest vandaag toch al heel wat beter.’

Ik werd zijn ijverigste assistent.

Hans hield niet van het schrijven van proza en toen hij merkte dat ik het juist graag deed, liet hij gaandeweg het produceren van de onderzoeksrapporten aan mij over. Het gaf hem tijd om te piekeren over de woorden die hij dacht te kunnen gebruiken in een gedicht. Af en toe hield hij me zo'n

woord voor, poetste het een beetje op, liet er daglicht op schijnen en vroeg mij wat ik ervan vond. Ik kon hem niet helpen, ik had niet de goede ziel voor gedichten.

Soms vertelde Hans een verhaal. Licht bizar meestal, erotisch vaak. Over een Chinese keizer bijvoorbeeld die een van zijn courtisanes uitsluitend brokjes roze fondant voerde om haar dan op een glazen po te zetten teneinde te zien wat ze daar zou produceren. Voor iemand die geen proza schreef, kon hij goed vertellen.

Na een paar jaar studeerde Hans af als psycholoog en ging in Leiden werken met psychiatrische patiënten. Maar omdat hij geen televisie had en we dicht bij elkaar woonden, kwam hij weleens voetbal bij mij kijken. Na een Ajax-overwinning raakten we aangeschoten en Hans vertelde me toen het verhaal van zijn Surinaamse oom die in de eerste jaren van de Indonesische republiek als tandarts op Java werkte totdat de politie er een inval deed en onder de vloer van zijn praktijkruimte een partij wapens aantrof. Zijn blanke vrouw had het aangelegd met een coupleger en buiten zijn weten de wapens daar verstoppt. De affaire werd breed uitgemeten in de kranten van die tijd, vertelde Hans en de vrouw en haar geliefde verdwenen in het gevang. Zijn oom was vrijgelaten, maar had zijn verstand verloren door het verraad van zijn vrouw. Hij zag overal complotten. Die oom had als student gebokst, vertelde Hans, een grote zwarte beer van een man. Hij logeerde weleens bij Hans' ouders en Hans moest dan met hem boksen.

‘Dit verhaal mag je hebben,’ zei Hans toen hij afscheid nam. Ik wist er niet zo goed raad mee. Dat Hans ook Hans heette, maakte het schrijven in de ikvorm makkelijker. Maar die

zwarte oom? Een Indische oom had ik kunnen verwerken, maar Hans' oom was in zijn vertelling echt een Surinamer, met een diepe zwarte stem als Hans hem liet praten. Hans was een goede verteller en ik zag steeds zijn oom voor me. Pas na een paar jaar had ik mijn eigen oom te pakken: oom Bouke. Maar verder is het verhaal waar.

Kwee

Hij kwam binnen, klein, rechtop, uiterst netjes gekleed en duidelijk een Chinees. Natuurlijk werd hem dit niet kwalijk genomen, het personeel had alleen wat méér nieuwsgierigheid te camoufleren dan gewoonlijk bij de komst van nieuwelingen. Meneer Deveke ging hem tegemoet en zei luid: ‘Dames en heren, dit is de heer Kwee, die zal assisteren bij de debiteurenadministratie.’

De jongeman maakte een stijve buiging waarbij zijn brillenglazen opvallend blikkerden. Er lag wat zwart sluijk haar, keurig op maat gekamd aan de top van zijn eivormig en bijzonder uitdrukkingloos hoofd. Na een aarzelende blik in het rond stelde hij de vraag: ‘Heeft u misschien een puntenslijper? Mag ik hem dan gebruiken?’ en hij vertrok met afgemeten pasjes in de aangegeven richting, terwijl de toehoorders nog nagenoten van zijn correcte, maar uitheemse dictie.

De handeling voltrok zich in drie fasen:

- a. het grove slijpen van zes potloden met het machinetje
- b. het bijpolijsten met een klein zakmesje
- c. de eindtest, waarbij hij elke punt op de duim probeer-

de en de symmetrische en vloeiende profielopbouw aan hetdaglicht toetste. De vereiste correcties werden aangebracht met een scheermesje.

Er was grote interesse voor zijn exacte manipulaties en een lichte huiver voor de handen die ze verrichtten, met gevoelige, zeer slanke en achterwaarts kromgebogen vingers.

‘Brrr,’ moest juffrouw Smets noodzakelijk even tegen haar buurvrouw zeggen en ook deze keek met door lichte weerzin ontregelde pupillen toe.

Klaar met slijpen, zocht de Chinees een zitplaats op en keek vragend om werk dat hem aarzelend werd toegediend door meneer Deveke; enige staffels en intrestberekeningen. Het gaf een klein wonder te zien: in luttele seconden zei hij de totalen van de hem voorgelegde getallenreeksen en trok intussen met twee, soms drie potloden tegelijk sierlijke bloemen op het papier dat voor hem lag.

Meneer Deveke wenkte Hes van de Ordervoorbereiding, ze keken samen gespannen toe.

‘Uniek,’ zei Hes zachtjes en hij klakte met de tong. Hij was een kwiek en danig in zijn woorden gegroeid mannetje, nooit om commentaar verlegen. Dit maakte echter ook hém stil.

Kwee was klaar, met een precieus gebaar nam hij de bril af, liet de onderkaak zakken en knipte van de aldus strakgetrokken huid een stofje weg ter hoogte van het ooglid. Daarna verviel hij tot rust, totdat Deveke hem opnieuw werk bracht.

‘Dat geeltje kan er wat van,’ zei Verkaik later in het toilet tegen Hes.

Deze kon het volmondig beamen, al had hij bezwaar tegen de zure bijklank van de opmerking. Maar van Verkaik die het nooit verder had gebracht dan eenvoudig plak- en knipwerk kon je weinig anders verwachten.

Na enkele dagen had men het wel door. Kwee was een robot. Neem bijvoorbeeld het moment van twaalf uur. Dan stond hij bij een onzichtbaar teken op en ging zonder op-

of omzien de deur uit voor een wandeling. Het was een heerlijk gezicht, als door radar bewogen ontweek hij obstakels en tegenvoeters en keerde na precies dertig minuten met gelijke tred terug. Het verbaasde iedereen toen het aantal van zijn handelingen na een maand of wat met één uitgebreid werd, plotseling, alsof iemand op een nog niet eerder ontdekte knop had gedrukt.

Het was eind augustus, een dinsdag. De thee was nauwelijks rondgedeeld of hij stapte uit zijn stoel in de richting van Connie, de typiste, een 28-jarige kantoorveteraan. Ze stond bij het raam naar buiten te kijken, de gracht over, ze was zeker een kop groter dan hij en hij moest hoog reiken om haar op de schouder te tikken.

Hij gaf haar een briefje en zei: ‘Wilt u dit even lezen?’

De tekst, bijna onleesbaar van sierlijkheid, luidde: ‘Geachte Juffrouw, zoudt U mij het genoegen willen bereiden Uw avond heden te mogen verzorgen? Hoogachtend, Kwee.’ Met datum en adres keurig erboven geschreven. Ze las en herlas en rondom hen verstomden de gesprekken.

Kwee wachtte af, met iets verhoogde gelaatskleur. Toen keek ze op, verbaasd, en knikte stom, waarna hij prompt rechtsomkeert maakte en terugstapte naar zijn plaats.

Haar lachen bewaarde ze voor het moment waarop hij even niet aanwezig was. ‘Ik zei ja voordat ik het wist, het zal me wat worden vanavond!’

Juffrouw Smets zei bezorgd en jaloers: ‘Kijk maar uit, je weet het nooit met zo'n buitenlander.’

Het was dinsdagavond, een heldere en warme dinsdagavond. Kwee trok zijn goede blauwe pak aan en knutselde een dikke gegalonneerde knoop in zijn das. Aan de vouw in zijn broek kon men zich snijden, het vet in zijn haar garandeerde van die zijde een goedvallende avond. Hij dronk een klein glas sherry en keek met nieuwe ogen zijn kamer rond. Een zeer nette kamer, boeken stonden liniaalrecht naast elkaar op de planken, zeven kleine en grote lampen zorgden in talloze combinaties voor verlichting.

Er is niets ergers dan een gezellige kamer voor één per-

soon, bedacht hij. Maar na vanavond zou dat afgelopen zijn. Wat kon er misgaan? Hij vergat niet voor het vertrek zijn planten water te geven. Er waren er drie, de mooiste een tweekleurige Tjempaka, die trots uit een vaasblauwe kom stak. Hij stak de top van de plant, een kleine bloem, als mascotte bij zich en ging met kloppend hart op weg.

De lucht droeg vredige, ivoren tinten toen Kwee juffrouw Connie van huis haalde, pruimkleurige toen ze na een ceremonieel diner naar het theater wandelden, en had zich in een stemmig grijs gedrapeerd toen ze in het Hondse Bos liepen en zaten, van twaalf tot één, en een weinig vruchtdragend gesprek ontwierpen.

Een voor een lepelden ze de mogelijke onderwerpen van gesprek op en bleken het steeds snel met elkaar eens te zijn. Ten slotte bootste Connie niet onverdienstelijk een kleine geeuw na en Kwee bracht haar triest naar huis. Het was twee uur, er begon wat regen te druppelen toen hij op weg ging naar zijn eigen kamer.

Tot troost bedacht hij dat Connie toch eigenlijk niet veel zaaks was: een halvesleetse typiste, te lang, niet zo jong meer, met paardenknieën en een bril. Hij had behoefte om haar te beledigen, daarom - toen hij in de buurt van zijn huis was - kon hij niet nalaten even te stoppen bij een lantaarn. In zijn agenda schreef hij driemaal Connie en kraste de woorden goed door, spuwde erop, scheurde het blad uit en stak het aan met een lucifer. Thuisgekomen zette hij de radio aan en - na enig aarzelen - kende zich een glas sherry toe. Om vier uur viel hij vanzelf in slaap.

Verantwoording

In *Kind van de Oost* zijn nieuwe verhalen en teksten opgenomen, maar ook teksten bewerkt die eerder gepubliceerd werden in:

Kleine stukjes om te lezen (Thomas Rap, Amsterdam 1970)

Heden Mosselen Morgen Gij (Thomas Rap, Amsterdam 1973)

Vanonder de Koperen Ploert (Thomas Rap, Amsterdam 1975)

Zwarte Rijst (Thomas Rap, Amsterdam 1977)

Met Stijgende Verbazing (De Arbeiderspers, Amsterdam 1980)

Ik herinner mij (verzamelbundel diverse auteurs, Privé-domein nr. 151, De Arbeiderspers, Amsterdam 1988)

Zonnige Perioden (De Arbeiderspers, Amsterdam 1994)

HP/De Tijd, 'Aan de voet van de Merapi', [ondertitel 'Java Revisited'], p. 116-122, 19 december 2003

De eerste vier hoofdstukken van deze uitgave verschenen in november 2004 onder dezelfde titel, in beperkte oplage, als uitgave van Uitgeverij Reservaat te Heiloo.